

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1947-1960 ARASI TÜRKİYE-AMERİKA İLİŞKİLERİNİN
SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ**

Şükrü AKDAŞ

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şarika BERBER**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

MART 2022

**1947-1960 ARASI TÜRKİYE-AMERİKA İLİŞKİLERİNİN SOSYO-
KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ**

Şükrü AKDAŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

MART 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şükrü AKDAŞ

11.03.2022

1947-1960 ARASI TÜRKİYE-AMERİKA İLİŞKİLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL
HAYATA ETKİLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ŞÜKRÜ AKDAŞ
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyet SSCB yayılma çabaları iki kutuplu bir çatışma alanı oluşturmuş, Türkiye bu iki kutuplu sahada SSCB'nin Montreux Sözleşmesi'nin güncellenmesi ve boğazların Karadeniz ülkeleri ile ortak yönetilmesine ilişkin talepleri karşısında ABD tarafını seçmiştir. Türkiye-ABD ilişkileri zamanla Türkiye'yi siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel anlamda etkilemiş, Türkiye Atatürk dönemi ile başlayan ulusal bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesinden uzaklaşmıştır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Atatürk sonrası dönemde Türkiye'de siyasi yapılanmada yaşanan değişimler, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çıkarılan vergiler ve bu vergilerin Türk toplumu üzerindeki yansımaları, kültürel alanda gerçekleştirilmeye çalışılan yeni devrimsel politikalar ve komünizme karşı Türkiye'nin aldığı pozisyon ele alınmıştır. İkinci bölümde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı esnasında sergilediği politik duruş ve savaş sonrası Batı dünyası ile olan ilişkilerindeki yansımaları üzerinde durulmuş, ABD'nin komünizme karşı saha hâkimiyeti oluşturma politikası ile birlikte uluslararası arenada Türkiye-Amerika yakınlaşması ele alınmıştır. İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar, Türkiye'de çalışmalar yapan yabancı uzmanlar ve Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD tarafından sağlanan iktisadi yardımlar tezin esas konusu olan sosyo-kültürel hayatı etkileyen temel konular olmuştur. Üçüncü bölümde ise Marshall yardımlarının alınması ve Türkiye'de uygulanması ile birlikte Türkiye'de artan Amerikan etkisi ele alınmış, bu etkinin eğitim, tarım, ulaştırma, sosyal hayat ve sinema gibi alanlarda oluşturduğu etkiler üzerinde durulmuştur. Genel olarak Türkiye'nin yörüngesini Batıya çevirmesi ile birlikte iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Türk toplumu üzerinde yarattığı etki ve değişim incelenmiştir.

Bilim Kodu : 118101
Anahtar Kelimeler : Truman Doktrini, Marshall Planı, Demokrat Parti, Sosyo-Kültürel Hayat
Sayfa Adedi : 139
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Şarika BERBER
Öğrenci ORCID No :

THE EFFECTS OF TURKEY-AMERICA RELATIONS SOCIO-CULTURAL LIFE
BETWEEN 1947-1960

(MASTER’S THESIS)

ŞÜKRÜ AKDAŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

ABSTRACT

After the Second World War, the expansion efforts of the USA and the Soviet USSR created a bipolar conflict area, and Turkey chose the USA side against the demands of the USSR regarding the updating of the Montreux Convention and the joint management of the straits with Black Sea countries in this bipolar field. Turkey-US relations have affected Turkey politically, economically, militarily and culturally over time, and Turkey has alienated from the principle of national independence and neutrality that started with the Atatürk era. This study consists of three chapters. In the first chapter, the changes in the political structure in Turkey in the post-Atatürk period, the taxes that were enacted after the Second World War and the reflections of these taxes on Turkish society, the new revolutionary policies that were tried to be realized in the cultural field and Turkey's position against communism were discussed. In the second chapter, Turkey's political stance during the Second World War and the reflections of this stance on its relations with the Western world after the war were emphasized, and Turkey-America rapprochement in the international arena, together with the US policy of establishing field dominance against communism, was discussed. The agreements signed between the two countries, foreign experts working in Turkey, the Truman Doctrine and the Marshall Plan and the economic aid provided by the USA have been the main issues affecting the socio-cultural life, which is the main subject of the thesis. In the third chapter, the increasing American influence in Turkey with the receipt of Marshall Aids and its implementation in Turkey are discussed, and the effects of this aids in fields such as education, agriculture, transportation, social life and cinema are emphasized. In general, with Turkey's turning its orbit to the West, it is progressing positively on Turkey, which lives in foreign policy and has these characteristics.

Science Code : 118101

Keywords : Truman Doctrine, Marshall Plan, Democratic Party, Socio-cultural Life

Page Number : 139

Thesis Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Şarika BERBER

Student ORCID No :

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen ve tez çalışmam sırasında büyük bir yol gösterici olan kıymetli hocam Doç. Dr. ŞARİKA BERBER'e, yardımlarından ve güler yüzle destek olmalarından dolayı Millî Kütüphane ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı çalışanlarına; tez çalışmam sırasında benden maddi ve manevi emeklerini esirgemeyen değerli aileme ve arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
2. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE GENEL DURUM	3
2.1. CUMHURİYET HALK PARTİSİ İÇERİSİNDE KADROLARIN YENİDEN OLUŞTURULMASI	3
2.1.1. İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	3
2.1.2. CHP Kadrosunda Değişim	4
2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE’YE ETKİSİ VE EKONOMİK GELİŞMELER	7
2.2.1. Millî Korunma Kanunu.....	7
2.2.2. Varlık Vergisi Kanunu.....	9
2.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	13
2.2.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	17
2.3. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE EĞİTİM-ÖĞRETİM VE KÜLTÜREL ALANDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER	20
2.3.1. Halkodaları ve Halkevleri.....	20
2.3.2. Köy Enstitüleri.....	22
2.3.3. Kültür Politikalarında Hümanizm.....	25
2.4. KOMÜNİZME KARŞI TEPKİLER	27
2.4.1. Tan Gazetesi Olayı.....	27

2.4.2. DTCF Olayı	31
3. TÜRKİYE’NİN MARSHALL PLANINA DÂHİL EDİLMESİ	35
3.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA’DA YENİ DÜZEN VE TÜRKİYE’NİN YERİ.....	35
3.1.1. Türkiye- SSCB İlişkileri ve Yalta Konferansı.....	36
3.1.2. 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptal Edilmesi.....	37
3.1.3. Postdam Konferansı ve Sonrasında Türkiye-SSCB İlişkileri	38
3.2. ABD İLE TÜRKİYE ARASINDA YOĞUN İTTİFAK SÜRECİ VE İKİLİ ANLAŞMALAR	42
3.2.1. Truman Doktrini	44
3.2.2. 1947 Yılı Türk-Amerikan Yardım Anlaşması ve Türkiye’ye Etkileri	46
3.3. MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE’DE UYGULANMASI.....	49
3.3.1. Planın Amacı.....	49
3.3.2. Türkiye’nin Plana Dâhil Edilmesi ve 4 Temmuz 1948 Tarihli Ekonomik İş Birliği Anlaşması	52
3.3.3. Yapılan Yardımlar ve Türkiye	55
3.3.3.1. Doğrudan yapılan yardımlar.....	55
3.3.3.2. Dolaylı yardımlar	57
3.3.3.3. Karşılığı bulunan paralar	57
3.3.3.4. Teknik yardımlar	58
3.3.4. Amerikalı Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar	59
3.3.4.1. Hilts raporu.....	60
3.3.4.2. Thornburg raporu	61
3.3.4.3. Barker raporu.....	63
4. 1947-1960 ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN SOSYO- KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ.....	65
4.1. EĞİTİMDE YAŞANAN GELİŞMELER.....	66
4.1.1. Halkevleri ve Köy Enstitülerinin Kapatılması	66

4.1.1.1. Halkevleri.....	66
4.1.1.2. Köy enstitüleri.....	67
4.1.2. Millî Eğitim Geliştirme Komisyonu	71
4.1.3. Türk Eğitim Sistemine İlişkin Amerikalı Uzman Raporları	74
4.1.4. Üniversitelerde Amerikan Etkisi	76
4.2. ULAŞIM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİM	78
4.2.1. Demir Yolları Politikasından Vazgeçilmesi ve Kara Yollarına Ağırlık Verilmesi.....	78
4.2.2. Ulaşım Ağlarının Toplum Üzerinde Oluşturduğu Sosyo-Kültürel Etki ...	80
4.3. TARIMDA MAKİNELEŞME VE SOSYAL HAREKETLİLİK	82
4.3.1. Köyden Kente Göç.....	82
4.3.2. Gecekondulaşma	85
4.4. TÜKETİCİ TOPLUMA DOĞRU	87
4.4.1. Amerikan Mallarının Türkiye’de Algılanışı	87
4.4.2. Türk Toplumunda Tüketmeye Dayalı Yaşam Tarzı	89
4.5. KADININ TOPLUMSAL YERİ.....	91
4.5.1. ABD ile İlişkiler Sonrası Kadın İmajında Yaşanan Değişim	91
4.6. SOSYO-KÜLTÜREL ALANDAKİ DİĞER GELİŞMELER	94
4.6.1. Amerika’nın Propaganda Aracı Olarak Sinemayı Kullanması ve Türk Sinemasına Etkisi.....	94
4.6.2. Edebiyat Aracılığıyla Amerikan Yaşam Biçiminin Türk Toplumuna Aktarılması ve Türk Edebiyatına Etkisi.....	99
4.6.3. Müzikte Amerikan Etkisi.....	103
5. SONUÇ	107
KAYNAKLAR	115
EKLER.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	139

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo

Tablo 2.1.		11
Tablo 2.2.		13
Tablo 2.3.		24
Tablo 3.1.		54
Tablo 3.2.		56
Tablo 3.3.		59
Tablo 4.1.		85

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.t.	Adı Geçen Tez
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
Çev.	Çeviri
D.	Devre
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,
DP	Demokrat Parti
MKK	Millî Korunma Kanunu
s.	Sayfa
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde büyük bir devrim hareketi başlatılmıştır. Tam bağımsızlık parolası ile başlatılan bu devrim hareketi, her alanda çağdaşlaşmış, kendi kendine yetebilecek ve kendi iç dinamizmi ile kalkınmayı gerçekleştirebilecek bir ulus devleti olmayı hedeflemiştir. Dış politikada ise millî bir mücadele yürütülerek kazanılan bağımsızlığın yansıması olarak “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi esas alınmış, uluslararası arenada Türkiye kendine önemli bir yer edinmiştir. Fakat iç politikada kalkınmaya yönelik atılan adımlar ve dış politikada bağımsız, tarafsız ve barışçıl yürütülen süreç İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile duraklama evresine girmiştir.

Savaş sürecinde İsmet İnönü yönetiminde Türk hükümeti, ülkeyi savaşın dışında tutarak toprak bütünlüğünü korumayı esas edinmiştir. Bu politikasını savaş süreci boyunca sürdürmüş olsa da jeopolitik öneminden dolayı Mihver ve Müttefik devletler tarafından savaşa dâhil edilmeye çalışılmıştır. Savaşın sonlarına doğru Müttefik Devletlerin savaşı kazanacağı kesinleşmiş, Türkiye kurulacak olan Birleşmiş Milletler teşkilatına katılabilmek için Mihver Devletlerine savaş açmıştır. Her ne kadar Türkiye bu savaşa aktif olarak dâhil olmasa da savaşın getirdiği askerî ve ekonomik yük Türk toplumunu da olumsuz etkilemiştir. Savaşa girme ihtimaline yönelik ordunun hazır tutulması, ekonomik anlamda büyük sıkıntılar oluşturmuş, bu sıkıntılardan toplumda payına düşeni almıştır.

Savaş sonunda Sovyet Rusya'nın Komünizmi yayma çabaları İngiltere ve Amerika'yı endişeye düşürmüştür. Savaşın ekonomisi çökmüş bir şekilde çıkan İngiltere, sömürgeleri üzerindeki hâkimiyetini Sovyet Rusya'ya karşı Amerika'ya bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'yu kapsayan geniş bir coğrafyada Amerikan-Rus mücadelesi başlamış, ABD Türkiye'nin jeopolitik konumunu kullanarak Rusya'ya karşı üstünlük kazanmaya çalışmıştır. ABD nezdinde artan Türkiye'nin stratejik önemi, Rusya ile Türkiye arasında yaşanan toprak sorunları Türkiye-ABD yakınlaşmasına zemin hazırlayan gelişmeler olmuştur. Bu yakınlaşma ABD'nin Avrupa ekonomisini kalkındırmak için uygulamaya koyduğu Marshall Planı ile artarak devam etmiştir. Türkiye, ABD kanadında kendine yer bulabilmek ve ekonomik yardımlardan faydalanabilmek için ABD isteği

doğrultusunda birçok ödün vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflenen sanayileşme politikalarından tarım ağırlıklı politikalara geçilmiş, ihraç değeri düşük ürünler üretilmeye başlanmıştır. Bu da ilerleyen dönemlerde ekonomiyi etkilemiş ve ABD yardımlarına daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Bu yardımlar ile sağlanan döviz bolluğu dış alımı kolaylaştırmış, Türk toplumu tüketici bir toplum olmaya başlamıştır. Siyasal elitlerin ABD'ye yönelik yaklaşımları, medyanın ABD propagandası yapması, II. Dünya Savaşı içerisinde sıkıntılar yaşamış Türk toplumunu batıya daha kolay bir şekilde yaklaştırmıştır. Neticede “Küçük Amerika” olma hayalleri içerisine girilmiştir.

Toplumsal yapıyı bir bütün olarak ele aldığımızda ekonomi, siyaset ve kültür birbiri ile etkileşim içerisinde. Muhakkak ki ekonomik anlamda alınan bir karar kültürel yapıya da etki etmektedir. Bu değişimlerin etkileri ise toplumda uzun süre barınabilen niteliktedir. Bu sebeptendir ki alınan her ekonomik ve siyasi karar Marshall yardımları ile kültürel sonuçlara da yol açmıştır.

Atatürk dönemi ile başlatılan tam bağımsız milli bir devlet olma hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleştirilememesi sebeplerinin incelenmesi bu tezin çıkış noktası olmuştur. Konuya ilişkin yapılan araştırmalar neticesinde İkinci Dünya Savaşı ve sonrası artan Türk-Amerikan ilişkileri sürecin kırılma noktası olması açısından önem arz etmiş, tezin de esas konusunu oluşturmuştur. Yapılan literatür taramalarında konuya ilişkin daha önce yapılan çalışmalara rastlanmakla beraber, sosyo-kültürel alana ilişkin daha kapsamlı bir çalışma ortaya koyularak literatüre katkı yapılması hedeflenmiştir. Araştırma süreci içerisinde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, TBMM Arşivi, Milli Kütüphane ve çeşitli gazete arşivleri ile birçok yazılı eser, tez ve makaleden yararlanılmıştır.

2. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE GENEL DURUM

2.1. CUMHURİYET HALK PARTİSİ İÇERİSİNDE KADROLARIN YENİDEN OLUŞTURULMASI

2.1.1. İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir. İnönü ve Atatürk arasındaki Cumhurbaşkanı-Başbakan ilişkisi İnönü'nün 1925 yılında başbakan olmasından bu yana kesintisiz devam etmiştir. Fakat vefatından bir yıl kadar önce bu ilişki sona ermiş ve İnönü'nün yerine dönemin İktisat Vekili Celal Bayar¹ başbakanlığa getirilmiştir. Atatürk döneminin değişmez başkanı ve bu dönemin “İkinci Adamı” İnönü, Atatürk'ün vefatı sonrası normal şartlarda yerine aday en önemli ve birinci isimdir. Fakat 1937 yılında gerçekleşen bu değişiklik sebebiyle, Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığı koltuğuna kimin oturması gerektiğine dair kesin bir durum söz konusu değildir.

Atatürk'ün durumunun ağırlaştığı günlerde, İnönü'ye karşı soğuk olan dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, Cumhurbaşkanlığı adaylığı için Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak², Celal Bayar ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda gibi isimleri öne sürmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Tabi İnönü'nün CHP içerisindeki ve bürokrasideki üstünlüğü buna bağlı olarak da TBMM'deki egemenliği, aday girişimlerinin sonuçsuz kalmasını sağlamıştır.³ Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra 11 Kasım 1938'de Meclis, İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Bu süreçte Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'ın, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı üzerine anlaştığı görülmektedir. Atatürk sonrası dönemin istikrarını koruyabilmek ve rejimin devamlılığını sağlayabilmek için sürecin buhransız atlatılması isteği, anlaşmada önemli bir gerekçe olarak gözükmektedir.⁴

Yaşanan süreç, her ne kadar tek parti iktidarına dayansa da Atatürk döneminden başlayan iktidar içerisinde bir mücadeleye de işaret etmektedir. Bu seçim

¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı, Demokrat Partinin kurucu üyesidir.

² Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Millî Savunma Bakanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyet dönemindeki ilk Genelkurmay Başkanı'dır.

³ Akşin, S. (1997), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, C.2, Yenigül Haber Ajansı: İstanbul, s.100.

⁴ Lewis, B. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıatlı), B.4, TTK Basımevi: Ankara, s.293.

sivil başbakan olan Celal Bayar'ın varlığına rağmen ülkede hala askerîyenin iktidarda olduğunu göstermiş ve sivillere de hatırlatmıştır.

2.1.2. CHP Kadrosunda Değişim

İnönü Cumhurbaşkanlığı görevini devraldıktan sonra Celal Bayar'ı yeniden Başbakan yapmıştır. Ancak, Atatürk döneminde uzun süre görev almış olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı yeni kabineye almamıştır. Değişimi, bu iki ismin geçmiş dönemde kendisine karşıt olması ile değerlendirilebileceği gibi sadece bu bakımdan ele almakta yetersiz olacaktır. Zira daha sonraki dönemde sadece bu değişim ile kalınmamış, başbakan ve bakanlar da değiştirilmiştir. Genel itibariyle İnönü, kendine muhalif kesimleri uzaklaştırarak otoritesini kurmak ve güvenli bir ortam hazırlayarak toplumda huzuru gerçekleştirmek istemiştir.⁵

İnönü değişimlerin yanı sıra parti içinde otoritesini sağlamlaştırmayı amaçlamıştır. 26 Aralık'ta toplanan CHP Olağanüstü Kongresi, partinin kurucusu olarak Atatürk'ü "Ebedî Önder" ilan etmiştir. Tüzük değişikliği ile de İnönü partinin değişmez genel başkanı seçilerek "Millî Şef" unvanını almıştır.⁶ Tüzük değişikliği ile ilgili yapılan görüşmelerde delegeler bu değişikliği savunmuş ve İnönü'yü övmüşlerdir. Yani bu değişiklik delegeler arası bağlaşma ile sağlanmıştır. Kongre sonrası İnönü parti içinde mutlak otoritesini sağlamlaştırmış, konuşmasında milleti birlik ve beraberlik içinde olmaya ve parti içinde de tutumlu olmaya çağırmıştır.

Bürokrasi tarafından "Millî Şef" sıfatının İsmet İnönü'ye verilmesinin ardında totaliter rejimli devletlerin varlığı ve bunların başarısının rejimlerine atfedilmesi de yatmaktadır. Liberal kanada yönelik olarak totaliter rejimlerin baskı kurması yeni düzende totaliterliğin devlet yönetiminde daha başarılı olacağı kanısına varılmıştır. Yaşanılan siyasi durumlar ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı da yine etken sebeplerdendir. Cumhurbaşkanı olduktan sonra sürekli millî birlik ve beraberlikten söz eden İnönü etrafında ulus, birleştirilmek istenmiştir.⁷

⁵ Torun, E. (2002), "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkiler (1945-1960)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, s.110-111.

⁶ Ahmad, F. (2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), B.13, Kaynak Yayınları: İstanbul, s.88.

⁷ Torun, a.g.t., 2002:112.

Parti yönetiminde iradesini güçlendirmeye çalışan İnönü, bunun yanı sıra siyasal birliktelik hususunda önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. Atatürk döneminde muhalif olmuş ve siyasetin dışına atılmış olan isimleri tekrardan yönetime alarak uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Refet Bele⁸, Ali Fuat Cebesoy⁹, Kazım Karabekir¹⁰ ve Hüseyin Cahit Yalçın¹¹ gibi isimler 1939 parlamentosunda CHP’de mebus seçilmişlerdir. İnönü bu politikası ile gerçekleştirebilecek herhangi bir muhalif sesi bastırabilme amacı gütmüş, fakat görevden alınan kişiler dolayısıyla da yeni kırılganlıklar oluşturmuştur.¹²

Atatürk döneminden beri fikirsel olarak birbirleri ile uyuşmayan iki isim İnönü-Bayar ikilisi, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de birlikte devam etmiştir. CHP’de kadrosal değişimin gerçekleştiği bu süreçte yeni hükümetin kurulması beklenen bir gelişmedir. 25 Ocak’ta Bayar hükümetinin istifası ile yeni hükümeti kurma görevi Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Refik Saydam’a¹³ verilmiştir. Bu değişim Hilmi Uran¹⁴ tarafından “*Fakat bence, Celal Bayar’ın istifa ettirilmesi sebebinin seçim davasına bağlanmış olması inandırıcı bir şey değildi ve hakikati hâl, daha ziyade Celal Bayar yerine Cumhur reisinin kendisine itimat ettiği anlaşılan Dr. Refik Saydam’ı başvekil yapmak arzusu idi.*” şeklinde yorumlanmıştır. Hükümet değişikliğine bakıldığında eski isimler çoğunlukla yerlerini korumuşlardır. Atatürk döneminde görev alan 5 isim ise bu yeni kabine de yer almamıştır. Kurulan bu yeni hükümetin ilk siyasi kararı 1936’dan beri kurulan parti-devlet ilişkisinde değişikliğe gitmek olmuştur. Parti Genel Sekreterliği İçişleri Bakanlığından ayrılmış ve yeni süreçte partinin hükümetten ayrı daha bağımsız olması hedeflenmiştir.¹⁵

Genel seçimlerin yapılmasının ardından gerçekleştirilen CHP Beşinci Büyük Kurultay’ı da geleceğe yönelik değişimlerin kurucu unsuru olmuştur. İnönü 6 Mart

⁸ Kurtuluş Savaşı’na katılan ilk beş generalden birisidir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk ile Harp Okulu yıllarında sınıf arkadaşlığı yapmış, Türkiye’nin işgali sırasında İzmit’ten Ankara’ya ilerleyen İngiliz birliklerine ateş açma emrini vererek Kurtuluş Savaşı’nı fiilen başlatmış ilk komutandır.

¹⁰ Türk Kurtuluş Savaşı’nı başlatan komutanların arasında yer alarak Doğu Cephesinde gösterdiği başarılarından dolayı kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir.

¹¹ Gazeteci, hikâye ve roman yazarıdır. 1939-1954 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi’nden Çankırı, İstanbul ve Kars milletvekili olarak görev yapmıştır.

¹² Ahmad, a.g.e., 2014:89.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 4. Başbakanıdır.

¹⁴ TBMM 3. Dönem’den itibaren altı dönem milletvekilliği, çeşitli hükümetlerde Bayındırlık, Adalet ve İçişleri Bakanlıkları yapmış Türk siyasetçidir.

¹⁵ Koçak, C. (1986), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınevi: Ankara, s. 212-215.

1939'da İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmanın¹⁶ benzerini bu kurultayda da gerçekleştirmiş, siyasi yapının olgunlaştırılmasını hedeflediklerini ve halka dayalı yönetimi geliştirmek istediklerini belirtmiştir. Bu amaca yönelik 1939 Nizamnamesindeki önemli değişikliklerden birisi Müstakil Grup'un kurulması olmuştur. Bu grubun kurulma nedeni ise, halk idaresini geliştirmek esaslı ve meclisteki işlerin daha iyi bir şekilde denetlenebilmesi olarak ortaya koyulmuştur. Grubun varlığı yeni bir muhalif parti oluşturmak yerine parti içi bir denetleme mekanizmasının kurulmasına yönelik olduğu açıktır. Üyelerinin çoğunun partinin milletvekilleri arasından seçildiği bu grup, gerçek manada bir denetim mekanizması olamamıştır. Varlık Vergisi kapsamında gerçekleştirilen hukukun ihlal edildiği durumlarda bile kuruluş amacını yerine getirmemesi, grubun işlevselliğini sorgulatmıştır.¹⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve yaşanan gelişmeleri bu durumun gerçekleşmesine bir neden olarak da ele almak gerekmektedir. Zira dönemin koşullarına göre yapılan bir değerlendirme de kendi içerisinde demokratik anlamda olumlu bir adım olarak görülmektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra halkodalarının kurulması, parti üyelik yaşının 18'den 22'ye çıkarılması ve Parti Müfettişliğinin yeniden kurulması gibi Nizamname 'de önemli değişiklikler yapılmıştır. Milletvekillerinin sorumlulukları ve uyması gereken kurallar belirtilmiş, ticari girişimlere sınırlama getirilerek parti ve meclis üzerindeki denetim artırılmıştır. Genel mana da Kurultay'ın amacına bakıldığında, İnönü partideki denetimini sağlamlaştırmış, bunun yanı sıra ifade ettiği reformlara yönelik (müstakil grubu) somut adımlar atmıştır. Parti-devlet ilişkisindeki değişiklikler ele alındığında ise bir süreklilikten bahsedilememektedir.¹⁸ Bu kongre ile birlikte eski kadronun tasfiye sürecine devam edilmiş ve sonraki kongrelerde de parti içi yenileşmeye devam edilmiştir. 1943 seçimlerinden sonra gerçekleştirilen kurultay kararları ele alındığında ise, programda çok fazla değişiklikler olmamıştır. Ancak ilkelerde yapılan düzenlemeler, gelişmelere bağlı olarak ilkelerin değiştirilebileceği izlenimini vermektedir.¹⁹ 1939'dan 1945 yılına kadar geçen sürede CHP kadrolarında birçok değişiklik yaşanmış ve bu değişiklikler parti yönetimine de yansımıştır. 1945

¹⁶ Koçak, *a.g.e.*, 1986:216.

¹⁷ Ahmad, *a.g.e.*, 2014:89.

¹⁸ Koçak, *a.g.e.*, 1996:234.

¹⁹ Torun, *a.g.t.*, 2002:117.

sonrası kurulacak olan muhalif partilerin kurucuları, bu değişimin içerisinden çıkmıştır.

2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'YE ETKİSİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

2.2.1. Millî Korunma Kanunu

Dünyada 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz ve İkinci Dünya Savaşı emarelerinin artması dönemin hükümetini ekonomik alanda tedbirler almaya sürüklemiştir. Daha savaş başlamadan, ilerinde şevket Süreyya Aydemir'in²⁰ de bulunduğu bir grup “savunma ekonomisi” üzerine bir rapor hazırlamış ve savaşın cereyan etmesiyle birlikte bu rapor önce İktisat Vekaletine ardından da Başvekilliğe arz edilmiştir. İlk başta hazırlanan tasarı, her ne kadar parti içerisinde bir direnişle karşılaşmış olsa da bu direniş anlaşmayla sonuçlandırılabilmiştir. Neticede Recep Peker'in²¹ başkanlığında seçilen heyet, 70 maddeden oluşan “Millî Korunma Kanunu” tasarısını hazırlamıştır.²² Tasarı Refik Saydam'ın imzasıyla 15 Ocak 1940 senesinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuştur. Saydam “*Bu kanunun tensip buyuracağınız bir muvakkat encümeninde müzakeresini heyet-i celilenizden istirham ediyorum. Kabul buyurursanız bu suretle daha kısa bir zamanda çıkmış olacaktır.*”²³ diyerek işlemlerin hızlı ve ivedilikle halledilmesini istemiştir. Yapılan görüşmelerin ardından Millî Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 senesinde kabul edilmiştir. Refik Saydam bu kanunun çıkma sebebini ise “*Heyeti celilenizce de malum olduğu üzere dünya vaziyetinin, dünya harp ve iktisadi vaziyetinin mecburiyetleri olmasaydı, bu kanunun tedvini için üzerinde durmazdık*”²⁴ şeklinde açıklamıştır.

Kanun içeriğine genel olarak bakıldığında; Hükümet üretilen ürünleri almak istediğinde maliyetinin üzerinde bir kâr payı belirleyerek alabilecek ya da ücretini ödeyerek el koyabilecektir. Yine bedeli ödenmesi şartıyla sanayi ve maden şirketlerine, un fabrikalarına, değirmen gibi yerlere el koyabilecektir. Halk ve genel ihtiyaç göz önüne alınarak, gereken düzeyde üretimin sağlanabilmesi için sanayi ve

²⁰ Türk yazar, iktisatçı ve tarihi; Kadro dergisinin kurucularından ve Kadro Hareketi'nin önderlerindendir.

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 6. Başbakan'ıdır.

²² Koçak, a.g.e., 1996:248.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Ocak 1940, D.IV, C.8, s.62.

²⁴ Tan, 19 Ocak 1940, s.1.

maden şirketleri ile küçük kooperatifleri denetim altına alabilecek, gerekli gördüğü takdirde bu şirketlere işçi, kredi ve malzeme sağlayabilecektir. Ayrıca bu şirketler talimatlar doğrultusunda hareket etmezse çeşitli yaptırımları uygulama hakkı devletin elinde olmuştur. İthalat ve ihracat mevzularında da yine devlet denetimi elinde tutmuştur. Bunun dışında vatandaşa belirli bir ücret karşılığında iş mükellefiyeti koşabilecektir. Mükellefiyet altında olanlar önemli bir mazeretleri olmadıkça çalıştığı iş yerini terk edemeyecektir.²⁵ MKK, savaş süreci içerisinde oluşan karaborsacılık, kıtlık, halk üzerindeki ekonomik sıkıntılar ve buna bağlı olarak refah seviyesinin düşmesi gibi koşulları devlet kontrolünde savuşturmayı hedeflemiş, devlet müdahalesine meşruiyet kazandırmıştır.

Kanun, savaş dönemine yönelik bir tedbir ve halk ihtiyaçlarını karşılama amaçlı çıkmış olsa da uygulanması sırasında ortaya çıkan neticeler baştaki amaca hizmet edememiştir. Her ne kadar önlem alınmaya çalışılmışsa da kıtlık engellenememiş bu da karaborsacılığın ve vurgunculuğun artmasına yol açmıştır. Çoğunluğu fakir olan halkta neticede bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Dönemin Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, istiklal mahkemelerinin yeniden kurularak çare üretilmesi talebinde bulunmuştur.²⁶

Kanunun öngördüğü şekilde el koyma faaliyetlerinin yanı sıra “Karne Uygulaması” da yapılmıştır. Piyasada ürünlerin azalması ve karaborsacılıkla yükselen fiyatlar halkı zor duruma sokmuştur. Uygulama ile halkın ihtiyacı olan temel tüketim malları tahsis edilip eşit şekilde dağıtımı hedeflenmiştir. Fakat dağıtım planlanıldığı şekilde gerçekleştirilememiş, bazı yoksul aileler karne uygulamasına alınmazken durumu iyi olanlar bu uygulamadan yararlanabilmiştir. Devlet teşkilatının bu hususta yeterli bürokrasiye sahip olmaması uygulama sırasında adil bir dağıtımın yapılmasına engel olmuş, halk nezdinde de bir güvensizlik hissi uyandırmıştır.²⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında savaştan uzak durmaya çalışan hükümet, olası bir savaş durumuna yönelik olarak çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri olan Millî Korunma Kanunu, amaçlanış şekli ile ne kadar olumlu olsa

²⁵ T.C. *Resmî Gazete*, 26 Ocak 1940, S.4417, s.13214-13217.

²⁶ Aydın, M.K. (2019), “Millî Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.29, S.1, s.419-420.

²⁷ Aşçı, Z.Ç. (2012), “İsmet İnönü Döneminde Uygulanan İç Politika’nın İktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.75-76.

da uygulanış biçimi ile bekleneni verememiştir. Yürürlükte kaldığı süre zarfında değişikliklere uğramış ve hükümetin yetkilerini artırmıştır. Refik Saydam'ın vefatı üzerine yerini devralan Şükrü Saraçoğlu²⁸ hükûmeti döneminde, halk üzerinde oluşturduğu etkiyi kırabilmek için kanun da revizyona gidilmiş olsa dahi, temel gıda maddelerindeki yetersizlikler ve cezaların arttırılması bu girişimin de sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Halk üzerindeki baskı ve kanunun sebebiyet verdiği mağduriyetler halk nezdinde CHP'ye karşı güvensizlik hissi oluşturmuştur. Piyasadaki durgunluk, savaş şartlarının oluşturmuş olduğu kıtlık olarak değil kötü CHP yönetimi olarak algılanmıştır. Neticede sonraki yıllarda CHP'nin iktidara tekrar sahip olamamasındaki durumun temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Tabi MKK, Demokrat Parti döneminde 1955 yılından sonra tekrar uygulamaya koyulmuştur. Kanun, savaşa karşı alınan bir tedbirden ziyade hükûmetin toplum üzerinde uyguladığı bir kontrol mekanizmasına dönüşmüş ve üreticiyi küstürmüştür.²⁹

2.2.2. Varlık Vergisi Kanunu

II. Dünya Savaşı, toplumun yaşam seviyesini oldukça düşürmüştü fakat bazı kesimler savaşın olağanüstü şartlarından yararlanarak bu süreç içerisinde zenginleşmişlerdir. Saraçoğlu hükümetinin ekonomik politikaları sonucunda piyasada fiyatlar yüksek bir biçimde artmıştır. Oluşan bu duruma yönelik olarak yeni bir çözüm arayışı içerisine girilmiştir. Varlık Vergisi'nin çıkış temeli de öncelikli olarak bu hususa dayanmaktadır. Savaş koşullarından kaynaklı olarak büyük vurgunlar yapan savaş zenginleri vergilendirilerek servetlerinin bir kısmı geri alınıp toplumdaki ekonomik sıkıntı bir nebze de olsa hafifletilmek istenmiştir. Vergi ile borçlandırılan savaş zenginleri ise borçlarını ödeyebilmek için stokladıkları malları piyasaya sürmek zorunda kalacak ve böylece piyasadaki mal kıtlığı azaltılacaktır. Bunun dışında devletin bu dönem içerisinde yaptığı harcamaların ise enflasyona sebebiyet vermemesi için bir nevi kaynak oluşturma arayışı yer almıştır.³⁰ Tüm bu problemlere dayalı olarak ve bu amaçlar çerçevesinde Varlık Vergisi Kanunu düşünülmüştür.

²⁸ Türk iktisatçı, siyaset ve devlet adamı olan Şükrü Saraçoğlu, 1942-46 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı görevini yürütmüş, Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmıştır.

²⁹ Aydın, *a.g.m.*, 2019:426.

³⁰ Koçak, *a.g.e.*, 1996:367.

Varlık Vergisi Kanunu 9 Kasım 1942 tarihinde meclise sunulmasının ardından 11 Kasım 1942 tarihinde kanunlaşmış ve bir gün sonrada resmî gazetede yayımlanmıştır.³¹ Başvekil Şükrü Saraçoğlu meclis konuşmasında “*Alehumun eşya fiyatlarının artışında filvaki istihsal azlığının, ithalat noksanının, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikarın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vakıa vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır...*” sözleriyle verginin sebebini izah etmiş, tedavüle çıkan paranın bir kısmının vergi olarak geri alınması gerektiğini söylemiştir.³² Bu verginin mükellefleri ise tüccarlar, büyük çiftçiler ve irat sahipleri olacaktır.³³

11 Kasım 1942’de çıkarılan bu vergi sadece ekonomik hayatı etkilememiş bunun yanı sıra siyasi, sosyal ve kültürel hayata da etkileri olmuştur. Kabul edildiği dönemde meclis, basın ve kamuoyu tarafından olumlu karşılanan vergi, çalışma komisyonları, vergi mükelleflerinin isminin ve borçlarının belirlenmesi, bu borçların en geç bir ay içerisinde ödenmesi zorunluluğu gibi uygulamaları ile günümüzde dahi tartışma konusu olmuştur. Verilen zaman dilimi içerisinde borçlarını ödeyemeyen kişilerin mallarına haciz yoluyla el konulmuştur. Buna rağmen borcu bulunan kişiler ise çalışma kamplarına gönderilerek bedenen çalışma yolu ile borcu ödenmesi istenmiştir. Çok tartışılan diğer uygulama şekli ise takdir komisyonlarınca yapılacak olan vergilendirme biçimidir. Yapılan çalışmalar neticesinde mükellefler dört farklı kategoriye ayrılmıştır.³⁴ Bunlar Müslüman (M), dönmeler (D), gayrimüslim (G) ve ecnebi (E) şeklinde bir vergi sınıflandırmasına tabi tutulmuştur. M grubu Müslüman tüccarları, D grubu geçmişte başka bir ulusun vatandaşı olup Müslümanlığı kabul edenler, G grubu etnik ve dinî kökenini koruyup Türkiye vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Museviler, E grubu ise başka ülkenin vatandaşı olup Türkiye’de faaliyet gösteren kişileri ifade etmiştir.³⁵

³¹ T.C. Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, S:5255, s.3965-3966.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Kasım 1943, D: VI, C:28, s. 21.

³³ Ulus, 12 Kasım 1942, s.1

³⁴ Varlık Vergisi’ni ödemekle yükümlü bulunan kişiler uygulamada farklı bir sınıflandırılmaya tabi tutulmuş, bu sınıflandırma biçiminin temel belirleyicisi din ve etnik köken olmuştur.

³⁵ Yeşilyurt, Ş. (2016), “Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C.12, S.27, s.300.

Bu kategorilendirilen mükelleflerden alınacak vergiler kurul komisyonlarınca belirlenecektir. Maliye müfettişleri tarafından aceleyle hazırlanmış servet saptama cetvellerine, yasaya göre komisyonlarca bağlı kalınma zorunluluğu bulunmamıştır. Buna göre gruplar arası vergi tarifelendirilmesine bakıldığında M ve G grupları arasında vergi farkı 4 misli kadardır. Diğer mükellef gruplarına yönelik uygulama ise G ve M'ler arasında azami üç ve asgari iki misli fark oluşturulması şeklinde olmuştur. G grubuna uygulanan tarife ise Ankara'dan gelen talimat doğrultusunda 5-10 misli arttırılmıştır. İdare şeklindeki aksaklıklar ve kötü yönetim, gruplar arasında uygulanacak vergi tarifelendirilmesinin uygunsuzca gerçekleştirilmesine yol açmış, bundan kaynaklı olarak ayrımcılıklara sebebiyet vermiştir. Hatta bu etnik ayrımcılığa dayalı vergi toplama usulü sebebiyle bazı konsoloslukların müdahalesine yol açmıştır.³⁶ Azınlık sayısının en fazla olduğu il olan İstanbul'a bakıldığında vergi dağılımındaki ayırım ve eşitsizlik daha iyi bir şekilde gözükcektir.

Mükelleflerin Kökeni	Mükellefler	%	Tahakkuk	%
Müslümanlar M	4.195	%7	25.600.409	%7
Gayrimüslimler G	54.377	%87	289.656.246	%83
Diğer G-M-E	4.003	%6	34.226.764	%10
TOPLAM	62.575	%100	849.483.419	%100

Tablo 2.1. Varlık Vergisi Mükelleflerinin İstanbul'da Kökenlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Aşçı, a.g.t, 2012:84.

Tabloda görüldüğü gibi İstanbul'da vergi mükelleflerinin çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmuş ve toplanan vergilerin çoğunluğu yine bu sınıf içerisinde tahsis edilmiştir. Ancak savaş yıllarının yükü sadece gayrimüslimlere yönelik olmamış, Türk unsurları da bu ekonomik yükümlülüğe tabi tutulmuştur. Her ne kadar Varlık Vergisi kapsamında Türk ve Müslüman olanlara belirli ayrıcalıklar tanınmış olsa da MKK'da yükletilen iş yükümlülüğü, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi gibi vergiler ele alındığında savaşın mali yükünü taşıyan daha çok Türkler özellikle köylüler olmuştur.³⁷

³⁶ Aşçı, a.g.t., 2012:83.

³⁷ Akalın, G. (2010), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihine Liberal Yorumu*, Orion Kitabevi: Ankara, s.252.

Varlık Vergisi kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar ve doğurduğu sonuçlar itibari ile hem içeride hem de dış dünyada Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olumsuz eleştirilere sebep olmuştur. Fakat savaş yıllarında gerçekleştirilen bu vergi uygulaması sadece Türkiye'de görülmeyip Avrupa ülkelerinde de çeşitli adlar altında toplanmıştır. Buna rağmen Varlık Vergisi'nin bu denli eleştirilmesinin altında yatan neden ise verginin varlığından ziyade uygulanış biçimi, oluşturduğu adaletsizlik ve azınlıkları hedef almış olmasıdır.³⁸

Verginin çıkarılış amacı hakkında çeşitli iddialar da dile getirilmiştir. Bu verginin iktisadi bir milliyetçilik tezi ile meydana getirildiği ve millî bir burjuvazi oluşturulmak istendiği söylenmiştir. Ortaya atılan iddialara dayanak olarak ise 10 Kasım 1943 tarihinde gerçekleştirilen CHP grup toplantısında Şükrü Saraçoğlu'nun yaptığı açıklamalar gösterilmiştir. Saraçoğlu, bu vergi aracılığıyla piyasa hâkimiyetini eline almış yabancı sermaye sahiplerine müdahale edileceği ve Türk sermayesinin Türk tüccarlar ve Türklere verileceğini ifade etmiştir.³⁹ Yine bu dönemde Nadir Nadi'nin⁴⁰ anılarında yer verdiği bazı açıklamalar, *“Kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre, bu kanun, piyasayı, azınlık unsurların egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi bir ikinci amaç daha taşıyordu.”* iddiaları destekler nitelikte olmuştur.⁴¹ Ortaya koyulan görüşlerin yanı sıra Varlık Vergisi'nin amacı; ülkenin ticari kapılarının yabancıların eline geçmesi sebebiyle tekrardan Türklere kazandırılmaya çalışılması şeklinde de yorumlanmıştır. Yani piyasadaki yabancı egemenliğini kırmak ve millî ekonomiyi kuşatmış emperyalizme yönelik fırsatçı bir girişim olarak da değerlendirilmiştir. Savaş koşulları göz önüne alındığında ise azınlıkları ezmek, güçlerini kırmaktan ziyade iktisadi bir tedbir olarak da ele alınmalıdır.

³⁸ Yeşilyurt, *a.g.m.*, 2016:302.

³⁹ BBC News Türkçe, “Varlık Vergisi Nedir, Kimler Etkilendi, Neden Tartışılıyor?”, 11.11.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59231713> Son Erişim Tarihi: 24.03.2022.

⁴⁰ Türk gazeteci ve yazar olan Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesinin kurucusu Yunus Nadi Abaloğlu'nun da oğludur.

⁴¹ Arslan, G. (2015), “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları”, *Tarih Dergisi*, S.61, İstanbul, s.139-140.

Toplam Mükellef Sayısı	114.368
Alınan Vergi	465.384.820 TL.
Maddi Hata, Mükerrer ve İptal Edilen	28.211.403 TL.
4501 Sayılı Yasa ile İptal Edilen	12.226.996 TL.
Kalan	424.906.421 TL.
Şubat 1944'te Kadar Tahsilat	314.920.940 TL.
Tahsilat Oranı	%74,11
Tahsil Edilemeyen	109.985.481 TL.
Sevk İçin Kampa Alınan	2.057 Kişi
Kampta Ölen	21 Kişi

Tablo 2.2. Varlık Vergisi'nin Bilançosu

Kaynak: Akalın, a.g.e, 2010: 252.

Varlık Vergisi uygulaması üretimin durdurulması ve mal kıtlığının artmasına sebep olmuştur. Yabancı sermaye faktörlerinin ülkeyi terk etmesine sonraki yıllarda ise yatırım alanı kapsamında güven vermeyen bir ülke haline gelmesine neden olmuştur. Diğer yandan ise savaşın getirdiği olağanüstü şartlardan yararlanarak haksız bir şekilde zenginleşen kesime müdahale etme ve karaborsacılık faaliyetlerini engelleme fırsatı bulunmuştur.⁴² Neticede meclisin, tutuklu bulunan vergi borçlularını salıveren ve tüm vergi borçlarının affedilmesini içeren kanunu kabul etmesiyle, 15 Mart 1944 yılında kanunun uygulamasına son verilmiştir.⁴³

2.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

İkinci Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü şartları her devlette olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de çeşitli olumsuz koşulları ortaya çıkarmış ve birtakım, çoğunlukla iktisadi, tedbirleri almaya mecbur bırakmıştır. Alınan bu zaruri tedbirler neticesinde devletin giderleri artmış ve bu giderleri karşılamak amacıyla para basma ve vergi yollarına başvurulmuştur. Olağanüstü olarak nitelendirilebilecek bu vergilerden biri de Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Toprak üzerinden vergi almayı hedefleyen ve mükellefi olarak köylüyü ve üreticiyi gösteren bu kanun, 7 Haziran 1943

⁴² Arslan, a.g.m., 2015:138.

⁴³ Lewis, a.g.e., 1991:299.

tarihinde 4429 sayılı kanun, 168 ret oyuna karşın 283 kabul oyu ile yürürlüğe girmiştir.⁴⁴

Devletin bütçe açığını gidermek ve Varlık Vergisi sebebiyle oluşan tepkileri azaltmak amacıyla hükümet tarafından hazırlanan Toprak Mahsulleri Vergisi, 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi'ne⁴⁵ benzemekte, vergiyi tahsil etme usulü olarak da aracıyı ortadan kaldırması ve direkt devlet eliyle toplanması sebebiyle farklılık göstermektedir.⁴⁶ Meclis görüşmelerinde Aşar Vergisi'ne benzetilmesi ve tekrardan alınması sebebiyle tepki gösterilse de Başvekil Şükrü Saraçoğlu, verginin köylü üzerinde oluşturacağı ağırlığı kabul etmekle birlikte bu verginin içinde bulunulan şartları göz önünde bulundurarak, alınması zorunluluğuna değinmiştir. Aşar kıyaslamalarına yönelik olarakta, eski vergiye benzememesi için ellerinden gelen gayreti göstereceklerini sarf eden Saraçoğlu, Meclisin kurulduğundan beri politikasının halk politikası, köy politikası olduğunu, köylüye ağırlık olan bu verginin ilk fırsatta kaldırılacağını söylemiş ve bu vergiyi “geçici bir yük” olarak nitelendirmiştir.⁴⁷ Verginin çıkarılma sebebini rakamsal ifadelerle açıklayan Başvekil, devletin bütçe masrafının 400 milyonu aşmış olduğunu bunun 250 milyon kadarının Varlık Vergisi ile ancak kapatılabildiğini, geriye kalan 150 milyonun ise çıkarılan bu vergi ile kapatılmaya çalışılacağını söylemiştir.⁴⁸

Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi'nde olduğu gibi savaş şartlarından istifade ederek olağanüstü zenginleşen kesimden vergi yolu ile kazanç elde etmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda ürün hasılatı üzerinden direkt olarak toplanacak vergi, kanun tasarısında %8 ila %12 civarında belirlenmiştir. Fakat verginin uygulanmasında üç temel sorun göze çarpmaktadır. Çiftçinin üretim değerinin idarece tahmini, mahsulün depolanması ve nakde çevrilmesi, son olarakta depolama sonrası ortaya çıkan israftır.⁴⁹ Mahsul edilecek ürünün miktarı mahsul daha tarladayken yapılan tahminlerle belirlenmiş, çıkacak ürüne dair yapılan tahminleri gerçekleştiren memurlar işin ehli olmayan kimselerden oluşturulmuştur. Bu durumda da keyfi kararların

⁴⁴ Çomaklı, Ş.E, Koç, F. ve Yıldırım, K.E. (2012), “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.4, No:2, s.63.

⁴⁵ Osmanlı Devleti döneminde köylülerden ürettikleri tarım ürünleri için %10 oranında alınan vergi türüdür.

⁴⁶ Çomaklı vd., *a.g.m.*, 2012:64.

⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 4 Haziran 1943, D:VII, C:3, s.16.

⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 4 Haziran 1943, D:VII, C:3, s.15.

⁴⁹ Akalın, *a.g.e.*, 2010:256.

verilmesine, rüşvet yoluyla rakamların kişiye göre belirlenmesine yol açmış, köylünün huzursuzluğuna ve güvensizliğine sebep olmuştur. Verginin ilk uygulama yılında, ürünün vergiye gidecek oranının belirlenmesi ve bu oranın tahsili gibi hususlar hem vergiyi tahsil edecek memurlara hem de köylüye sıkıntı vermiştir. Ayrıca bu tahsil işlemleri devlete mali anlamda beklenilenden daha fazla yük olmuş, neredeyse toplanan vergilerin üçte biri bu masraflara gitmiştir. Beklenenden daha az vergi miktarlarının ortaya çıkması ve uygulamalardaki sıkıntılar, TMV'nin yeniden ele alınmasına ve düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu yeniden düzenlenerek 1944 yılında Meclise sunulmuştur.⁵⁰

Muvakkat Encümeni Mazbata Muharriri Şinasi Devrin, memurlarında kendine göre yetiştirilme zihniyetinin olduğunu, bu vergi sistemini uygulayacak düzeyde memurdan yoksun olduğunu, bu sebeple kanunun netice veremediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra 34.500 köyde fiilî bir denetim kurulmasının imkânsız olduğunu, bu şartlarda liyakat ehli olmayan memurlar ve denetleme tesislerindeki yetersizlikle kanunun işlemez hale geldiğini belirtmiştir.⁵¹ Mahsullerin tahmin üzerine belirlenmesi, çiftçinin gerçek mahsul miktarına göre değil ektiği alan ve ürüne göre vergi sorumluluğu getirmiştir. Bu tahminlerin liyakat ehli olmayan memurlar tarafından yapılması, verginin uygulanması hususunda adaletsizliklere ve usulsüzlüklere yol açtığı şeklinde yorumlanmıştır. Varlık Vergisi'nde yapılan yanlış uygulamaların benzerleri bu vergide de göze çarpmaktadır.

Vergi toplama hususundaki diğer bir sıkıntı ise alınan mahsullerin depolanması sorunu olmuştur. İyi niyetler ile kurulmuş olsa da Toprak Mahsulleri Ofisi gerek eleman yetersizliği gerek organize anlamındaki eksikliği sebebiyle depolama konusunda yetersiz kalmıştır. Köylüden alınan ürünler, depo sıkıntısı sebebiyle tren istasyonlarına, camilere koyulmuştur. Bu konu ile alakalı olarak Şinasi Akgönenç⁵², İlber Ortaylı'ya “Köylünün sakladığı beş on tane buğdayı müsadere ediyorsun, sonra onları silosuz ve katarların uğramadığı demir yolu istasyonlarında çürütüyorsun.” diyerek İkinci Dünya Savaşı'nın şartlarını dile getirmiştir.⁵³ TMO'nun emrine verilen bazı camilerde ise zahirelerin depolanmasından kaynaklı olarak hasarlar meydana

⁵⁰ Aşçı, a.g.t., 2012:94-95.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Nisan 1944, D.VII, C.9, s.78.

⁵² İlber Ortaylı kitabında Şinasi Akgönenç'in sözlerini aktarırken Akgönenç hakkında “o zamanın genç savcılarının merhum Şinasi Akgönenç” diye bahsetmektedir.

⁵³ Ortaylı, İ. (2010), *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları: İstanbul, s.98.

gelmiş, hatta tarihi değeri olan camilerinde bu süreçte kullanılması ve hasar görmesi eleştirilere sebep olmuştur. Vergi tahsili süresince gerçekleştirilen bu uygulamalar ile CHP, köylünün nazarında saygınlığını yitirmiştir. Ekonomik boyutunun yanı sıra büyük toprak sahiplerini de hedef alması sebebiyle, CHP'ye karşı muhalefetin artması gibi siyasi sonuçlara da neden olmuştur.⁵⁴

Toprak Mahsulleri Vergisi ile 1943-1945 yılları arasında toplanması hedeflenen miktar 319 milyon lira iken, bu yılların sonunda devletin eline geçen vergi geliri, öngörülen rakamın %73'ünü karşılayabilmiştir. Yani toplamda 233 milyon civarında gelir elde edilebilmiştir. Tahmin edilen miktarın altında toplanan verginin yanı sıra hükümet Türkiye nüfusunun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimi de karşısına almak zorunda kalmıştır. Neticede TMV, 23 Ocak 1946 yılında alınan Meclis kararı ile kaldırılmıştır. Verginin kaldırılmasından sonra hala vergi borcu olan kişilerin mağduriyetleri göz önüne alınarak, Seyhan Mebusu Sinan Tekelioğlu'nun Meclise yaptığı teklif öncülüğünde 21 Mayıs 1947 tarihinde TMV'den kalan borçlarda affa uğramıştır.⁵⁵

Uygulamada büyük ve küçük çiftçi farkı gözetilmeksizin vergi toplanmış, bu durumda piyasaya üretim yapmayan kendi geçimini anca sağlayan küçük çiftçinin ezilmesine sebebiyet vermiştir. Vergi toplama olayının düzensiz yürütülmesi, vergiye ayrılacak mahsullerin ölçümünde ve tahmininde yapılan hatalar, bu ürünlerin sevkiyatında yaşanan aksaklıklar, vergi uygulamasında başarısızlıklara sebep olmuştur. Üstelik vergiyi verebilmek için elinde avucunda ne varsa vermek zorunda kalan köylüye rağmen, bir de toplanan bu mahsullerin depolarda, tren istasyonlarında çürütülmesi olayın ayrı bir trajikomik boyutunu oluşturmuştur. Fakat Varlık Vergisinde olduğu gibi benzer şikâyetlerin olmaması ya da daha az olması, vergiyi ödemekle yükümlü kesimin Türklerden oluşması, bedensel mükellefiyetin olmaması, yükümlülüğün yıllara yayılması gibi seçenekler gösterilebilir. Tabi yine de en temel nokta iki verginin mükelleflerinin farklı olmasıdır.

⁵⁴ Boykoy, S. (2008), *"II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Yapısı"*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 308-309.

⁵⁵ Özer, S. (2011, Nisan), *"II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi"*, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:5, s.230-231.

2.2.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

1945 yılına gelindiğinde Türkiye nüfusunun %88'ini köylüler oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğunun kırsal kesimde olması, tarım ekonomisinin birinci sırada yer almasında önemli bir etkidir. Fakat nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylünün elinde kendi geçimini sağlayacak kadar tarım arazisi olmadığı için, ortakçılık ve kiracılık yaparak geçimini idame ettirebilmiştir. Tarımı geliştirebilmek ve topraksız köylüyü toprak sahibi yapabilmek için çalışmalar Atatürk döneminde başlamış olsa da bu çalışmaların etkisi sınırlı olmuştur. Atatürk'ün ölümü ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle de konu üzerinde yeni bir çalışma yapılamamıştır.⁵⁶ İsmet İnönü, 1 Kasım 1944 tarihli TBMM'nin açılış konuşmasında “...eğer kuvvetle ümit ettiğim gibi bu sene Toprak Kanunu'nu çıkarırsak, ziraat bakımından büyük neticeler verecek ve içtimai bünyemizin esas bir meselesi olan davayı temel bir tedbire bağlamış olacağız.” diyerek konu üzerinde önemle durduğunu göstermiş, zirai ilerlemenin gelişimini Toprak Reformu'na bağlamıştır.⁵⁷ İnönü'nün bu sözlerinden yaklaşık 6 ay sonra da bu reform üzerine kanun tasarısı 14 Mayıs 1945'te mecliste görüşülmeye başlanmıştır. CHP tarafından meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu başta Adnan Menderes⁵⁸, Emin Sazak⁵⁹, Cavit Oral⁶⁰ ve Halil Menteşe⁶¹ gibi büyük toprak sahipleri tarafından yoğun eleştiriye maruz kalsada, 11 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı yasa ile kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁶²

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ana gayesi, arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçiye, çiftçilik yapmak isteyenlere, ailesi ile birlikte geçimini sağlayacak kadar toprak tahsis etmek, elinde yeterli arazisi olduğu halde araziye işleyecek vasıtaya sahip olmayan çiftçiye canlı ve cansız demirbaş temin etmek ve ülke topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak şeklinde üç madde halinde açıklanmıştır.⁶³

⁵⁶ Aşçı, a.g.t., 2012:83.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1944, D.VII, C.14, s.3.

⁵⁸ 1950-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti 9. Başbakanı olarak görev yapmış ve Demokrat Partinin genel başkanlığını yürütmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından yargılanmış ve idam edilmiştir.

⁵⁹ Kanunun tartışıldığı dönemde Eskişehir milletvekilliği görevini yürüten Türk siyasetçidir.

⁶⁰ Eskişehir milletvekilliği görevini yürütmüş Türk siyasetçidir.

⁶¹ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Hariciye Nazırı ve Meclis-i Mebusan başkanı olarak, Cumhuriyet döneminde IV. ve V. dönem bağımsız İzmir milletvekili olarak görev yapmış bir siyasetçidir. İttihat ve Terakki Partisinin önde gelenleri arasında yer almıştır.

⁶² Yurtoğlu, N. (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara, s.45.

⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, 11 Haziran 1945, D.VII, C.18, s.213.

Çiftçiye dağıtılacak topraklar ise devlet tarafından kullanılmayan topraklar, sahipsiz topraklar, vakıf arazileri, belediyelere ait topraklar, ıslah edilmiş araziler ve kamulaştırılmış arazilerden tahsis edilecektir. Ayrıca 500 dönümden fazla olan mülk toprakları da kamulaştırılabilecektir. Kamulaştırılan arazilerin bedelleri arazi genişliğine göre düzenlenecek, alınan arazi ne kadar geniş olursa alım satım değeri de ona göre düşük tutulacaktır. Çiftçiye verilecek toprakların ödemeleri ise, yirmi yılı aşkın bir süreye yayılarak çiftçiye ödeme kolaylığı sağlayacak şekilde planlanmıştır. Kanun tasarlandığı şekilde uygulanabilirse Türkiye küçük topraklı çiftçilerden oluşan bir tarım ülkesi haline gelecekti ve bu kanundan yaklaşık 5 milyon kişinin faydalanması beklenmiştir.⁶⁴ ÇTK ile, halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket ederek, toprak mülkiyetindeki eşitsizlik azaltılmak istenmiştir. Toprağı olmayan çiftçileri toprak sahibi yaparak sosyal düzeni sağlamak amaçlanmış ve göçün önüne geçilerek köylünün yerinde tutulması hedeflenmiştir.

Toprak Reformu yasası meclis görüşmelerinde oldukça sert muhalefete maruz kalmıştır. Görüşmeler başlar başlamaz meclis ikiye ayrılmıştır. Kanunu destekleyen birinci grup, genelde aydın ve memurlardan oluşmuş ve Toprak Reformu'nu Halkçılık ilkesinin doğal bir sonucu olarak görmüştür. Sosyal ve demokratik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde köylüler kölelikten kurtulmalı, kendi toprağını ekip biçmelidir. İkinci grup ise genel olarak büyük toprak sahiplerinden oluşan kesimdir. Bu kesim, toprakların bölünmesi yerine, teknik olarak tarımın geliştirilmesini ve daha fazla verim elde edilmesini savunmuşlardır. Ayrıca Anayasanın tanıdığı özel mülkiyet hakkına bağlı kalınması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.⁶⁵

Kanun'da en çok tartışılan mesele 17. madde olmuştur. Seyhan vekili Cavit Oral 17. Maddeye ilişkin şu sözleri sarf etmiştir:

Ne yazık ki bütün kıymetli emeklerden sonra komisyonun, Hükümet tarafından 17. maddenin tadili hakkındaki teklifi esaslı bir tartışmaya tabi tutmadan alelacele kabul edivermiş olması, komisyonun üç aylık emeğini kökünden baltalamış, tasarımı tezatlarla düşürmüş ve maddeleri birbirine nakseder bir hale sokmuştur. Onun için bu kanun tasarısını Meclise getirilmesinden sevinç duyan bir arkadaşınız olduğum halde bu tasarının en sonunda bu şekil almasından da acı duymakta olduğumu itiraf etmeliyim.⁶⁶

⁶⁴ Lewis, a.g.e., 1991:468.

⁶⁵ Karpat, H.K, (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları: İstanbul, s.208-209.

⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 14 Mayıs 1945, D.VII, C.17, s.63-66.

17. maddeye göre topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracılar işledikleri toprakları kolaylıkla sahiplenebileceklerdir. Toprakları dağıtılacak olan büyük toprak sahipleri, kendi uygun gördükleri yerde dağıtılmaya esas tutulan miktarın üç katı kadarını alacaklar, gerisi de onu işleyenlere dağıtılacaktır.⁶⁷

İsmet İnönü, 17 Temmuz 1946 yılında seçim münasebeti sebebiyle Ulus'a yayınladığı bildiride Toprak Reformu'na yönelik muhalefete karşı, “... *Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız. Bu, bizim ana davamızdır. Bu uğurda uğrayacağımız tarizlere şerefle göğüs gereceğiz.*” sözleriyle kanuna yönelik oluşturulmaya çalışılan propagandanın önüne geçmeye çalışmıştır.⁶⁸

Kanunun asıl amacının, köylüyü feodal yapının köleliğinden kurtarmak olduğu ifade edilse de solcular tarafından Nazi ile, sağcılar tarafından da Komünistlikle suçlanmıştır. Uygulamada ise oldukça yavaş kalınmıştır. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte kanunun uygulanması siyasal kaygılara yenik düşmüştür. 1950'lere gelindiğinde seçim dolayısıyla Kanun, kırsal kesimdeki toprak ağalarının desteğini alabilmek yani seçmen oylarını elde tutabilmek amacıyla CHP tarafından değiştirilmiştir. 1947'de başlatılan toprak dağıtımları 1950'ye kadar ancak birkaç bin dönümü bulmuştur.⁶⁹

CHP, bu kanun ile toprak ağalarının gücünü kırmak, hükümet üzerindeki otoritesini güçlendirmek istemiştir. Bunun yanı sıra Toprak Reformunu Köy Enstitüleri ile birlikte ele almak gerekmektedir. Daha öncesinde kurulan Köy Enstitüleri ile devrim, kırsal kesime ulaştırılmak istenmiştir. Burada Toprak Reformu'nu destekleyecek devrimciler veya devlet memurları yetiştirilerek kurulu toprak düzenine karşı köylüyü bilinçlendirmek ve desteğini sağlamak amacı güdülmüştür.⁷⁰ Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, kırsal kesime yönelik başlatılan bu reform hareketleri siyasal anlamda çözümlere neden olmuştur. Toprak Reformu yasasının içeriği ve amacı nedeniyle hükümet içerisinde bazı kesimler, CHP içerisinde muhalefet konumunda sivrilmiş, Türkiye tarihinde derin izler bırakacak siyasal kadroların kurulmasına sebebiyet vermiştir. Zaten savaş sırasındaki

⁶⁷ Aydın, M.K. (2018), CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'de Yaşanan Gelişmeler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:41, s.379.

⁶⁸ Yurtoğlu, a.g.e., 2017:45.

⁶⁹ Lewis, a.g.e., 1991:468.

⁷⁰ Akalın, a.g.e., 2010:269.

uygulamalar ile zayıflayan tek parti dönemi asker, sivil bürokrasi, aydınlar, kentli orta sınıf ve toprak ağalarına dayalı ittifak, Demokrat Partinin kuruluşu ile sona ermiştir.⁷¹ Kanunun çıktığı yıllarda bir muhalefet partisinin varlığı söz konusu olsaydı kanunun meclisten geçmesi muhakkak çok daha zor olurdu. İç muhalefete rağmen ÇTK'nin kabul edilmesi CHP'nin halen kendi içerisindeki gücünü de göstermektedir.

2.3. ATATÜRK SONRASI DÖNEMDE EĞİTİM-ÖĞRETİM VE KÜLTÜREL ALANDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

2.3.1. Halkodaları ve Halkevleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde benimsenen İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi düşünce akımları, yaşanan gelişmeler neticesinde önemini kaybetmiştir. Bu akımların yerine ise Ulusalçılık (Milliyetçilik) akımı benimsenmeye başlanmış ve değer kazanmıştır. Bu doğrultuda toplumu yönlendirmek, sosyo-kültürel birliktelik ve gelişim sağlamak maksadıyla Türk Ocağı adı altında örgütlenme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Mütareke yıllarında ulusal bilinci gerçekleştirmede faydalı çalışmalar yapan Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde ise etnik köken ayırt etmeksizin vatandaşlık bilinci oluşturulmaya çalışılan bir ortamda aşırı milliyetçi tutumları ile dikkat çekmiştir. Daha çok bu vesileye dayalı olarak Atatürk'ün isteği doğrultusunda Türk Ocakları CHP ile birleştirilmek istenmiştir. 1931 senesinde kapatılan ocaklar, mal varlığı ile CHP'ye devredilmiştir. Kapatılan Türk Ocakları yerine ise daha geniş alanda etkili olacak, inkılapları halka benimsetecek, sosyo-kültürel gelişim ve değişime öncülük edecek bir kurum kurulmak istenmiştir.⁷² Halka yönelik olması vesilesiyle halkevleri adı verilen bu kurumun temelleri 1932 yılında atılmış olup ilk senesinde 34 halkevi faaliyete geçirilmiştir.⁷³

⁷¹ Ahmad, *a.g.e.*, 2010:27-28.

⁷² Turan, Ş. (2003), *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi: Ankara, s.235.

⁷³ Torun, *a.g.t.*, 2002:127.

Halkevlerini⁷⁴ kurma görevini, dönemin Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip⁷⁵ üstlenmiştir. Reşit Galip, halkevlerinin siyasi bir kuruluş olmadığını daha çok halkı eğitmeyi amaçlayan kültürel bir yapılanma olduğunu ifade etmiştir. Parti içerisinde olsun ya da olmasın herkes bu kurumun bünyesinde kendisine yer bulabilecek ve isteği doğrultusunda görev alabilecektir.⁷⁶ Bu görevler göz önüne alındığında bir yerde halkevinin açılması belli koşullara bağlanmıştır. İl Yönetim Kurulunun talebi ve Fırka Genel Merkezinin onayı doğrultusunda halkevi açılmasına karar verilmiş, açılacak olan bölgede bina tahsisi ve maddi yardımın sağlanabilmesi hususlarına önem verilmiştir. Halkın ilgisini çekmek ve tercih edebilecekleri bir alan oluşturmak maksadıyla 9 şube açılmıştır. Bu şubeler; Dil ve Edebiyat, Tarih ve Müze, Güzel Sanatlar, Sosyal Yardım, Kütüphane ve Yayın, Temsil, Spor, Halk Dershanesi ve Köycülük şubeleri olmuştur. Bir yerde halkevinin açılabilmesi için bu 3 şubeden birinin kurulması şartı bulunmaktadır. Ayrıca kurulacak yerde bir kütüphane ya da şartlar doğrultusunda en azından bir kitaplık bulundurma zorunluluğu vardır. Şartlar nezdinde bakıldığında halkın kendini geliştirmesine öncelik verilmiştir.⁷⁷

1936 yılına gelindiğinde CHP içerisinde yaşanan bazı gelişmeler, halkevlerinin geleceği açısından da önem arz etmektedir. Daha önce kendi bünyesinde bağımsız Genel Sekreterliği seçimleri gerçekleştiren CHP, bu sistemde değişikliğe giderek İçişleri Bakanı olanların aynı zamanda Genel Sekreterlik görevini ifa edeceği bir anlayış benimsemiştir. Bunun yanı sıra illerde Vali olarak görev yapanların ayrıca parti il başkanlığı görevlerini de üstlenecekleri belirtilmiştir. Devlet-parti bütünleşmesi olarak da ifade edilebilecek bu durum muhakkak ki halkevlerinin de teşkilatlanmasında CHP'nin ağırlığını daha fazla hissettirmiştir.⁷⁸ 5 Aralık 1938' de

⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk ülkede yaşanan problemleri yerinde görmek amacıyla 1930 yılı sonlarında bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezi sırasında Halkevlerini kurma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Toplumsal alanda yapılan inkılapları sürdürme çizgisinde yeni bir şeyler yapma isteği ve Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençlerin burada edindikleri izlenimler, aydınların ve yöneticilerin bu konuda neler yapılması gerektiğini tartışmalarına yol açmıştır. Çekoslovakya, Macaristan, Rusya ve İtalya gibi ülkelerde başarılı örnekleri bulunan halk eğitimi kurumları incelenerek Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve yapısına uygun olarak bu kurumların kurulmasına karar verilmiştir.

⁷⁵ 19 Eylül 1932- 13 Ağustos 1933 arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmış, onun bakanlığı döneminde Üniversite Reformu gerçekleşmiştir.

⁷⁶ Turan, *a.g.e.*, 2003:236.

⁷⁷ Özdemir, Y. ve Aktaş, E. (2011), "Halkevleri (1932'den 1951'e)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.45, Erzurum, s.250.

⁷⁸ Turan, *a.g.e.*, 2003:237-238.

ise Valiliklere ve İl Yönetim Kurulu Başkanlıklarına Refik Saydam⁷⁹ imzalı bir genelge gönderilmiştir. Genelgede halkevlerine önem verilmesi istenmiş, hatta parti örgütlenmesinin başarısı bölgede yer alan halkevlerinin başarısına bağlanmıştır.⁸⁰ Halkevlerine yönelik atılan adımlar, bu kuruluşa siyasal bir nitelik kazandırmış, CHP'nin içerisinde bir örgüt izlenimi vermeye başlamıştır. Tek parti döneminde bu durum her ne kadar bir problem olarak yansımamış olsa da çok partili hayata geçiş süreci ile birlikte halkevlerinin CHP ile olan bu yakınlığı muhalif partilerce eleştiri konusu olmuş, kapatılmasına kadar giden süreci de başlatmıştır.

Halkevleri, bazı kurulma şartları dolayısıyla tam olarak ülkenin her yanına yayılım sağlayamamıştır. Nüfusu az olan bazı kırsal alanlar bu şartları gerçekleştirebilecek imkânlardan yoksundur. CHP, 29 Mayıs 1939 yılında gerçekleştirdiği V. Kurultay'ında halkevleri ile amaçladıkları değişimi, yurt düzeyine yayabilmek maksadıyla halkodalarının kurulması kararını almıştır. 1940 yılında hazırlanan talimatname kapsamında o yıl 141 halkodası açılmıştır.⁸¹ İnönü, açılan bu halkevleri ve halkodalarını partinin değerli yuvaları olarak addetmiş, halkın kültürel ve toplumsal değişimi açısından oldukça kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Zaman içerisinde devlet-millet iş birliği içerisinde daha hızlı bir şekilde yayılmasına çaba sarf edeceklerini ifade etmiştir.⁸²

2.3.2. Köy Enstitüleri

Kurtuluş 15 yıl önce gerçekleşmiş fakat ülke yoksulluk ve cehaletten kurtulamamıştır. Ne dil devrimi ne de okuma yazma seferberliği köyün gelişmesine yetmemiştir. Atatürk, uygarlık seviyesine çıkmanın toplumu eğiterek olabileceğinin farkındadır. O dönemde toplumun çoğunluğu köylerde yaşamakta ve eğitim çalışmalarının köylerden başlaması gerekmektedir. İşte Köy Enstitüleri eğitim alanında döneminin devrimci uygulamalarından biridir. İlk olarak Atatürk döneminde Kültür Bakanı Saffet Arıkan⁸³ ile başlatılan teşebbüsler daha sonra İsmail Hakkı

⁷⁹ Refik Saydam, belirtilen dönemde Dahiliye (İçişleri) Vekilliği görevini ifa etmektedir. 25 Ocak 1939 yılından itibaren ise Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Başbakanı olmuştur. Bu görevini ise 8 Temmuz 1942'deki vefatına kadar yürütmüştür.

⁸⁰ Torun, *a.g.t.*, 2002:128.

⁸¹ Özdemir vd., *a.g.m.*, 2011:258.

⁸² Turan, *a.g.e.*, 2003:239.

⁸³ Atatürk'ün döneminde CHP Genel Sekreterliği ve Millî Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuş, Köy Enstitüleri Kanunu'nun çıkarılmasına öncülük etmiştir.

Tonguç'un⁸⁴ İlköğretim Genel Müdürlüğüne getirilmesi ile hız kazanmıştır. Tonguç göreve başlamasının ardından köylerde yaşanan eğitim sorununun çözülmesi amacıyla hazırladığı projeyi dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel⁸⁵'e sunmuştur. Yücel tarafından da benimsenen bu proje Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de desteğini almıştır.⁸⁶

Köy Enstitüleri projesi kanun tasarısı haline getirildikten sonra 17 Nisan 1940 senesinde meclise sunulmuştur. Hasan Ali Yücel mecliste, kanunun amacını köylerdeki çocuklarında eğitimden faydalanabilmesi olarak göstermiştir. Şehirdeki çocukların %80'nin eğitimden faydalandığı belirtilirken köyde bu oranın %25'lerde olduğu ifade edilmiştir. Bu zamana kadarki öğretmen yetiştirme politikalarının yetersiz olduğu gözler önüne serilirken, bu enstitüler ile köyde yetiştirilecek olan öğrencilerin köylerde kalarak öğretmen ihtiyacının giderilmesi bunun yanı sıra hayat biçimlerine göre yetiştirilerek köylerin kalkınmasına katkı sağlamaları hedeflenmiştir. Kanun tasarısına yönelik köylü ve şehirli arasında ikilemlik yaratacağına dair eleştirilere dönük olarak ise Hasan Ali Yücel, oluşturulan rejimin imtiyaz yaratmayacağını sadece iyi eğitim almış nesiller yetiştirilmek istendiğini ifade etmiştir. Planlanan çerçevede de 15 yıl içerisinde verilen eğitimler sayesinde bütün köylerin öğretmen ihtiyacının giderileceği vurgulanmıştır. Kanun tasarısı mecliste okunmasının ardından oylamaya geçilmiş ve toplam milletvekili sayısının 426 olduğu mecliste, oylamaya 278 milletvekili iştirak etmiş ve tasarı oy birliği ile kabul edilmiştir. 148 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır.⁸⁷

17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu çerçevesinde temel eğitimini almış yani ilkokulu bitirmiş sağlıklı yerinde yetenekli, köyde yaşayan çocuklar seçilerek kurulan enstitülere yerleştirilmiştir. Bu enstitülerde 5 yıl eğitim almalarının ardından yetiştirilmiş öğrenciler genelde kendi köylerinde görev yapmaya

⁸⁴İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini yürüttüğü dönemde Köy Enstitülerinin açılması adına önemli çalışmalar yapmış, 17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüleri Kanunu'nun çıkmasının ardından enstitüler için yoğun bir çaba harcamıştır. 1946 yılından sonra Köy Enstitülerine verilen önemin azalması ile birlikte Türkiye'nin değişik bölgelerinde öğretmenlik yapan Tonguç, 1954 senesinde emekli olmuştur.

⁸⁵ 1938-1946 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı görevini icra etmiştir. Bakanlığı döneminde Üniversite Reformu, Köy Enstitülerinin Kurulması, dünya klasiklerinin Türkçeye tercüme edilmesi, ilk resmî ve telifli Türkçe ansiklopedi olan İnönü Ansiklopedisi gibi çalışmaları yürütmüştür. 5 Ağustos 1946 yılında Millî Eğitim Bakanlığından istifa ederek gazeteciliğe geri dönmüş, 1956 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarını kurmuştur.

⁸⁶ Torun, *a.g.t.*, 2002:130.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Nisan 1940, D.VI, C.10, s.70-90.

başlamıştır. Köylerinde eğitim öğretim işlerinden sorumlu olan bu kişiler, ayrıca teknik ve gelişmiş yöntemlerle tarım ve hayvancılık faaliyetleri sürdürerek köylünün de bu konularda fikir sahibi olmalarına katkı sağlamıştır. Bilgi ve teknik eğitimin yanı sıra enstitülerde kültürel faaliyetlerde söz konusu olmakla birlikte bu alanda da eğitimler verilmiştir.⁸⁸

Öğretim Yılı	Öğretmen (Kadın)	Öğretmen (Erkek)	Toplam Öğretmen	Öğrenci	Enstitü Sayısı
1937-1938	5	21	26	286	2
1940-1941	46	189	235	5.663	14
1945-1946	119	403	552	15.529	20

Tablo 2.3. Köy Enstitülerinin Gelişimi (1937-1946)

Kaynak: Akalın, a.g.e, 2010: 259.

Üstteki tabloda görüldüğü üzere yıllara göre Ziraat Vekaletinin de görüşleri alınarak genelde tarımın elverişli olduğu ve merkezi noktalarda Köy Enstitüleri inşa edilmeye başlanmıştır. 17 Nisan 1940 tarihli Köy Enstitüleri Kanunu ile daha önce eğitim sistemine katılmış Köy Öğretmen Okulları da Köy Enstitülerine dâhil edilmiştir. Bu katılım ile birlikte 1942 yılında kanun çıkarılarak öğretim programı da yeniden düzenlenmiştir. Kanun kapsamında dersler 44 saat olarak belirlenirken, öğrencilerin köy halkına yardımcı olmaları ve öncü rolleri üstlenmeleri arzulanmıştır. İlerleyen süreçte eğitim kademeleri geliştirilerek iki yıllık eğitimi kapsayan Sağlık kolları kurulmuş, buradan mezun olanlar köylerine sağlıkçı olarak atanmıştır. Enstitülere öğretmen yetiştirmek maksadı ile de 1943 yılında Ankara yerleşkesinde Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü inşa edilmiştir.⁸⁹

Enstitüler aracılığı ile Türk toplumunun kalkındırılması amaçlanmış, sosyal kültürel ve ekonomik anlamda devrimin gerçekleşmesine öncülük etmesi hedeflenmiş ve ulusal bilince dayalı toplumsal bir hareketlilik başlatmak istenmiştir. Bu bağlamda enstitüler ahlaki, manevi ve ideolojik değerler kapsamında yeni bir sürecin oluşumunu simgelemektedir.⁹⁰ Kuruldukları bölgelerde sadece okuma yazma oranını artırmakla kalmayıp, kırsal kesimin gelişimini sağlayacak önder kesimlerin yetişmesine öncülük

⁸⁸ Torun, a.g.t., 2002:131.

⁸⁹ Turan, Ş. (2000), *İsmet İnönü Hayatı Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, s.198.

⁹⁰ Kirby, F. (1962), *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Rüzgârlı Matbaası: Ankara, s.248-261.

etmiştir. Kitlelerin belirli şehirlere yığılmasını önlemeyi hedeflerken kırsal kesimdeki yaşamın devamlılığı öngörülmüştür.

2.3.3. Kültür Politikalarında Hümanizm

Hümanizm, 14. yüzyılın ikinci yarısında İtalya’da ortaya çıkmış felsefi ve edebî bir düşünce akımıdır. İnsani değerleri her şeyin merkezine koyan bu akım, Rönesans döneminin de temel kavramı olmuştur. Genel manada herhangi bir sınırlama gözetmeksizin insanın gelişimini ve ideallerine ulaşmasını amaç edinen bir fikri yapıdır.⁹¹ Eski Yunan ve Latin eserlerinin İtalya’da okunması ile ortaya çıkan bu akım, zamanla Avrupa’ya yayılarak etkisini göstermiştir. İnsanı, dinin ortaya koyduğu kalıp bilgilerden uzaklaştırarak araştırmacı bir yapıya bürünmesinde önemli rol oynamıştır. Bu araştırmacı felsefe bağlamında da Rönesans’ın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Gelişmeler ışığında Hümanizmin Avrupa’nın gelişime katkı sağladığı görülmektedir.⁹²

Cumhuriyet tarihine bakıldığında İkinci Dünya Savaşı’na rağmen eğitim başta olmak üzere bilim, sanat, edebiyat gibi kültürel alandaki gelişmeler devam etmiştir. Kültürel gelişmelerin temelinde ise hümanizm anlayışı yer almakta ve bir Türk hümanizminden bahsedilmektedir. 1938’den sonra bu anlayış resmî bir politika olarak benimsenmiş olup, “eski Yunan ve Roma uygarlığına inmek” olarak ifade edilmiştir. Bu akımın en önemli savunucusu ve destekçisi ise Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’dir. Yücel ekibi ile birlikte hümanizmin Türk kültürüne yayılımı sağlamak maksadıyla öncelikle belirli sayıda lise okullarında Yunanca ve Latincenin öğretilmesi maksadıyla şubeler açılmasını sağlamıştır. Sonraki süreçte ise Tercüme odaları vasıtasıyla Batı klasikleri Türkçeye çevrilmiş ve bu eserler dönemin eğitim kurumlarında okutulmuştur. Eğitimin temeline hümanist anlayış yerleştirilerek millî kültür oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu millî kültür çevresinde de bu kültürle yetişmiş bir millet ortaya çıkarma hevesi güdülmüştür.⁹³

Batının Yunan uygarlığını almasıyla kültürünü oluşturduğu, bu sayede belirli bir medeniyet seviyesine ulaştığı düşünülmektedir. Zihniyet değişikliği

⁹¹ Kale, N. (1992), “Hümanizm”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.25, S.2, s. 763.

⁹² Torun, a.g.t, 2010:118.

⁹³ Şeker, K. (2006), “*İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)*”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 13-14.

oluşturabilmek ve Türk Rönesans'ını sağlayabilmek içinde Yunan ve Latin klasiklerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Hasan Ali Yücel klasikler üzerinde yaptığı değerlendirmeler ile birlikte meselenin eskiye hâkim olarak yeniye üretmek olduğunu ifade etmiştir. Ancak bunu gerçekleştirebilenlerin ileriye bakabileceklerini beyan ederken medeniyetin devamlılığı ve bekasının klasiklerden yararlanarak sağlanabileceğini söylemiştir.⁹⁴ İfade edilen düşünceler kapsamında Mayıs 1939'da Neşriyat Kongresi düzenlenerek Dünya Klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi kararı alınmış ve bu karar doğrultusunda klasiklerin çevrilmesine yönelik geniş bir çalışma başlatılmıştır. 1946 senesine gelindiğinde çeviri eserlerin toplam sayısı 496'yı bulmuştur.⁹⁵ İsmet İnönü, klasik eserlerin çevirilerine yazmış olduğu ön sözünde Türkçeye çevrilmiş olan bu eserlerin Türk kültürüne katkı sağlayacağı ve gelişimine öncü olacağını ifade etmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise, bu çeviriler sayesinde Eflatun, Aristoteles, Homeros gibi ilim insanların fikirlerinin anlaşılabilceği, bu sayede de insanın artık tek yönlü olmayacağı, derinlemesine düşünebilen bir hâl alacağını belirtmiştir.⁹⁶ Bir nevi hümanist temelli kültürel gelişme ile insanın zihnine ördüğü örümcek ağlarından kurtulması geniş perspektifte bakabilmesi ve uygarlık yolunda ilerleyebilmesi amaçlanmıştır.

1939'da gerçekleştirilen Neşriyat kongresinde dikkat çeken bir diğer husus ise ansiklopedilerin varlığıdır. O dönem de ansiklopedinin eksikliği göze çarpmakta ve bu probleme yönelik olarak çalışma gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle İslam Ansiklopedisi'nin Türkçeye çevrilmesine dönük karar alınmış, bu görevde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine verilmiştir. Diğer bir çalışma olarak ise İnönü Ansiklopedisi çıkarılmaya karar verilmiş olup, çalışmaların gerçekleştirilebilmesi maksadıyla 1941 yılında Ansiklopedi bürosu kurulmuş ve 1943 yılı itibari ile de ansiklopedi ciltler halinde yayımlanmaya başlamıştır.⁹⁷ Ansiklopedik çalışmaların yürütülmesi, bu yönde çevirilerin yapılması, hem bilimsel alana dönük gelişmelere katkı sağlamayı hedeflerken hem de insanların bilgiye ulaşabilmesi arzu edilmiştir.

İnönü dönemi ile başlayan ve Menderes dönemine kadar uzanan bu süreçte hâkim olan hümanizm, genelde aydınlarca benimsenmiştir. Bu da hümanizme karşı

⁹⁴ *Akşam*, 5 Eylül 1938, s.6.

⁹⁵ Torun, *a.g.t.*, 2010:119.

⁹⁶ *Hakikat*, 15 Ekim 1940, s.2.

⁹⁷ Torun, *a.g.t.*, 2010:120.

farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yakup Kadri gibi yazarlar Latince ve Yunancanın öğretilmesine yönelik olarak açılan şubelerin varlığını olumlu karşılarken, kimi aydınlarda bu hareketin sol kesimi temsil ettiğini ifade ederek eleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra millî kültürden uzaklaşıldığı batı kültürünün benimsendiği ve bunun topluma yayılmaya çalışıldığı gibi başka eleştirilerde dile getirilmiştir. Atatürk döneminde benimsenen kültür anlayışının daha milliyetçi temelli olması hedeflenirken, hümanizm ile bu değerin evrenselliğe yoğurulmak istenmesi bu eleştirilerin nedeni olarak da ele alınabilmektedir. Hasan Ali Yücel'in Maarif Vekillikinden ayrılması ile de kültürde hümanizmin etkisi zayıflamıştır.⁹⁸ İnönü döneminde kültürel gelişimlerin siyasetle iç içe yürütülmesi, siyasilerin kültürel politikalara yön verme çabaları sürecin gidişatında önemli bir pay sahibi olmakla birlikte, olumsuz cereyan eden gelişmelerinde nedeni olduğu değerlendirilmektedir. Hümanist anlayış ile özde Batı kültürüne yaklaşma diğer bir ifade ile Batılılaşma isteğinin olduğu görüldüğü gibi bu dönem Hasan Ali Yücel'in Maarif Vekillik süresince devam edebilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi ulusal kültür anlayışına yönelik olarak dile getirilen eleştiriler, sonraki dönemlerde hümanist anlayıştan uzaklaşma da önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır.

2.4. KOMÜNİZME KARŞI TEPKİLER

2.4.1. Tan Gazetesi Olayı

İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin boğazların güvenliğini Türkiye ile birlikte sağlama ve Montreux sözleşmesinde⁹⁹ değişiklik yapılması gerektiği yönündeki istekleri SSCB'nin bir tehdit unsuru olarak ön plana çıkmasına neden olmuştur. İki ülke arasında cereyan eden bu gelişmeler komünist karşıtı bir görüşünde güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin izlediği dış politika ve bu bağlamda ABD ile yakınlaşması, Türkiye'deki anti-komünizmin artmasında etkili olmakla beraber komünizm karşıtlığını bir hükümet politikası haline de getirmiştir.¹⁰⁰ Bu politika kapsamında hükümet, SSCB'ye yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde yürüterek ve bu mücadeleyi uluslararası kamuoyuna "Komünizmle mücadele" başlığı altında yansıtarak, ABD ve İngiltere gibi ülkelerinde

⁹⁸ Şeker, *a.g.t.*, 2006:14.

⁹⁹ 1936'da imzalanan ve Türkiye'ye İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde kontrol ve savaş gemilerinin geçişini düzenleme hakkı veren uluslararası sözleşmedir.

¹⁰⁰ Torun, *a.g.t.*, 2010:200.

desteğini almayı hedeflemiştir. Tan gazetesi olayları bu mücadelenin iç politikada yansımalarının bir sonucu olmuştur.

Tan gazetesi Zekeriya Sertel¹⁰¹ ve Halil Lütfi¹⁰² önderliğinde kurulmuş, bünyesine birçok aydını da alarak yayın hayatına devam etmiştir. 1940-1944 yılları arasında birçok defa kapatma kararı ile karşılaşmış, özellikle Başbakan Şükrü Saraçoğlu döneminde süresiz kapatma cezası uygulanmıştır. Fakat daha sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün devreye girmesi ile tekrardan açılmıştır.¹⁰³ Sol ideolojiyi benimseyerek yayın hayatı içerisinde yer alan gazete, Sovyet dostluğunu esas alırken faşizme karşı bir politika izlemiştir. Öte yandan özellikle Atatürk ve İnönü dönemlerinde hükümeti desteklerken bir yandan da demokrasi ve hürriyet konularında eleştirilerini dile getirmiştir. Atatürk devrimlerini savunan ve dönemin siyasi kişiliklerine yönelik saygı içerisinde olan yayın organı uzun yıllar Türk kamuoyunda yer edinmiştir.¹⁰⁴

İkinci Dünya Savaşı yılları ile birlikte ülke kamuoyunda artan Alman etkisi ve faşizm sonrası, gazete eleştirel kimliğini daha fazla ön plana çıkarmış, hatta Türkçü yayınlarla çatışmalar içerisinde yer almıştır. Tan gazetesinin sivrilmeye başladığı dönemde Tan matbaasında görüşler adlı bir dergi çıkarılmaya başlanmış, dergide hükümete muhalif olan ve yeni bir parti kurma amacı taşıyan bazı isimlerin (Celal Bayar, Fuat Köprülü¹⁰⁵) yazar kadrosunda yer alması ve bu isimlerin Serteller ile birlikte kurulacak partiye ilişkin toplantı yapması¹⁰⁶, hükümetin Tan gazetesini hedef haline getirmesine neden olmuştur. Sovyet dostluğunu yayın politikası olarak devam ettiren gazete dış politikada yaşanan değişimler ile birlikte bu politikanın olumsuz yansımalarını hissetmeye başlamıştır. Ayrıca Sabiha Sertel'in¹⁰⁷ kaleme almış olduğu

¹⁰¹ Türk basın tarihinin önde gelen isimlerinden olan Zekeriya Sertel, II. Dünya Savaşı yıllarında yüksek tirajlı ve faşizm karşıtı bir gazete olan Tan gazetesini çıkaran kişidir.

¹⁰² 1934 yılında Zekeriya Sertel ile birlikte Tan gazetesinin kurucularından olup, Türk gazeteci ve öğretmendir.

¹⁰³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri*, Fon: 30-10-0-0, Yer:85-562-9

¹⁰⁴ Aydın, E. (2021), *“Türkiye’de Rus Düşmanlığının Amerika Ekseninde Anti-Komünizme Evrimi ve Komünizmle Mücadele Dernekleri”*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 186.

¹⁰⁵ Demokrat Partinin kurucularından olup, 1950-55 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevini icra etmiştir. Türk edebiyatçı, Türkolog, Ordinaryüs Profesör Tarihçi ve siyasetçidir.

¹⁰⁶ B.C.A., Fon: 30-10-0-0, Yer:79-524-18.

¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nde gazeteciliği meslek olarak benimsemiş ilk kadın yazardır. Zekeriya Sertel'in de eşidir. Bkz. BBC News Türkçe, “Sabiha Sertel: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Profesyonel Kadın Gazetecisi”, 04.12.2019, İnt: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50387805>, Son Erişim Tarihi: 25.03.2022

bir yazıda İnönü'nün demokrasinin geliştirilmesine ilişkin söylemlerini esas alarak hükümete ilişkin eleştirileri ve Görüş dergisine yönelik muhalif seslerin artması, Tan gazetesine ilişkin tepkilerin kamuoyunda daha fazla yer bulmaya başlamasına sebep olmuştur.¹⁰⁸ Hükümet ise demokrasiye ilişkin taleplerin dile getirilmesi ve Demokrat Parti'nin kurulmasına ilişkin toplantılarda Sertellerin yer alması gibi hadiselerden ötürü, Tan ve Vatan gazetelerini hedef tahtasına yerleştirerek bu gazeteleri rejime karşı savaşmakla suçlamıştır.¹⁰⁹

Ülke içerisinde anti-komünizmin yükselmeye başladığı dönemde Tan gazetesine, Sovyet propagandacılığı yaptığına yönelik eleştiriler artmıştır. Gazetenin yayınları incelendiğinde ise Sovyet propagandacılığından ziyade hükümet eleştirilerinin fazla olduğu, çok partili hayata geçilmesi ve demokrasi konusunda daha fazla görüş bildirildiği görülmüştür. Ayrıca Zekeriya Sertel, çok partili hayata ilişkin şu anki meclisin demokratik düzenle kurulmadığı bu sebeple demokratik düzene geçilmesi için gerekli adımların atılmayacağını belirtmiş, demokrasinin halk iradesine dayandığı, demokratik kanunların çıkarılması ve muhalefetin önünün açılması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Söylem ve eleştiriler ele alındığında daha çok demokratikleşme adına bir serzenişte bulunulmuş, fakat eleştiriler çarpıtılarak Tan gazetesine komünist bir imaj verilmeye çalışılmıştır.¹¹¹

Tan gazetesine dönük nefretin eyleme dönüşmesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesine yazmış olduğu, "Kalkın Ey Ehli Vatan!" başlıklı yazısı etkili olmuştur. Yalçın'ın yazısında Sertel'in komünizm edebiyatı yaparak Moskova demokrasisini arzuladığını, hükümete bırakmadan gazetecilerin ve halkın bunları susturması gerektiğini ifade etmiştir.¹¹² Tan gazetesine karşı eylemi teşvik eden bu yazı birçok yere asılmış ve gençlerin galeyana gelmesinde etkili olmuştur. CHP İstanbul İl Teşkilatı ise öğrenci yurtlarına Tan gazetesine karşı gösteri yapılacağını bildirmiştir.¹¹³

¹⁰⁸ Aydın, a.g.t., 2021:187.

¹⁰⁹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1945, s.1.

¹¹⁰ Acar, A. (2012), "Basında 'Tan Olayı'- 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C.2, S.43, s.5.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1945, s.1.

¹¹² Yalçın, C.H., *Cumhuriyet*, "Kalkın Ey Ehli Vatan!" 3 Aralık 1945, s.1.

¹¹³ Aydın, a.g.t., 2021:189.

Olayların yaşandığı gün basın, Tan gazetesine ilişkin suçlamalara “*Onlar, hür ve müstakil Türk vatanındaki demokrasiyi ve hürriyeti beğenmiyorlar. Bu vatani ve milleti Moskovari bir rejimin esiri yapmak için, demokrasi ve hürriyet istiyorlar.*”¹¹⁴ diyerek devam etmiştir. En nihayetinde Beyazıt’ta toplanan ve sayıları yaklaşık 10 bini bulan genç kalabalık, ellerinde Atatürk ve İnönü posterleri ile sloganlar atarak matbaa ve gazete binasını kullanılamaz hâle getirmişlerdir. Tan gazetesinin yanı sıra sol yayınlar yaptıkları için Yeni Dünya, La Turque ve Berrak Kitabevleri de aynı akıbete uğratılmıştır. Daha sonraki süreçte yaşanan olaylarda CHP etkisinin olmadığı iddia edilmiş olsa da kalabalığın hadisenin gerçekleştirilmesi sonrası CHP il binası önünde toplanması ve “Yaşasın Halk Partisi, Yaşasın Kemalizm, Yaşasın Altıok” gibi sloganlar atması, olay da hükümetin etkisinin olduğunu doğrular niteliktedir.¹¹⁵ Hadisenin ertesi günü ise basının konuyu ele alışı, olayın nasıl karşılandığını göstermektedir. Tanin gazetesi bu gençlerin Kemalizm rejimine bağlı olduklarını ifade ederek bir nevi Tan’a yönelik saldırıyı desteklemiştir.¹¹⁶ Zekeriya Sertel’in olaylar cereyan etmeden önce duyum almış ve bu doğrultuda Vali’yi arayarak tedbir alınmasını istemiş fakat buna rağmen hadisenin meydana gelmesi engellenememiştir. Hadise, olaylara karıştığı için gözaltına alınanlara ilişkin gösterilen muameleler göz önüne alındığında sol görüşlere karşı bir bastırma ve gözdağı olarak tarihteki yerini almıştır.¹¹⁷

Hükümetin Tan gazetesi olayında hem iç hem de dış politikada kazanımları olmuştur. İç politikada anti-komünizm silahını kullanarak, filizlenmeye başlayan muhalefetin önünü kesmeye çalışmış, dış politikada ise Tan gazetesini hedef alarak komünizme karşı mücadele yürütüldüğüne dair Amerika’nın dikkatini çekmiştir. Tan gazetesine yönelik saldırıların gerçekleştirildiği gün eylemlere katılan gençlerin ABD elçiliği önünden geçerken “Yaşasın Hür Amerika” diye attıkları sloganlar ABD radyolarında yer almıştır.¹¹⁸

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, s.1.

¹¹⁵ Bulut, Ç.E. (2019), “*Modern Türkiye’de Komünizm Algısı (1923-1960)*”, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s.109.

¹¹⁶ *Tanin*, 5 Aralık 1945, s.1. Ayrıca aynı tarihte *Cumhuriyet* “Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi”, *Vatan*, “Komünizm aleyhine dün büyük bir nümayiş yapıldı” başlıkları ile basında yansıtılmıştır.

¹¹⁷ Bulut, a.g.t., 2019:108.

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1945, s.1-3.

2.4.2. DTCF Olayı

Tan gazetesi olaylarının ardından hükümetin ABD yardımlarından faydalanma arzusu anti-komünist siyasetin devam ettirilmesinin gerekçeleri arasında yer almakla birlikte bu gerekçelerin bir diğer yansıması da DTCF'deki bazı hocaların komünistlikle suçlanmasıdır. 1947 yılında ABD'de de benzer süreç görülmüş, üniversite hocaları komünizmle mücadele adı altında tasfiye edilmiştir. ABD'de McCarthycilik¹¹⁹ olarak adlandırılan bu süreç Türkiye'de de dergi ve gazetelerde yazı yazan aydınları hedef almıştır. Dönemin yayın organlarından Adımlar ve Yurt dergileri komünizme yakın olarak ele alınmış, buralarda yazı yazan üniversite hocaları üzerinden de komünizmin eğitim ayağına müdahale edilmiştir.¹²⁰ Örnek olarak bu isimlerden biri olan Behice Boran¹²¹ Adımlar adlı dergiye “Ziraai İhtisalin Gelişimi” adlı bir yazı kaleme almış ve yazı içerisinde tarımın geliştirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat yazı Rusya'da uygulanan Sovkholz ve Kolkhoz sistemlerinin Türkiye'de hayata geçirilme arzusu olarak ele alınmış, yazı içeriği ana temadan uzaklaştırılarak komünizm propagandacılığı yapmakla itham edilmiştir.¹²² Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü örneğinden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de aydınlara karşı ABD'de olduğu gibi bir McChartycilik başlamıştır.

Adımlar, Yurt ve Dünya¹²³ gibi dergiler ülkede komünizmi yaymaya çalışmakla suçlanmış, bu suçlamaların ardından Hasan Ali Yücel'in müdahalesiyle önce dergilerin yayımlanması durdurulmuş, daha sonra 16 Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bu dergilerin yayın hayatlarına son verilmiştir.¹²⁴ Behice

¹¹⁹ Adını ABD senatörü Joseph McCarthy'den alan bu kavram II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de anti-komünist kuşkuculuğu belirtmektedir.

¹²⁰ Aydın, *a.g.t.*, 2001:194.

¹²¹ Türkiye sosyalist hareketinin öncü isimlerinden olan Boran; Sosyolog, akademisyen, siyasetçi ve Türkiye İşçi Partisi'nin son genel başkanıdır.

¹²² B.C.A., Fon: 30-10-0-0, Yer: 85-561-8.

¹²³ Yurt ve Dünya, İkinci Dünya Savaşı koşullarında çıkarılan aylık dergidir. Sahipliği ve yazı işleri müdürlüğünü önce Behice Boran, sonraları Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil yapmıştır. Sol muhalif bir dergidir.

¹²⁴ Çetik, M. (2008), *Üniversitede Cadı Avı*, Dipnot Yayınları: Ankara, s.22.

Boran, Niyazi Berkes¹²⁵, Pertev Naili Boratav¹²⁶ gibi isimler ise Görüşler¹²⁷ dergisine yazı yazma ya da yazacağını vaat etmelerinden ötürü (Tan gazetesi olayından sonra MEB, akademisyen ve hocaların siyasi içerikli yazı kaleme alamayacaklarını bildirmiştir.) aktif görevden alınarak bakanlık emrine verilmiştir.¹²⁸ Kararın tasdiklenmesi ile birlikte bahse konu öğretim üyeleri DTCTF'deki görevlerinden ayrılmışlardır. Daha sonra karara ilişkin Danıştay'a dava açan akademisyenler dava sürecinin ardından 14 Mayıs 1946 tarihinde görevlerine yeniden geri dönebilmişlerdir.¹²⁹ Fakat dava süreci ve dava gerekçeleri sebebi ile üniversiteye döndüklerinde yaşanan sıkıntılar sona ermemiş, bu isimlere komünist gözü ile bakılmıştır.

Sağ görüşlü öğrenciler 1 Mart 1947 tarihinde Başbakanlık ve Millî Eğitim Bakanlığına bir mektup göndermiş, Yurt, Adımlar ve Dünya gibi yayınlarda yazılar yazmış, Berkes, Boran ve Boratav'ın görevlerinin sona erdirilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca bu hocaların yayınlarının da kütüphaneden kaldırılması talep edilmiştir. Bu dilekçeye karşı ise Niyazi Berkes'in çıkarmış olduğu 24 Saat adlı gazetede bu hocaları savunan bir yazı karşı görüşlü öğrenciler tarafından ortaya koyulmuştur.¹³⁰ Sağ ve sol görüşlü öğrencilerin gazetelerde yayınladıkları dilekçelerle birlikte ortam gerginleşmiştir. Sol görüşlü öğrencilerin mektubunun yayınlandığı günde Boratav'ın fakültede bir konferansı vardır. Üniversitede vereceği bir konferans öncesi milliyetçi gençler salona gelerek darp etmek istemiş, fakat Boratav salona gelmemiştir. Sonraki gün tekrar toplanan göstericiler bu sefer fakülteye girerek Rektörlüğü hedef almış, taleplerini aktarmışlardır.¹³¹ Bu taleplere karşı Rektör Şevket Aziz Kansu¹³² yatıştırıcı bir dil kullanarak gerçekleştirilen eylemin sonlandırılmasını istemiş fakat göstericilere söz geçirememiştir. İsteklerinin dikkate alınmaması üzerine Rektörü istifaya davet

¹²⁵ Sosyolog ve bilim insanıdır. ABD'de Chicago Üniversitesi'ne toplumbilim çalışmaları için gitmiş, 1939'da Türkiye'ye dönmüştür, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde sosyoloji doçenti olarak görev yapmıştır.

¹²⁶ 1938-1948'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı ve Folklor Kürsüsü'nde doçent ve profesör olarak çalışmış; 1948'de açığa alınarak ders verdiği kürsüsünün kaldırılması üzerine 1952'de Fransa'ya gitmiştir.

¹²⁷ Sabiha Sertel ve Mehmet Zekeriya Sertel tarafından, tek parti iktidarına muhalif olan farklı kesimleri tek bir çatı altında toplamak ve demokratik talepleri dile getirmek amacıyla çıkarılmıştır.

¹²⁸ Mumcu, U. (1994) *40'ların Cadı Kazanı*, Baskı:10, Tekin Yayınevi: İstanbul, s.99-100.

¹²⁹ B.C.A., Fon:30-10-0-0, Yer: 143-24-21.

¹³⁰ Aydın, a.g.t., 2021:195-196.

¹³¹ Çetik, a.g.e., 2008:24.

¹³² Tıp doktoru, bilim insanı ve akademisyendir. 1946 yılında çıkarılan 4936 sayılı kanun ile yeniden yapılandırılıp kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü olarak seçilmiştir.

eden göstericiler bununla yetinmeyip Kansu'nun elinden istifa ettiğine dair bir belge almışlardır. Daha sonra jandarmanın olaya müdahale etmesi ile rektör bırakılmıştır.¹³³ Olayların devamında ise gösterici grup “kahrolsun komünizm” sloganları atarak Ulus'a yürümüş, 24 Saat gazetesinin basıldığı matbaaya yönelmiştir. Fakat olaylar büyümeden zabıta, göstericileri engelleyerek bir nevi benzer bir Tan olayının yaşanmasını engellemişlerdir.¹³⁴

Ülke içerisinde yaşanan komünizm karşıtı eylemler dış basında da kendine yer bulmuştur. Amerikan basını, olayı gerçekleştiren göstericilerin 10 bin kadar olduğunu ifade ederken, hadiseyi üniversite hocalarının komünist ilan edildiği, istifaya zorlandıkları şeklinde aktarmıştır. Ayrıca eylemleri gerçekleştirenlerin anti-komünist öğrenciler olduğunu ifade etmiştir. Olaylara katılan bazı öğrenciler ise komünistlikle suçlanan akademisyenleri hedef alarak hazırladıkları mektubu Ankara'da çıkan Bayrak gazetesinde yayımlamışlardır. Tabi bu olaylara karşılık akademisyenleri destekleyen öğrenci grupları da bulunmaktadır. Hatta bu öğrenciler akademisyenlerin üniversitelerde ders vermemesi gerektiğini ifade eden mektuba karşılık bir karşı mektup kaleme almış ve komünistlikle suçlanan akademisyenlere destek vererek onların komünizm propagandacılığı yapmadığını ifade etmişlerdir.¹³⁵

Tüm bu yaşananlarından ardından DTCTF baskınında Rektöre hakaret eden kişilerin yargılamaları sonuçsuz kalmış ve göstericiler serbest bırakılmıştır. Diğer yandan üniversite senatosu, öğrencilere komünizmi aşıladıkları gerekçesi ile komünistlikle suçlanan hocalar hakkında soruşturma başlatmış ve hocaların işten atılmaları kararı alınmıştır. Ancak bu kararda delil yetersizliği dolayısıyla Danıştay tarafından bozulmuştur.¹³⁶ Tabi anti-komünist çevreler komünizmle mücadele adı altında komünist olduklarını iddia ettikleri akademisyenleri cezalandırmakta kararlılık göstermiş, en nihayetinde hocaların kadroları açığa alınmıştır. Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav yaşananların ardından ülke dışına çıkmışlar, Behice Boran ise Türkiye'de kalmaya devam etmiştir. Boran daha sonraki yıllarda siyasette aktif olarak

¹³³ Mumcu, *a.g.e.*, 1994:108-109.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1947, s.1-3.

¹³⁵ Bulut, *a.g.t.*, 2019:115.

¹³⁶ Çetik, *a.g.e.*, 2008:45-46.

görev almaya başlamış, 1970 yılında Türkiye İşçi Partisinin¹³⁷ 4. Kongresinde ilk kadın genel başkanı sıfatıyla partinin başına geçmiştir.¹³⁸

¹³⁷ 1961 yılında Türkiye’de kurulan siyasi partidir. Sosyalist bir görüşe sahiptir. 1971 muhtırası ve 1980 darbesinde kapatılmış, 1988 yılında Türkiye Komünist Partisi ile birleştirilmiştir. 2017 yılında Halkların Demokratik Partisi eski İstanbul milletvekili Erkan Baş ve eski Hatay milletvekili Barış Atay’ın Türkiye İşçi Partisi’ne katılması ile parti yeniden kurulmuştur.

¹³⁸ *Independent Türkçe*, İlklerin Sosyosiyaset Hali: Behice Boran, 14.05.2020, <https://www.indyturk.com/node/179026/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ilklerin-sosyosiyaset-hali-behice-boran>, Son Erişim Tarihi: 28.03.2022

3. TÜRKİYE’NİN MARSHALL PLANINA DÂHİL EDİLMESİ

3.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA’DA YENİ DÜZEN VE TÜRKİYE’NİN YERİ

Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Almanya ve savaş sonrası dünya üzerinde oluşturulan yeni statükodan memnun olmayan İtalya, özellikle 1930 sonrası saldırgan bir politika gütmüş, İkinci Dünya Savaşı’nın yaşanmasında baş aktörler olmuştur. 1945 yılının başlarına gelindiğinde ise savaş müttefik devletlerin zaferi ile noktalanmıştır. Savaş sonrası ABD ve SSCB iki süper güç olarak ortaya çıkmıştır. Tabii bu iki süper güç dışında savaş, galip devletler de dâhil olmak üzere dünyanın geri kalanında büyük bir yıkıma neden olmuştur. Tahribatı yüksek olan bu savaş dünyayı fakirlik ve çaresizlik içinde bırakmıştır.¹³⁹ Bunların yanı sıra savaş sonrası yeni düzen için BM’nin temellerinin atıldığı San Francisco Konferansı’ndan Postdam Konferansı’na kadar uzanan süreçte yapılan görüşmeler ve beraberinde getirdiği çatışma ortamı Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve 1990’lı yıllara kadar sürecek olan bir dönemi de başlatmıştır.¹⁴⁰

Savaşın olumsuz boyutu Türkiye açısından da oldukça güçlü olmuş, Türkiye İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yeni bir değişim ve yapılanma süreci içerisine girmiştir. İtalya ve Almanya’nın saldırgan politikaları ve özellikle İtalya’nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz’deki faaliyetleri Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile birlikte 1939 yılında ittifak anlaşması yapmasına neden olmuştur.¹⁴¹ Bu anlaşma İkinci Dünya Savaşı’nın müsebbibi Almanya ve İtalya’ya karşı yapılmış olmasının yanı sıra kredi anlaşmasını da içermesinden dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Zira Türkiye bu anlaşma ile birlikte Batı’dan borç alma noktasına gelmiştir.¹⁴² Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte kendi iç dinamikleri ile kalkınma politikası güderken, sonraki süreçte daha hızlı bir değişim yaşayarak savaş ortamının getirdiği şartlar ile birlikte Batı ve özellikle ABD kanadına bir eğilim göstermiştir.

¹³⁹ Akın, F. (2017), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye”, *İş ve Hayat*, C.3, S.5, s.121-122.

¹⁴⁰ Torun, a.g.t., 2002:145.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi., 12 Mayıs 1939, D.VI, C.2, s.67-72. Ayrıntılı bilgi için bkz. Soysal, İ. (1982), “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, C.XLVI, S.182, s.367-414.

¹⁴² Ataöv, T. (2006), *Amerika, NATO ve Türkiye*, İleri Yayınları: İstanbul, s.186-187.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye savaştan uzak kalabilme politikası uygulamış, savaşan devletler arasında denge politikası gözetmeye çalışmıştır. Bu sayede Türkiye hem kendi sınırlarını korumayı amaç edinmiş hem de savaşın yıkıcı boyutundan uzak kalmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında izlediği bu politika özellikle Batılı ülkeler tarafından eleştiri konusu olmuş, Türkiye 1939 anlaşmasına riayet etmemekle ve dürüstlükten uzak bir politika izlemekle suçlanmıştır.¹⁴³ Bu eleştirilerin Türkiye'ye yansımaları ise savaş sonrası Türkiye'nin yalnızlaştırılması şeklinde olmuştur. Türkiye dış politikada yalnızlıktan kurtulabilmek amacıyla rotasını daha çok ABD'ye çevirmiş, ABD-SSCB çekişmesinden yararlanarak ikili ilişkilerini geliştirmiştir. ABD-Türkiye arasında yaşanan yakınlaşma Türkiye'nin geleceğini etkileyecek olması bakımından önem arz etmektedir.¹⁴⁴

3.1.1. Türkiye- SSCB İlişkileri ve Yalta Konferansı¹⁴⁵

Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkiler henüz savaşın başında SSCB'nin Almanya ile yaptığı anlaşma sonrası gerilimli bir zemine oturtulmuş SSCB, Türkiye için bir tehdit unsuru olmuştur. Daha sonraki dönemde SSCB'nin Almanya'dan uzaklaşarak müttefik devletler ile birlikte hareket etmesi Türkiye açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de SSCB müttefiklerle olan ilişkisini kullanarak Türkiye'yi müttefik devletlerin baskısı altına almaya çalışmıştır.¹⁴⁶

Müttefik devlet liderleri İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni düzeni kurabilmek amacıyla 1945 yılının şubat ayında Kırım'ın Yalta şehrinde bir araya gelmişlerdir. Bu konferansın Türkiye'yi ilgilendiren iki önemli tarafı vardır. Birincisi SSCB'nin kurulmak istenen yeni dünya düzeninde şartların değiştiğini ileri sürerek Montreux Sözleşmesi'ni¹⁴⁷ revize etme teklifidir. SSCB, bu sözleşmenin artık aktif olmayan Milletler Cemiyeti döneminde ele alındığı, Türkiye'nin yalnız savaş döneminde değil

¹⁴³ Zürcher J.E. (2008) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları: İstanbul, s.302.

¹⁴⁴ Toker, M. (1971), *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları: Ankara, s.28.

¹⁴⁵ 04-11 Şubat 1945 tarihinde ABD Başkanı Franklin Roosevelt, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve SSCB lideri Joseph Stalin, Karadeniz sahilinde Kırım yarımadasındaki SSCB tatil kenti Yalta'da toplantı yapmışlardır. Toplantı İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın geleceğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

¹⁴⁶ Sarıçoban, G. (2020), "İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, S.4, s.1771.

¹⁴⁷ Türkiye'ye İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde kontrol ve savaş gemilerinin geçişini düzenleme hakkı veren Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936 tarihinde Fransa'nın Montreux (Montrö) kentinde imzalanmış uluslararası bir anlaşmadır.

kendisini tehlikede görmesi durumunda da boğazları savaş gemilerine kapatabilme yetkisine sahip olduğu ve SSCB-İngiltere ilişkilerinin sözleşmenin yapıldığı dönemden daha farklı bir durum içerisinde olduğu şeklinde kanıtlar ortaya sürmüştür.¹⁴⁸ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında denge politikası güderek savaş dışı kalma çabaları, İngiltere ve Amerika'yı SSCB taleplerine daha ılımlı bakmaya itmiştir.¹⁴⁹ Ancak SSCB'nin talep ettiği şekilde boğazlardaki statükonun değiştirilmesine iki ülke ihtiyatlı davranmış, konu daha sonra düzenlenecek bir toplantıya aktarılmıştır. Yalta Konferansı'nın Türkiye açısından ikinci önemli konusu ise Türkiye'nin BM'ye üye olabilmesidir. Üç büyük devlet liderleri Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar Mihver devletlere savaş açması durumunda San Francisco Konferansına katılabileceğini bildirmiş, Türkiye aktif olarak yer almadığı İkinci Dünya Savaşı'na BM'ye üye olabilmek amacıyla Almanya ve Japonya'ya savaş açarak dâhil olmuştur.¹⁵⁰

3.1.2. 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptal Edilmesi

SSCB'nin Yalta Konferansı'nda boğazlara ilişkin talepleri sonrası¹⁵¹ 19 Mart 1945 günü Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Montreux sözleşmesine ilişkin güncellenmesini talep ettikleri konuları görüşmek amacıyla SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile bir araya gelmiştir. Görüşmede 1925 yılında Türkiye ve SSCB arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı'nın yeni dönemin şartlarını taşımadığı bu sebeple revize edilmesi gerektiği ifade edilmiş, anlaşmanın tek taraflı feshedildiği Sarper'e bildirilmiştir.¹⁵² SSCB'nin bu girişimine karşı Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihinde cevabı bir nota vererek taleplere ılımlı yaklaşmış günün şartlarına uygun olarak iki ülke arasında yeni bir anlaşmanın yapılabileceği bildirilmiştir.¹⁵³ Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye-SSCB arasında 1925 yılında imzalanan Saldırmazlık Paktı'nın SSCB tarafından feshedilmesi Türkiye'ye dış politikada özellikle Batı'ya

¹⁴⁸ Bilge, S. (1992), *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara, s. 261.

¹⁴⁹ Zürcher, a.g.e., 2008:301.

¹⁵⁰ Sarıçoban, a.g.m., 2020:1772.

¹⁵¹ SSCB, 10 Şubat 1945'te, Yalta Konferansı'nda Montrö'nün eskidiğini iddia etmiş; mevcut sistemde Japonya'nın bile Rusya'dan daha büyük role sahip olduğunu savunmuş ve Boğazların statüsünün SSCB'nin lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmesini istemiştir. Ayrıntılar için bkz. Uzman, N. (2018), "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Gazi Akademik Bakış*, C.11 S.22, s.119.

¹⁵² Toker, M., a.g.e., 1971:5.

¹⁵³ Bulut, S. ve Öğreten, C. (10/2019), "Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını" *History Studies*, C.11, S.5, s. 1465.

yakınlaşmada olanak sağlamıştır. Zira bu anlaşmanın feshedilmesi ile birlikte Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına engel olabilecek bir durum ortadan kalkmıştır.¹⁵⁴

Türkiye'nin 4 Nisan'da verdiği karşı notanın ardından SSCB'nin yanıtı 7 Haziran 1945 tarihinde gelmiştir. Dışişleri Bakanı Molotov, Sarper ile görüşmüş yeni bir anlaşma yapılabilmesi için bazı konuların çözüme kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu konular, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması'nın SSCB'nin zayıf olduğu bir dönemde imzalandığı bu nedenle doğu sınırında değişikliklerin yapılması, boğazların güvenliğinin Türkiye ile ortak sağlanması ve Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi olmuştur. Öne sürülen istekler boğazlarda üs ve toprak talep edildiği şeklinde yorumlanmış, Türkiye bu isteklerin gerçekleştirilemeyeceğini karşı tarafa iletmiştir.¹⁵⁵ SSCB ise bundan sonraki süreçte taleplerinde ısrarcı bir politika izlemeye devam etmiş, Türkiye destek bulabilmek amacıyla bu talepleri İngiltere ve ABD'ye iletmiştir. İngiltere, Türkiye'nin tavrını doğru bulurken ABD içerisinde bu konuya dair görüş ayrılıklarının bulunduğu görülmüştür. Türkiye bu süreçte ne ABD'den ne de İngiltere'den gerekli desteği bulamamış, SSCB taleplerine ilişkin konuların çözüme kavuşturulması adına gözünü Postdam Konferansı'na çevirmiştir.¹⁵⁶

3.1.3. Postdam Konferansı¹⁵⁷ ve Sonrasında Türkiye-SSCB İlişkileri

Üç büyük devlet ABD, İngiltere ve SSCB İkinci Dünya Savaşı sonrası son toplantılarını 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Postdam'da gerçekleştirmişlerdir. ¹⁵⁸ SSCB bu konferansta da Türkiye'ye karşı benzer taleplerini dile getirmiştir. Fakat SSCB'nin Türkiye ile arasındaki meseleleri iki ülke özelinde ele alması ABD ve İngiltere'yi rahatsız etmiş, ABD'nin boğazlara yönelik bakışını değiştirmesine neden olmuştur. İngiltere ise Montreux Sözleşmesi'nin revize edilmesi konusunda SSCB ile fikir birlikteliği yürütse de boğazların, üç devletin garantörlüğü altında bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu teklife sıcak bakmayan SSCB öneriyi kabul etmemiştir. Neticede üç devlet boğazlar konusuna ilişkin ayrı ayrı çalışmanın gerekliliği üzerinde uzlaşmıştır.¹⁵⁹ Görüldüğü üzere ABD, İngiltere ve SSCB, boğazlar

¹⁵⁴ Sarıçoban, *a.g.m.*, 2020:1773.

¹⁵⁵ Bulut, S. vd., *a.g.m.*, 2019:1466.

¹⁵⁶ Torun, *a.g.t.*, 2002:151.

¹⁵⁷ Savaş sonrası yapılacak olan barış anlaşmalarının temel esaslarını belirlemek amacıyla ABD, İngiltere ve SSCB arasında gerçekleştirilmiştir.

¹⁵⁸ Ataöv, *a.g.e.*, 2006:53.

¹⁵⁹ Umar, Ö. (2004), "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.20, S.59, s. 403.

meselesi konusunda ortak fikir etrafında buluşmuş olsalar bile uygulamadaki görüş ayrılıkları nedeniyle herhangi bir sonuca ulaşamamışlardır. SSCB'nin, taleplerini doğrudan Türkiye ile müzakere ederek Türkiye'yi baskı altına alma çabası içerisinde olmasından dolayı bu konu Postdam Konferansı'nda da tam olarak çözüme kavuşturulamamıştır. Konunun çözüme kavuşturulmaması Türkiye'yi tedirgin etmeye devam etmiş ve dış politikada ittifak arayışlarına girmesinde etkili olmuştur.

Türkiye, SSCB'nin bu tavrına rağmen ikili ilişkilerde çözüm odaklı davranmaya çalışarak başta sert ifadelerden kaçınmış fakat Rus isteklerinin baskıcı bir politika ile sürdürülmeye devam etmesi neticesinde iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi umudu kaybedilmiştir. Sürece bağlı olarak SSCB tarafından 16 Mart 1945 tarihinde verilen nota gereği Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması 7 Kasım 1945 tarihi itibarı ile yürürlükten kaldırılırken iki ülke arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir.¹⁶⁰

SSCB ve Türkiye arasında yaşanan bu gerilim Rus medyasının da çabaları ile daha çok körüklenirken Türkiye'de de komünist karşıtı eylemlerle kendini göstermiştir. Tabii ilişkilerin gerginliğinin kamuoyu yansımalarının yanı sıra konu resmî makamlarda da ele alınmış, Kazım Karabekir 20 Aralık 1945 tarihli meclis konuşmasında TBMM'de tepkisini göstermiştir:

...Kars yaylasına hâkim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hâkim olmak, demek, Dicle ve Fırat'ın boyunca, Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek büyük seli tutan biricik settir. Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidir ki; Kars yaylası de millî bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz. Rus komşularımızı idare eden yüksek kimseler bilirler ki biz İstiklal Harbi'ne hangi şartlar altında girdik. Tek bir müttefikimiz mi vardı? Bütün cihana hâkim olan galip devletlere karşı istiklal davasına atıldık, ölüm bir kere olur dedik. Sonuna kadar çarpışırız...

Bu gelişmeler yaşanırken bir diğer önemli hadise ise iki Gürcü profesörün ortaya attığı iddialardır. Bu profesörler Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar uzanan bölgenin Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesi gerektiğini ortaya koyan mektup yayınlamışlardır. Bu iddialardan daha ziyade mühim olan SSCB'de iki resmî gazetenin iddiaları yayımlaması ve Rus basınında konunun desteklenmesidir. Cereyan eden gelişmelerle birlikte Türk kamuoyunda SSCB'nin

¹⁶⁰ Uzman, a.g.e., 2018:126.

Türkiye'ye karşı saldırgan bir politika izlediği algısı güçlenmiştir.¹⁶¹ Türkiye ise bu propaganda faaliyetlerine karşı Rus makamlarınca resmî bir açıklama gelmemesi sebebiyle daha ılımlı davranmıştır. Gürcü profesörlerin iddialarına karşı Lenin'in¹⁶² 10 Kasım 1922 tarihinde Rus Pravda gazetesinde yayımlanan açıklamalarını¹⁶³ ve 1930 yılında yayınlanan Küçük Sovyet Ansiklopedisi'ndeki ifadeleri¹⁶⁴ kullanarak karşı argüman oluşturmuş ve Türkiye aleyhine ortaya atılan iddiaları çürütmüştür.

Dış politikada yaşanan gelişmeler Türk-Amerikan yakınlaşmasında önemli bir itici güç olmuş, 1946 yılına gelindiğinde ABD-SSCB çatışmasının daha fazla kendini göstermesi ile ABD, Türkiye'ye yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin 1946 yılının Nisan ayında Missouri adlı ABD zırhlısı ile Türkiye'ye getirilmesi, ABD'nin SSCB karşısında Türkiye'nin destekçisi olacağına dair bir işaret olarak yorumlanmış, hadise Türk basınında geniş yer bulmuştur.¹⁶⁵

7 Ağustos 1946 tarihinde SSCB, Türkiye'ye verdiği yeni nota ile boğazlar konusundaki taleplerini yinelemiştir. Türkiye'nin savaş esnasındaki uygulamalarının Montreux Sözleşmesi'ne aykırı olduğu, boğazların tüm devletlerin ticari gemilerine açık olması ve Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açık olması gerektiği ifade edilmiş, bunun dışındaki devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi hususunda özel şartlar bulundurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca boğazlar konusunda tek bir yönetim yerine Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ortaklığında bir yönetimin olması, boğazların güvenliğinin Türkiye ve SSCB arasında sağlanması gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁶ SSCB'nin bu istekleri İngiltere ve ABD basınında da yer bulmuş, SSCB'nin Türkiye'yi Kafkaslar ve boğazlardan kuşatarak Türk toprakları üzerindeki hâkimiyetini artırmayı hedeflediği ve bu hedefini kendi güvenliğini öne sürerek gerçekleştirmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Ayrıca SSCB'nin yayılmacı emellerini gerçekleştirmesi halinde sıradaki ülkelerin Yunanistan, Suriye ve Irak olacağı bu nedenle Türkiye'ye destek verilmesi gerektiğini ortaya koyan yazılar kaleme

¹⁶¹ Uzman, *a.g.m.*, 2018:128.

¹⁶² Vladimir Lenin, Marksist-Leninist ideolojinin fikirsal önderi, Ekim Devrimi'nin lideri ve SSCB'nin kurucusudur.

¹⁶³ B.C.A., Fon:30-1-0-0, Yer: 101-624-3., Sayı:3-4.

¹⁶⁴ B.C.A., Fon:30-1-0-0, Yer: 101-624-3., Sayı:6.

¹⁶⁵ Kocaman, M. T. ve Gölcü, A. (2021), "Türkiye-ABD İlişkilerinde Basının Yeri: Missouri Zırhlısı'nın Türkiye Ziyareti", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C.0, S.35, s.205.

¹⁶⁶ Torun, *a.g.t.*, 2002:154.

alınmıştır.¹⁶⁷ New York Times bir yazısında Türkiye'nin SSCB taleplerine boyun eğmesi durumunda hâkimiyetinin zarar göreceği ve Bulgaristan ve Romanya gibi Rus kontrolünde uydu bir devlet olacağı, bunun yanı sıra SSCB'nin boğazları ele geçirmesi durumunda Doğu Avrupa'nın SSCB kontrolü altına girebileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Türkiye karşı nota vermeden önce konuya dair İngiltere ve ABD'nin göstereceği reaksiyonu görmek istemiş, bu iki ülkeden gelecek yansımalarla göre gereken cevabı vermeyi hedeflemiştir. ABD, 7 Ağustos 1946 tarihli Rus notasına 19 Ağustos 1946 tarihinde karşı nota ile cevap vererek, boğazların SSCB ve Türkiye tarafından korunması ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından yönetilmesine ilişkin taleplere karşı olduğunu belirtmiştir. Londra'da Washington'dan sonra 21 Ağustos 1946 tarihinde bir nota vererek Washington'un görüşlerini desteklediklerini belirtmiştir.¹⁶⁹ ABD ve İngiltere'den gelen açıklamalar sonrası Türkiye, kendi lehine olan bu açıklamalar doğrultusunda 22 Ağustos 1946 yılında karşı nota vererek¹⁷⁰, boğazların korunması ve yönetilmesi hususunun Karadeniz'e kıyısı olan devletlere bırakılamayacağı, konunun ancak uluslararası düzeyde tartışılabileceği açıklamalarında bulunmuştur. İlaveten Türkiye, olası tehditlere karşı kendisini savunmaya hazır olduğunu ifade ederek kuzey komşusunu uyarmıştır.¹⁷¹

SSCB, 24 Eylül 1946 tarihinde yeni bir nota vererek boğazların Türkiye ve SSCB arasında ortak yönetilmesine ilişkin isteklerini yinelemiştir.¹⁷² ABD ve İngiltere bu konuda Türk devletine olan desteklerini sürdürmüş, SSCB'ye 9 Ekim 1946 tarihinde nota vererek konunun BM'de görüşülmesinin uygun olacağı, boğazların korunmasında Türkiye'nin tek otorite olarak kalması gerektiğini belirtmişlerdir. Türkiye, ABD ve İngiltere'nin Rus notasına verdikleri cevabı gördükten sonra 18 Ekim 1946 tarihinde SSCB'ye karşı nota vermiştir. Daha önceki notalarda olduğu gibi boğazlar konusuna dair Rus talepleri reddedilmiş, Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar vermedikçe Montreux Sözleşmesi'ne ilişkin güncellemelerin uluslararası

¹⁶⁷ Dokuyan, S. (2013), "1945–1950 Yılları Arasında Türkiye Siyasi Yapı, Ekonomi, Dış Politika, Eğitim ve Sosyo-Kültürel Yapı, Din, Askeri Yapı ve Basın", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s.48-49.

¹⁶⁸ *Ulus*, 15 Ağustos 1946, s.1.

¹⁶⁹ Uzman, a.g.m., 2018:132.

¹⁷⁰ *Ulus*, 23 Ağustos 1946, s.1.

¹⁷¹ B.C.A., Fon: 30-1-0-0, Yer: 60-368-8, Sayı: 1-28.

¹⁷² *Ulus*, 29 Eylül 1946, s.1.

düzeyde düzenlenecek bir konferansta görüşülebileceği dile getirilmiştir.¹⁷³ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü TBMM açılış konuşmasında da konuyu ele almış, SSCB'nin Türkiye'yi suçlayarak İkinci Dünya Savaşı'nda boğazların Mihver devletlerin lehine kullandırıldığına dair iddiaları yalanlamıştır. BM Sözleşmesi'ne bağlılıklarını vurgulayan İnönü, SSCB ile iyi komşuluk ilişkisine dayanan bir zemin arzuladıklarını dile getirmiştir.¹⁷⁴

ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye desteği ve Türkiye'nin kararlı tutumu, SSCB'nin taleplerini nota aracılığıyla iletmesinin de sonuncusu olmuştur. Tabi bundan sonraki süreçte Türkiye ve SSCB ilişkileri de Millî Mücadele Dönemi'ndeki o olumlu atmosferden sıyrılarak daha gergin bir süreç içerisine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda yürüttüğü politika sebebiyle yalnızlığa itilen Türkiye, yaşanan gelişmeler ile birlikte yalnızlıktan sıyrılarak rotasını ABD ile iyi ilişkiler kapsamında Batı bloğuna çevirmiştir. Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşı esnasında bizzat uyguladığı savaş dışı kalma politikasından da vazgeçmiştir.¹⁷⁵ Ortaya çıkan SSCB tehdidi Türkiye'yi iki kutuplu dünyada Batı bloğuna yaklaştırırken daha sonraki süreçte Türk dış politikasında atılan adımların da temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin Amerikan yardımlarından faydalanması, çok partili hayata geçiş, 1950 yıllarından sonra Kore'ye asker göndermesi ve NATO üyeliği bu temel üzerine şekillenen gelişmeler olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁶

3.2. ABD İLE TÜRKİYE ARASINDA YOĞUN İTTİFAK SÜRECİ VE İKİLİ ANLAŞMALAR

SSCB'nin, Türkiye'ye yönelik izlediği talepkâr politikalar ABD ile ilişkilerinde itici güç olmakla beraber, Türkiye'nin eksenini Batı'ya kaydırmasında oldukça etkili olmuştur. Burada diğer faktör ise SSCB taleplerine karşı daha ılımlı bir tavır takınan ABD'nin zamanla Sovyet yayılmacılığını tehlikeli bir durum olarak değerlendirmesi ve ardından dış politikasını bu durumuna göre şekillendirmesidir.¹⁷⁷ SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası süper güç olarak ortaya çıkması ve gözünü Orta Doğu'ya dikmesi başta İngiltere olmak üzere petrol kaynaklarındaki azalma nedeniyle

¹⁷³ Uzman, *a.g.m.*, 2018:133-134.

¹⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi.*, 01 Kasım 1946, Dönem: VIII, C.2, s. 3-4.

¹⁷⁵ Torun, *a.g.t.*, 2002:155.

¹⁷⁶ Uzman, *a.g.m.*, 2018:139.

¹⁷⁷ Bal, İ. (2008), *ABD Politikaları ve Türkiye*, Lalezar Kitabevi: Ankara, s.10-11.

kaynak arayışına giren ABD için önlem alınması ve müdahil olunması gerek bir durum olmuştur. İngiltere savaş sonrası bozulan ekonomisi nedeniyle uzun yıllar elinde tuttuğu Orta Doğu hâkimiyetini SSCB tehlikesine karşı koruyabilecek bir durumda olmamakla birlikte, bu politikasını ABD'ye devretme gereği duymuştur.¹⁷⁸ Küresel bir güç olarak dış politikasını yeniden şekillendirmesi ve Orta Doğu'nun ABD için önemli bir coğrafya haline gelmesi Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemini artırmıştır. Ayrıca Orta Doğu'ya uzanan bir dış politika Türkiye'nin Sovyet yayılmacılığına karşı korunmasını da beraberinde getirmiştir. Zira Türkiye'nin bu coğrafya da SSCB etkisi altında olması Doğu Akdeniz ve Orta Doğu coğrafyasına giden yolların da SSCB tehlikesi ile karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. ABD'nin SSCB'yi kuşatma ve Orta Doğu'daki varlığını artırma gayesi doğrultusunda Türkiye-ABD ilişkileri de 1945 sonrası daha iş birlikçi bir yapıya bürünmüştür. ABD savaş gemisi Missouri'nin İstanbul'a gelmesi de ikili ilişkilerin stratejik önemini vurgulayan sembolik bir gelişme olarak göze çarpmaktadır.¹⁷⁹

Türkiye'nin Batı eksenli politika izlemesinde SSCB tehdidinin yanı sıra ekonomik sebeplerde önemli bir yer tutmaktadır. Zira Türkiye her ne kadar savaş sırasında güttüğü tarafsızlık politikası ile fiili olarak İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmamış olsa bile, savaş esnasında ordusunu olası tehlikelere karşı aktif durumda tutmak zorunda kalmıştır. Bu durumda Türk ekonomisinin üzerinde ağır bir yük olmakla beraber, ekonomik sıkıntılar halk üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuş halk, yaşanan ekonomik sıkıntıların sebebi olarak hükümeti görmüştür. Hükümet iç politikadaki sıkıntılar eşliğinde SSCB'ye karşı güvenliği Batı'da görürken ekonomik iyileşmenin de yine Batı'dan gelebilecek yardımlar doğrultusunda aşılabileceğini öngörmüştür.¹⁸⁰ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte nazi-faşist rejimlerin yenilgisi demokratik hükümetlerin iktidardaki varlığını güçlendirirken, Türkiye'nin de Batı ile yaklaşma arzusu sebebiyle iç politika da çok partili bir hayata geçiş aşamasına adım atmasında etkili bir faktör olmuştur. Değişen dünya düzenine ayak uydurmak ve Batı'da kendine ekonomik ve askerî anlamda yer bulmak isteyen Türkiye şartlarında zorlamasıyla siyasi bir manevra yaparak 1946 yılında çok partili hayata geçmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Dokuyan, *a.g.t.*, 2013:58-59.

¹⁷⁹ Bal, *a.g.e.*, 2008:11.

¹⁸⁰ Torun, *a.g.t.*, 2002:155.

¹⁸¹ Erken, A. (2020), *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Vakıfbank Kültür Yayınları: İstanbul, s.17.

İç siyasette yaşanan bu dönüşüm dış politikada da etkisini göstermiş, Türkiye-ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye'ye yardım yapılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalandığı gün İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz Bildirisi¹⁸² açıklanmış, CHP ve DP arasındaki gerilim sonlandırılmak istenmiştir. Amerika ile anlaşmanın yapıldığı gün bildirinin deklare edilmesi yeni bir siyasal hayatında habercisi olmuştur.¹⁸³

3.2.1. Truman Doktrini

Yaşanan ekonomik, siyasi ve askerî gelişmeler Türkiye'nin iç ve dış politikada cephesini tamamıyla ABD'ye çevirmesine zemin hazırlamıştır. Bu siyasi birliktelik elbette daha sonra diğer alan ve iş kollarında da yardım, teşvik ve planlama da hissedilecektir. Özellikle ABD'de Truman'ın¹⁸⁴ göreve gelmesi ve Truman Doktrini'nin ABD dış politikasında bıraktığı etki Türkiye-ABD ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Başkan Truman'ın 12 Mart 1947'de SSCB baskısıyla bölgede komünizm etkisinde kalan ve özellikle ekonomik sıkıntılar çeken ülkelere mali ve askerî yardım yapacağını belirtmesi SSCB güdümünden kurtulmak isteyen devletler için çok önemli bir gelişmedir. Burada Türkiye'ye ayrı parantez açmak gerekir. İkinci Dünya Savaşı ortamıyla birlikte SSCB başkanı Joseph Stalin'in¹⁸⁵ Türkiye'ye yönelik izlediği hedef ve politikalar ve hatta bunu faaliyete geçirmek için attığı adımlar Türkiye'yi bu kuzey komşusuna karşı her zaman tetikte ve ihtiyatlı davranmaya itmiştir. İşte Başkan Truman'ın böyle zor ve elzem bir dönemde aldığı bu karar Türk dış politikasının tamamıyla batıya dönmesine dayanak oluşturmak açısından önemlidir.¹⁸⁶

ABD Başkanı Truman'ın kongrede yaptığı konuşmada Yunanistan ve Türkiye'ye toplamda 400 milyon dolar yardım yapılması önerisi sonrası, ABD

¹⁸² Bu bildiri ile İnönü, iktidar ve muhalefete eşit mesafede duracağını ve aralarında uzlaşma sağlamayı hedeflediğini açıklamıştır.

¹⁸³ Atagün, İ.Ö. ve Toprak, N.G. (2019), "Türk-Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *Gazi Akademik Bakış*, C:12, S:24, s.91.

¹⁸⁴ 12 Nisan 1945 tarihinde Başkan Franklin Roosevelt'in ölümü ile üzerine ABD'nin 33. başkanı olmuştur. ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atması, Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO'nun kurulması, Kore Savaşı gibi tarihi olaylarda Amerikan Başkanlığı görevini yürütmüştür.

¹⁸⁵ Lenin'in ölümünden sonra Komünist Parti Genel Sekreteri olarak 1927'de SSCB'nin lideri konumuna gelmiş, Marksist-Leninist ideolojinin ülkedeki uygulayıcısı olmuştur. Totaliter politikalar uygulayarak SSCB'yi endüstriyel ve askeri bir süper güce dönüştürmüş, İkinci Dünya Savaşı yılları ve Soğuk Savaş Dönemi ilk yıllarında SSCB liderliğini yürütmüştür.

¹⁸⁶ Zürcher, *a.g.e.*, 2008:307-308.

Kongresi Yunanistan'a 300 milyon Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık bir askerî yardım yapılmasını onaylamıştır.¹⁸⁷ Yardım miktarının Yunanistan'a daha fazla verilmesinde Türkiye'nin tehlike arz edecek seviyede bir Sovyet etkisine maruz kalmadığı düşüncesi yer almaktadır. Zira Başkan Truman'da yapmış olduğu konuşmada ağırlıklı olarak Yunanistan'dan bahsetmiştir. Türkiye bu konuşmada daha çok geri planda kalmıştır. Tabii ABD yöneticilerinin kendi aralarında gerçekleştirdikleri görüşmelerde Türkiye konusuna önem vermesi, Truman Doktrini'nin ilanı sonrası Türkiye'nin daha geri planda tutulmasının SSCB'nin tepkisine istinaden yapıldığı fikrini de ortaya koymaktadır.¹⁸⁸

Truman Doktrini kapsamı içerisinde yalnızca mali yardım olmamakla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımları yer almaktadır. Bunun yanı sıra ABD, Yunanistan ve Türkiye'ye yapmış olduğu yardımları kontrol edebilmek amacıyla askerî ve sivil personelden oluşturduğu heyetleri her iki ülkeye de göndermiştir. Görevlendirilen personeller yardımların kullanılış şeklinin yardımın yapılış amacına hizmet edip etmediğini denetleyecektir. Bu kapsamda "Oliver Heyeti"¹⁸⁹ olarak adlandırılan bir Amerikan heyeti 23 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye'ye gelerek gerekli incelemelerde bulunmuştur.¹⁹⁰ Türk kamuoyunda Truman Doktrini oldukça olumlu karşılanmasına rağmen yardımların denetlenmesine yönelik kararlar basında endişe ile karşılanmış, bu kararlara ilişkin eleştirel yazılar kaleme alınmıştır. Hatta yapılan yardımların denetlenmesi sebebiyle yardım Düyun-u Umumi'ye¹⁹¹ benzetilmiştir.¹⁹² Daha sonraki süreçte ise Truman Doktrini'nin bir yardım olmaktan daha ziyade Amerikan emperyalizminin yeni bir tezahürü olduğu, İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası bozulan ekonomisi ile birlikte Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki hamiliğini ABD'ye bırakmak zorunda kalmasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁷ Aksoy, İ. ve Güler, Y. (2010), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi: Ankara, s.62.

¹⁸⁸ Uslu, N. (2000), *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları: Ankara, s.97-98.

¹⁸⁹ 23 Mayıs 1947 tarihinde Truman Doktrini kapsamında yapılacak olana yardımlara ilişkin inceleme yapmak amacıyla General Lunsford Oliver başkanlığında Türkiye'ye gelen Amerikan heyetidir.

¹⁹⁰ Aksoy, vd., *a.g.e.*, 2010:65.

¹⁹¹ Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlarını kontrol etmek için 20 Aralık 1881 tarihinde yabancı devletlerin kontrolü altında kurulmuş bir kurumdur. Yani yabancı devletler, Osmanlı ekonomisi üzerinde etkili bir role sahip olmaya başlamıştır. Bu durumdan dolayı Düyun-u Umumiye kurumuna karşı olumsuz bir bakış açısı oluşmuştur.

¹⁹² Torun, *a.g.t.*, 2002:161.

¹⁹³ Ataöv, *a.g.e.*, 2006:113-114.

3.2.2. 1947 Yılı Türk-Amerikan Yardım Anlaşması ve Türkiye'ye Etkileri

Oliver Heyeti'nin Türkiye'ye gelerek yaptığı incelemeler sonrası Türkiye ve ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Yardım Anlaşması imza edilmiştir.¹⁹⁴ Türk-Amerikan iş birliğinin artarak devam etmesinde önemli bir basamak olarak ele alınan bu anlaşma gelecek dönemde yapılacak olan ikili anlaşmalarında esasını teşkil etmektedir. Anlaşma ile Türkiye'nin kendi ulusal güvenliğini ve bağımsızlığını korumayı amaç edindiği, ayrıca ekonomik istikrarını sürdürmeyi hedeflediği ifade edilmiş, Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin açıldığı ve ikili ilişkilerin güçlenerek devam edeceği belirtilmiştir.¹⁹⁵

Anlaşma gereği Amerikan heyeti tarafından görevlendirilen misyon şefleri yapılacak yardımların yürütülmesindeki süreçte Türk yetkililer ile birlikte çalışarak yardımların amacına uygun bir şekilde kullanılmasını sağlayacaklardır. Zira ABD tarafından belirtilen esaslar dışında yardımların kullanılması yasak olmakla birlikte belirtilen hususlara uyulmadığı takdirde yardımların iptal edilmesi de söz konusu olacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye, Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımların kullanılmasına ilişkin yapacakları gözlemlere müsaade edecek ve yardımın amacı ve kapsamını belirten yayınlar yapacaktır. Yardımların denetlenmesine ilişkin maddeler Türk kamuoyunda eleştiri ve endişe ile karşılık bulmuştur. Tabi burada Osmanlı Devleti döneminde verilen kapitülasyonların devletin başına açtığı dertlerin unutulmaması da önemli bir faktör olmuştur. Ortaya çıkan bu endişeyi giderebilmek amacıyla Türk yöneticileri gazete ve kitaplar aracılığıyla anlaşmanın Türkiye'ye olan faydasını anlatmaya çalışmış, egemenlik haklarına zarar verecek herhangi bir durum içerisinde olunmadığını belirtmişlerdir. Hatta anlaşmanın maddi boyutundan daha ziyade manevi boyutu üzerinde durularak Türk kamuoyu üzerinde anlaşmaya ilişkin olumlu bir hava oluşturmaya çalışmışlardır.¹⁹⁶

Daha öncede belirtildiği gibi Sovyet yayılcılığına karşı ABD küresel bir güç olarak hâkimiyet sahasını genişletmiş, SSCB'ye karşı bir çevreleme politikasına girişmiştir. ABD'nin bu amacına istinaden Türkiye Amerika için jeostratejik açıdan önemli bir müttefik olmuştur. Türkiye ile imzaladığı bu anlaşma ile Orta Doğu'da

¹⁹⁴ T.C. Resmi Gazete, 05 Eylül 1947, S.6699, s.12869-12870.

¹⁹⁵ Gönlübol, M. ve Ülman, H.A. (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi: Ankara, s.217.

¹⁹⁶ Torun, a.g.t., 2002:161.

SSCB'ye karşı çıkarlarını korumayı öngörmüştür. Türkiye ise Sovyet tehdidi, dış politikada yalnızlık ve ekonomik gerekçeler kapsamında ABD ile ilişkileri geliştirerek Batı'ya yönelme politikasını gerçekleştirmek istemiştir. Anlaşma gereği ilk yıl içerisinde ABD 73 milyon dolarlık bir yardımı Türkiye'ye aktarmış, bu miktarın %94'lük dilimi askerî harcamalar için kullanılırken geriye kalan kısım ise savunmayı güçlendirmek amacıyla stratejik noktalara yol yapımı için harcanmıştır.¹⁹⁷

Truman Doktrini ve beraberinde yapılan Türk-Amerikan Yardım Anlaşması Türkiye'nin SSCB'ye karşı güvenliğini sağlama gayesi taşıırken, anlaşma etkileri sadece bu amaçla sınırlı kalmamış, iç ve dış politikada geniş bir sahada etkisini göstermeye başlamıştır. Öncelikle Türkiye, ABD ile ilişkilerini geliştirirken dış politikada ABD'ye bağımlı bir hale gelmiş ve bundan sonraki süreçte kendisini Batı'nın siyasi, askerî ve ekonomik düzenine adapte etmeye endeksli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı'ya bağımlı dış politikasının en önemli göstergesi ise Arap devletleri ile ilişkisi olmuştur. Türkiye, Filistin meselesinde Arapları desteklerken, İsrail'in kurulmasının ardından bu devleti kuruluşunun 10. ayında resmen tanımıştır. Türkiye'nin Arap devletlere rağmen bu tarz bir adım atmasında muhakkak ABD etkisinde izlediği dış politikanın etkileri yer almaktadır. Bu tarihten sonra ise Türk-Arap ilişkileri sorunlu bir şekilde devam etmiş, yakın gelecekte ortaya çıkacak Kıbrıs meselesinde Arap devletleri de Türkiye'ye desteği esirgemiştir. Türkiye'nin dış politikada Arap devletleri ile olan ilişkilerinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrası Asya ülkeleri tarafından oluşturulmaya çalışılan Bağlantısızlar Hareketi'ne¹⁹⁸ sırt çevirmiş, kendisini bir Asya devleti olarak değil bir Avrupa devleti olarak görmeye başlamıştır. 1952 yılında NATO'ya katılması ile birlikte tamamen dış politikada ABD yanlısı bir görüntü çizmiştir.¹⁹⁹

Yapılan yardımların, dış politikada yaşanan gelişmelere etkisinin yanı sıra iç politikada da dolaylı etkilerini görmek mümkün olmakla birlikte bu etkileri net çizgilerle ayırmak pek mümkün olamamaktadır. Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşma hevesi ve ABD ile ilişkileri, kendi içerisinde demokratikleşme hamlelerini artırmakta etkili olmuş, çok partili hayata geçiş ve liberalleşme çalışmaları bu gelişmelerin birer

¹⁹⁷ Sander, O. (1979), *Türk-Amerikan İlişkileri*, Sevinç Matbaası: Ankara, s. 31-32.

¹⁹⁸ Soğuk savaş döneminde Batı ittifakı ve Doğu bloğu tarafında yer almayarak 100'ün üzerinde ülkenin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası bir oluşumdur. Üyeleri Güney Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Asya ülkelerinden oluşmuştur.

¹⁹⁹ Sander, *a.g.e.*, 1979: 37-38.

yansımaları olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ ABD, komünizmi öne sürerek demokratikleşme ve liberal ekonominin gerekliliği üzerinde durmuş, Türkiye'yi de bu kapsamda etkilemeye çalışmıştır. Zira 1947 sonrasında da komünizm tehdidi Türkiye'de daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır. Hatta din meselesi üzerine yapılan değişikliklerde komünizm bir gerekçe olarak ele alınmıştır.²⁰¹

Truman Doktrini kapsamında yapılan yardım anlaşmasının Türk basını üzerinde de etkisi olmuştur. Anlaşma gereğince yardımlara ilişkin yayın yapılması, Türkiye'nin kendi iletişim araçları ile kendi kamuoyuna ABD propagandası yapmasına neden olmuş,²⁰² Türk basınının ABD etkisi altına girmesine olanak sağlamıştır. ABD dış politikasında cereyan eden bazı gelişmeler, Türk basınının ABD'ye olan bakış açısındaki değişimi de gözler önüne sermektedir. Türk basını, ABD'nin Japonya'ya gerçekleştirdiği atom bombası saldırısı sonrası, atom bombası üretmesini süper güç olarak değerlendirirken SSCB'nin Doğu Avrupa'da gerçekleştirdiği faaliyetleri komünizm vahşeti olarak ele almıştır. Örnekler üzerinden de anlaşılacağı üzere basında bariz bir şekilde Amerikan etkisi baş göstermiştir.²⁰³

Etkisinin daha sonraki yıllarda ortaya çıkacağı bu anlaşmanın Türkiye tarafından olumlu karşılanmasında, o yıllarda bu yardım sayesinde askerî ve iktisadi anlamda kalkınacağı düşüncesinin etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple anlaşmanın uzun vadede yaratacağı problemler üzerinde yeterince durulmadığı öngörülmektedir. Zira anlaşma sonrası Türk ordusu Amerikan heyeti tarafından görevlendirilen uzmanlar tarafından yeniden dizayn edilmiş, Birinci Dünya Savaşı esnasında Türk ordusu üzerindeki Alman etkisini silerek Amerikan etkisi artmaya başlamıştır. Kore Savaşı ve NATO üyeliği Türk ordusunun Amerikan askerî sistemine uydurulması sürecini hızlandıran önemli gelişmeler olmuştur.²⁰⁴ Askerî alanda yapılan bu değişiklikler ve silah yardımları olumsuz etkisini en iyi 1964 yılında göstermiştir. Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasının gündeminde önemli bir yer tuttuğu dönemde Türkiye, Kıbrıs'a askerî bir harekât düzenleme gayesi içerisine girmiş, ABD Türkiye'nin bu tavrına ilişkin 1947 yılında yapılan anlaşmayı öne sürerek ABD

²⁰⁰ Torun, a.g.t., 2002: 164.

²⁰¹ Timur, T. (1991), *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları: İstanbul, s.87.

²⁰² Ataöv, a.g.e., 2006:198.

²⁰³ Aydın, a.g.t., 2021:122-123.

²⁰⁴ Tunçkanat, H. (2018), *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Alaca Yayınları: İstanbul, s.145-146.

tarafından Türkiye'ye verilen silahların kullanılamayacağını belirtmiştir.²⁰⁵ O dönem ABD'nin Türkiye'ye karşı takındığı tavır 1947 yılından bu yana Türk ordusunun ABD tarafından nasıl kontrol altına alındığının da göstergesi olmuştur. ABD'den öncede her ne kadar Türk ordusunun elinde yabancı menşeli silahlar bulunsa da bu silahlar üzerinde yabancı bir devletin kontrol yetkisi yer almamış, fakat yapılan anlaşmalar ile ABD silah yardımıyla bulunurken bu silahların Türk ordusu tarafından bağımsızca kullanmasını da engellemiştir.²⁰⁶

Genel anlamda Truman Doktrini ile ABD, Türkiye ve Yunanistan üzerinden SSCB'ye karşı bir anti-komünist duvar örmüştür. Amerika İkinci Dünya Harbi sonrası özellikle Doğu Avrupa'da oluşan boşluktan yararlanarak bu bölgelerde varlığını artıran Sovyetleri askerî ve ekonomik ittifaklar aracılığıyla püskürtmeyi hedeflemiş, Sovyetleri kendi coğrafyasına hapsetmeye çalışmıştır. Bu faaliyetlerini de komünizmle mücadele gerekçesi altında yürütmüştür. Zira ABD Başkanı Truman'ın *"Komünizmi durdurmak gayesini gütmekte olan Truman Doktrini, ABD Dış siyasetinin en önemli kısmı olarak kalmaya devam etmektedir"*²⁰⁷ şeklinde yaptığı açıklamalar ABD'nin komünizme karşı yayılcı ve çevreleme politikasını da doğrulamaktadır.

3.3. MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE'DE UYGULANMASI

3.3.1. Planın Amacı

ABD, Yunanistan ve Türkiye'yi içine alan Truman Doktrini ile Akdeniz ve Orta Doğu'ya açılan bir coğrafyada SSCB'ye karşı bir savunma duvarı örmeyi hedeflemiştir. Öte yandan Avrupa'ya bakıldığında savaş sonrası enerji kaynakları tükenmiş, ekonomik sıkıntılar ve umutsuzluk içerisinde kalan bir Avrupa bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinin, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat altında ezilmesi şüphesiz SSCB lehine bir durum olmakla birlikte SSCB, Avrupa ülkelerinin yaşadığı iktisadi sıkıntılardan yararlanarak bu ülkeler üzerinde etki oluşturmaya hedeflemekte olup yayılcılık politikası gütmüştür. Zira Fransa ve İtalya gibi ülkelerde, komünist partileri destekleyerek bu partilerin zamanla iktidara gelmelerinin

²⁰⁵ Uslu, a.g.e., 2000:98.

²⁰⁶ Tunçkanat, a.g.e., 2018:146.

²⁰⁷ Cumhuriyet, 13 Mart 1947, s.1.

yolunu açmak istemiştir.²⁰⁸ Bu ortam ve koşullar altında Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı diğer bir güç olan ABD, komünizmin Avrupa'da yayılmasını engellemek ve Avrupa ülkelerinin ekonomisini kalkındırarak savaş sonrası elinde bulunan üretim fazlası ürünlere bir pazar oluşturmak için Avrupa'yı kalkındıracak bir ekonomik program çalışması içerisine girmiştir.

1947 yılında ABD Dışişleri Bakanlığında göreve getirilen George Marshall²⁰⁹ kendi adı ile bilinen Marshall Planı'nın yaratıcısıdır. Marshall, Moskova Konferansı sırasında Avrupa'yı ziyaret ederek Avrupa'nın savaş sonrası durumunu gözlemlemiş, sonrasında Avrupa'nın ekonomik anlamda kalkındırılmasına ilişkin çalışmalara başlamıştır. George Marshall 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada ABD'nin savaştan zarar görmüş Avrupa ülkelerine ekonomik yardım yapmak istediğini, bu yardımlara ilişkin Avrupalı devletler ile iş birliği içinde olmaları gerektiğini ifade etmiş, ABD'nin bu planına karşı adım atacakları da uyarmıştır. Bu uyarısını SSCB ve komünist partileri hedef alarak yapmıştır.²¹⁰ Avrupa ülkelerinin iktisadi olarak kalkınmalarını öngören ve Marshall adı ile bilinen bu plan ilk olarak 16 ülkenin²¹¹ katılımıyla 12 Haziran 1947'de Paris'te düzenlenen bir konferansta görüşülmüştür. Türkiye'nin de yer aldığı bu konferansta Avrupa'nın ihtiyaçlarını belirlemek ve kapsamı belirlenmiş bir yardım planı hazırlamak amaçlanmıştır.²¹² Bu amaç doğrultusunda toplantıya katılan 16 ülke Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı hazırlamış ve 22 Eylül 1947 tarihinde Amerikan kongresinin onayına sunulmuştur. Kongre belirtilen 22 milyar dolarlık yardım miktarını ABD ekonomisini de göz önünde bulundurarak yaklaşık %22'lik bir kısıtlama ile 17 milyar dolara düşürmüş, buna rağmen bazı kongre üyeleri yapılacak yardım miktarına ilişkin muhalif tutumunu devam ettirmiştir. Fakat ortaya koyulan plan Amerikan kamuoyunda destekle karşılanmış, yardıma ilişkin olumlu açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca ABD'nin komünizmin yayılmasına ilişkin çekincelerini haklı çıkaracak bazı

²⁰⁸ Bozkurt, İ. (2008), “*Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi*”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s.79-80.

²⁰⁹ İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD Genelkurmay Başkanlığı görevini daha sonraki yıllarda Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı görevlerini icra etmiştir. 1953'te Avrupa'nın iktisadi kalkınmasına ve dünya barışına yaptığı katkılardan dolayı Nobel Barış Ödülü almıştır.

²¹⁰ Ataöv, T. (1968), “Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.23, S.3, s.277.

²¹¹ 12 Haziran 1947'de Paris'te düzenlenen bir konferansa katılan ülkeler: Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, Türkiye, Birleşik Krallık'dır.

²¹² Sander, a.g.e., 1949:46.

gelişmeler yaşanmıştır. Çekoslovakya’da komünistler iktidara gelirken İtalya’da yapılacak seçimlerde komünistlerin başa gelme ihtimalleri hiç de uzak görülmemiştir. Bu yaşanan hadiseler neticesinde Amerikan Senatosu yardım tasarısını yasalaştırmış, Başkan Truman’da 3 Nisan 1948 tarihinde tasarıyı yürürlüğe koymuştur.²¹³

Türkiye bu plan çerçevesinde ekonomik ihtiyaçlarını ortaya koyarak 615 milyon dolarlık bir yardım talep etmiştir. Her ne kadar Türkiye bu 16 ülke içerisinde yer alsa da Marshall Planı için oluşturulan komisyon, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan Avrupalı devletlerin uğradığı gibi bir zarara uğramadığı, ekonomik kalkınmasını doğal zenginlikleri ile gerçekleştirebileceği ve Avrupa ülkelerinin kalkınmasına destek sağlayabileceğini ifade ederek Türkiye’nin Marshall Planı’na dâhil edilmemesi gerektiğini öne süren bir rapor hazırlamış, Marshall yardımı yapılmasına sıcak bakmamıştır.²¹⁴ Amerikalı uzmanların Marshall Planı hususunda Türkiye’ye yönelik olumsuz tavrı, Türk kamuoyunda geniş yer bulmuştur. ABD’nin Türkiye’yi yalnız bıraktığı, dış politikada ABD’ye güvenilmeyeceği ileri sürülmüştür. Basında ise “Türkiye, iktisadi yardıma en layık devlettir” başlığı ile çıkan yazıda yardımların alınması gerekliliği vurgusu yapılmıştır.²¹⁵ Ayrıca muhalefet, Türkiye’nin yardım planının dışında tutulmasının sorumlusu olarak hükümeti göstermiş, ülkenin durumu hakkında hazırlanan raporların yetersiz olduğu bu sebeple ABD’li uzmanların böyle bir karar aldığı iddia edilmiştir. Hem muhalefetten gelen baskı hem de kamuoyunda karşılaşılan tepki, hükümeti yardımlar konusunda ABD’nin kapısını çalmaya iten gelişmeler olmuştur. Türk hükümeti bu sefer doğrudan Washington ile iletişime geçerek Türkiye’nin jeopolitik konumunun üzerinde durmuş, bu jeopolitik konumu nedeniyle ülkenin çeşitli zorluklarla karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir. İktisadi yardımlara ilişkin Washington yönetiminin Türkiye’ye ilişkin tutumunu yeniden gözden geçirmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹⁶

²¹³ Çağrı, E. (1996), “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1, s.283.

²¹⁴ Gönlübol vd., *a.g.e.*, 1996:229-230.

²¹⁵ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1948, s.1.

²¹⁶ Yurtoğlu, *a.g.e.*, 2017:105.

3.3.2. Türkiye'nin Plana Dâhil Edilmesi ve 4 Temmuz 1948 Tarihli Ekonomik İş Birliği Anlaşması

Türkiye'nin Marshall Planı'na katılmak istemesi ve dış yardım almak istemesinin temel sebeplerine göz atacak olunursa, öncelikle her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da savaş ortamının yarattığı ekonomik krizden etkilenmiş olmasına neden olarak görülebilir. Saldırı ihtimaline karşı ordusunu hazır bekletmesi, ordunun iâşe sorunu ve 1940-1945 yıllarında bütçenin yaklaşık %60'ının orduya ayrılması halkın ekonomik sıkıntıları çokça hissetmesine neden olmuştur. Burada erkeklerin askerde olması, tarımda üretiminin düşmesi ve ekonomi politikalarının savaş tedbirleri kapsamında uygulamaya koyulamaması da oldukça etkilidir. Yine devlet harcamalarının artması neticesinde hükûmetin çıkardığı vergi kanunları o dönem halkı oldukça sıkıntılı bir durum içerisine düşürmüş, halk yaşanan bu sıkıntıların sebebi olarak hükûmeti görmüştür. Bu şartlar altında savaş yıllarında Türkiye'nin yaptığı birikim ve ardından gelen Marshall yardımları o dönem halk içerisinde bir refah oluşturmuş, ilk zamanlar yapılan yardımlar olumlu algılanmıştır.²¹⁷

Daha öncede ifade edildiği gibi ilk başlarda Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesine ABD'li uzmanlar tarafından sıcak bakılmamış, Türk hükûmeti yeniden ABD'nin kapısını çalarak, ekonomi ile siyasi ve askerî istikrarın bağlantılı olduğunu bu kapsamda Türkiye'nin yardımlardan yararlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, Türkiye'nin ekonomik şartları göz önüne alınarak yapılacak olan yardımlardan faydalanması gerektiğine dair bir rapor hazırlayarak Washington'a göndermiştir.²¹⁸ ABD'nin Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında bulunduğunu, hatta SSCB Büyükelçisi aracılığıyla SSCB'nin Türkiye'ye saldırabilmek amacıyla yumuşak karnını aradığını ifade etmiş, Türkiye'nin yardım kapsamı dışında tutulması durumunda SSCB'ye karşı elinin zayıf olacağını belirtmiştir.²¹⁹

Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesine ilişkin başvurusunu yeniden değerlendiren ABD, daha önce uzmanların verdiği raporu bir kenara bırakarak Türkiye'nin de Yardım Planı listesine eklenmesini uygun bulmuştur. Bu kapsamda

²¹⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, 2010:91-92.

²¹⁸ Ertem, B. (2009), "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.21, s.392.

²¹⁹ Aydın, *a.g.t.*, 2021:127.

ABD ve Türkiye arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde Ekonomik İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır.²²⁰ Anlaşma ile Türkiye'ye yapılacak yardımların usul ve yöntemleri belirlenmiş, bu usul ve yöntemler kapsamında yapılacak yardımlar ABD'nin onayı doğrultusunda kullanılması kararlaştırılmıştır. Aslında Truman Doktrini'nde olduğu gibi ABD yardımı yaparken yardımın da kendi hedeflediği amaçlara uygun olarak kullanılmasını öngören bir tutum benimsemiştir. Bu tutum kapsamında da yine misyon şefliği anlaşmada yer almakla birlikte bu statüde çalışacak kişilere elçilik çalışanları ile aynı konumda görülerek benzer imtiyazlar verilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu uygulama sadece Türkiye'ye has olmamakla birlikte ABD, yaptığı yardımların ülkelerin kalkınmasında kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için Ekonomik İş Birliği Kanunu'na hüküm koymuştur. Bu hüküm gereğince yardımı alan her ülke yardımların kullanımını doğrudan denetleyecek Amerikan uzmanlarının çalışmalarına ülkelerinde izin verecektir.²²¹ ABD bu yolla yaptığı yardımları yönetebilecek pozisyona gelmiştir. Bunların yanı sıra anlaşma kapsamında Türkiye ekonomi politikasında çeşitli düzenlemeler yapması gerekmektedir. Bu düzenlemelere göre resmî ve özel girişimler arasındaki rekabete zarar verecek ve özel sektörün piyasada var olmasını engelleyecek hususlar ortadan kaldırılacak, Türkiye diğer yardım alan Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirecektir.²²²

Yapılan bu anlaşma 1947 senesinde imzalanan yardım anlaşması ile benzerlikler taşımaktadır. 1947 yardım anlaşmasında olduğu gibi bu anlaşmada da yardımların denetlenmesi ve yardımlara ilişkin yayın yapılması yer almaktadır. ABD, böylece yardımların yapılış sürecine dâhil olarak ülkelerin ekonomi politikalarına müdahale etme fırsatı bulmuştur. Ayrıca belirtilen şartlar doğrultusunda Türkiye ekonomide liberalizmi de kabul etmiştir. Başlangıçta, yapılacak yardımlara ilişkin büyük umutlar beslenmiş olsa da diğer Avrupa ülkelerine yapılan yardımlar ile kıyaslandığında Türkiye'nin yararlandığı yardım miktarı oldukça düşük olmuştur. Basında, yapılan yardımların diğer ülkelere oranla düşük olması iktidarın hatası olduğu veya Marshall Planı'nı icra eden Amerikalı uzmanların Türkiye'ye üvey evlat

²²⁰ Anlaşmaya ilişkin meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM TD*, 8 Temmuz 1948, Dönem: VIII, Cilt:12, s. 998-1003., Ayrıca anlaşmanın tam metni için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc030/kanuntbmmc030/kanuntbmmc03005253.pdf Son erişim Tarihi: 29.11.2021.

²²¹ Yurtoğlu, *a.g.e.*, 2017:106.

²²² Sander, *a.g.e.*, 1979:49.

muamelesi yaptığı şeklinde değerlendirilmiştir.²²³ Türkiye'ye yapılan yardımların mahiyeti genelde modern tarım araçlarının kullanılması, tarım da üretimin artırılması ve ulaşım ağının yenilenmesine yönelik olmuştur. Böylece ABD, Türkiye'yi tarım alanına yönlendirerek Avrupa'nın tarım ürünleri ihtiyacını karşılayabileceği bir depo haline getirirken, Türkiye ekonomisini tarıma dayandırmış, sanayi ürünlerini Avrupalı devletlerden ithal eden bir devlet haline gelmiştir.²²⁴

Ülke	Toplam	%	Hibe	%
Toplam	12.992,5	100,0	9.290,2	100,0
İngiltere	3.165,8	24,4	1.956,9	21,0
Fransa	2.629,8	20,2	2.212,1	23,8
İtalya	1.434,6	11,0	1.174,4	12,6
B. Almanya	1.317,3	10,1	1.078,7	11,6
Hollanda	1.078,7	8,3	796,4	8,6
Avusturya	653,8	5,0	556,1	6,0
Yunanistan	628,0	4,8	34,4	5,5
Belçika	546,6	4,2	217,3	0,3
Danimarka	266,4	2,1	196,0	2,3
Norveç	241,9	1,9	62,4	2,1
Türkiye	184,5	1,4	18,0	0,7
İrlanda	146,2	1,1	-	0,2
İsveç	107,1	0,8	-5,5	-
Portekiz	50,5	0,4	15,9	0,1
İspanya	26,8	0,2	-	0,2

Tablo 3.1. Marshall Planı Doğrultusunda Yapılan Yardım Miktarları (Milyon Dolar)

Kaynak: Çağrı, *a.g.m.*, 1996:287.

Tabloda görüldüğü üzere en fazla yardım İngiltere ve Fransa'ya yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin diğer ülkelere göre ülke ekonomisinin daha

²²³ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1950, s.1.

²²⁴ Sander, *a.g.e.*, 1979:51.

iyi olmasına rağmen en fazla payı almasında Ekonomik İş Birliği İdaresi'nin (ECA)²²⁵ kuruluşunda yer alan ülkelerden biri olmasından kaynaklanmaktadır.

3.3.3. Yapılan Yardımlar ve Türkiye

Avrupa ülkelerinin iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirebilmek amacıyla 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris Konferansı düzenlenmiş, konferansta alınan kararlar gereği Avrupalı devletler, ülkelerinin iktisadi ve mali dengesini sağlayabilmek amacıyla ellerinden gelen gayret ve çabayı göstereceklerdir.²²⁶ Bu ortak çalışma neticesinde Marshall Planı aracılığıyla eksikliklerin giderilmesi hedeflenerek ECA ve OEEC²²⁷ doğrultusunda plan kapsamında yer alan yardımlar ülkelere paylaştırılmıştır.

Yardım Planının sahadaki uygulaması ise; yardım talep edecek olan devlet ilk olarak ülkesinde bulunan Amerikan Yardım Heyeti'ne başvuru yapar, bu heyet başvuruyu Washington'a yani ECA'ya gönderir, ECA gerekli incelemeleri yaptıktan sonra talebi uygun bulması halinde talep edilen gerekli mallar, Amerikan piyasasından temin edilerek talep eden ülkeye (genelde gemi aracılığı ile) gönderilmiştir. Burada altını çizerek ifade etmek gerekir ki yardımı alan ülke ABD'ye danışarak yapılan bu yardımları kullanma zorunluluğu içerisindeydi.²²⁸

Marshall Planı çerçevesinde yapılacak yardımlar kullanılacağı alana ve miktarına göre belli başlı usullere göre icra edilmiştir. Bu usulleri doğrudan, dolaylı, karşılığı olan paralar ve teknik yardımlar olmak üzere sıralamak mümkündür.

3.3.3.1. Doğrudan yapılan yardımlar

Bu yardımlar Marshall Planı kapsamında bulunan ve bu plandan yararlanacak ülkelere doğrudan dolar olarak yapılan yardımları ifade eder. Bu yardımlar kredi, hibe ya da şarta bağlı olarak verilmektedir.²²⁹

Kredi yolu ile yapılan yardımların en önemli özelliği faiz oranlarının düşük olması (%2,5) ve 35 yıl vade ile verilmesidir. Bu kredilerden faydalanan ülkeler kredileri ECA'nın onayladığı projelerde kullanmış olup, krediler ECA'nın belirlediği

²²⁵ ABD bünyesinde kurulan ve Marshall yardımlarının dağıtım vazifesini icra eden bir örgüttür.

²²⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, 02 Şubat 1948, Dönem: VIII, C.10, s.5.

²²⁷ OEEC: Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılması amacıyla 1948 yılında kurulmuş Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür.

²²⁸ Güler, Y. (2004), "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2, s.221.

²²⁹ Sönmez, N. (1966), "*Az Gelişmiş Memleketlere Yapılan Dış Yardımlar*", Ege Üniversitesi Matbaası: İzmir, s.67.

miktar ve zamanda ilgili ülkeye verilmiştir. Hibe yolu ile yapılan yardımlar ise ABD tarafından karşılıksız olarak yapılmış olup, mal olarak ülkelere verilmiştir. Burada ABD'nin hibe ettiği malın değeri kadar hibe edilen ülkenin, parasını “Karşılıklı Paralar” hesabında tutmak zorunluluğu bulunmuştur. Böylece ABD yardım ettiği ülkelerin ekonomilerine ikinci bir defa müdahale etme imkânı bulmuştur. Türkiye’de yapılan bu hibe yardımlarından yararlanabilmek maksadıyla ABD ile görüşmüş, gerçekleştirilen görüşme neticesinden 4 Temmuz 1948 tarihli anlaşmaya ek olarak yeni bir anlaşma 31 Ocak 1950 tarihinde yapılmıştır.²³⁰

Dönem	Yapılan Yardım Miktarı (Dolar)
1948-49	1.216.000
1949-50	16.160.000
1950-51	37.200.000
1951-52	11.300.000
1952-53	33.600.000
1953-54	46.000.000
1954-55	55.000.000
1955-56	55.000.000
1956-57	55.000.000
1958-59	100.000.000
Toplam: 480.476.000	

Tablo 3.2. Marshall Yardımları Kapsamında Türkiye’ye Yapılan Hibe Yardımları

Kaynak: Işıldak, S. (2020), “*Marshall Planı ve Türkiye’de Tarım (1948-1960)*”, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, s.46.

Tablo 5’e bakıldığında Türkiye’ye yapılan hibe yardımları 1951-52 yılına kadar artarak devam ederken 1951-52 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise 1958-59’a kadar hibe yardımları artış göstererek yapılmaya devam edilmiştir.

²³⁰ Güler, a.g.m., 2004:221-222.

Diğer bir yardım türü olan şarta bağlı yardım ise Marshall Planı kapsamında bulunan ülkelerin birbirlerine ürün satarak ihtiyaçların karşılanması amacı doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu yardımdan yararlanabilmek amacıyla bir ülke başka bir ülkeye tiraj hakkı karşılığında ihracat yapması gerekmektedir. Sonrasında tiraj haklarına karşı ABD'den dolar yardımı almıştır.²³¹

3.3.3.2.Dolaylı yardımlar

Avrupa ülkelerinin kendi aralarında gerçekleştireceği ticari işlemleri karşılamak maksadıyla verilmiş olan yardımları ifade eder. Tiraj hakları, başlangıç kredisi ve hususi kaynaklar dolaylı yardımların alt başlıklarını oluşturmaktadır.²³²

Dolaylı yardımlardan ilki olan *Tiraj Hakkı* plana dâhil olan ülkeler arasında organize edilmiştir. 16 Kasım 1948 senesinde imza edilen anlaşma çerçevesinde temelleri atılmış ve Avrupa Tediye Birliği adı ile bir kurum haline getirilmiştir. “Avrupalılar Arası Ödeme ve Takas Anlaşmaları” ile uygulamaya dökülmüştür.²³³ Tiraj hakkına göre üye ülkelerin ödeme dengeleri incelenir, açığı olan ülkelere durumu daha iyi olan ülkeler tarafından kendi parası ile satın alma ve ödeme gücü sağlanırdı. Daha sonra ABD şarta bağlı yardım kapsamında, tanınan tiraj haklarının brüt tutarını yardım olarak vermiştir. Bir diğer alt başlık ise *Başlangıç Kredisi*'dir. ABD, Avrupa Tediye Birliğine borcu olan ülkelere başlangıç kredisi adı altında yardım sağlayarak ülkelerin ödeme dengelerinde oluşan açığı engelleme amacı taşımıştır. Son alt başlık ise *Hususi Kaynak*'tır. ABD, başlangıç kredisi ile borcu olan ülkelere kredi yardımı sağlasa da bu yardımların belirli anlaşmalar çerçevesinde yapılmış olmasından dolayı yardımı alan ülkeler bu kredi yardımını istediği doğrultuda kullanamamıştır. Bu konuda ülkelere esneklik tanımak maksadı ile ortaya çıkarılan kaynak türüdür.²³⁴

3.3.3.3.Karşılığı bulunan paralar

Hibe alan Avrupa ülkelerinin aldıkları hibelerin değeri kadar millî paralarını bir hesapta toplamasını ifade etmiştir. Bu hesaba aktarılan paraların kontrolü ECA'da olmakla birlikte raporlarda ortaya koyulduğu şekilde genelde refahın sağlanması, üretimde artış sağlama ve enflasyon dengesini koruma maksadıyla kullanılmıştır. Türkiye'de bu uygulama içerisinde yer almıştır. 4 Haziran 1948 yılında yapılan

²³¹ Işıldak, a.g.t., 2020:47.

²³² Sönmez, a.g.e., 1966:67.

²³³ Ergin, N. S. (1950), “Avrupa Tediye Birliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.5, S.1, s.1-14.

²³⁴ Işıldak, a.g.t., 2020:51.

anlaşma çerçevesinde Türkiye karşılığı bulunan para kapsamında topladığı paraları ABD'nin kontrolüne bırakmış, anlaşmanın üçüncü maddesi gereğince gerçekleştirilecek projelerde ABD'nin fikri alınmıştır. Yani ABD, istediği projeyi öne sürerek finansmanını bu paralar üzerinden karşılayabilecektir. Türkiye, almış olduğu yardımların karşılığı olarak topladığı paraları Merkez Bankasında tutmuştur. Bu paraların yaklaşık %5'i ABD'nin Türkiye'deki masrafları için ayrılırken geriye kalan kısım ECA kontrolünde bulunmuştur. Türkiye ayrı bir hesapta toplamış olduğu bu paraları ECA ile koordine ederek kullanabilmiş, paralar üzerinde tek başına bir sözü bulunmamıştır.²³⁵

Konu ile ilgili olarak TBMM'de ele alınan “Marshall Planı dâhilinde elde edilecek yardımların Bütçe ve Hazine Hesaplarına İntikal Şekline İlişkin Kanun” incelendiğinde kanunun ikinci hususunda belirtilen ifadeleri dikkatle incelemek gerekmektedir.

“Birinci maddede bahsi geçen anlaşmalar gereğince Amerika Birleşik Devletlerinden temin edilecek kredilerle gerek özel teşebbüsler gerek Ziraî Donatım Kurumu tarafından getirilecek çiftçiye satılacak tarım alet ve makinelerinin ve tamir işlerinde kullanılan diğer maddelerin bedelleri tahsil edildikçe Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasına tevdi edilir. Bu suretle gelir bütçesine gelir ve Maliye Bakanlığı Bütçesine ödenek kaydedilerek Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası sermayesine ilâve edilir.”²³⁶

Bu husus üzerinden de anlaşılacağı üzere ABD'den hibe yolu ile alınan tarım aletleri ve bu tarım aletlerinin karşılığı olan Türk lirası halktan alınarak karşılıklı paralar sistemine aktarılmıştır. Bu sayede hem sistem işlevsellik kazanmış hem de hibeler aracılığıyla devletin para düzeni kontrol edilebilmiştir. Tabii köylü özelinde bakıldığında sağlanan krediler sayesinde köylünün satın alma gücü artırılmıştır.

3.3.3.4. Teknik yardımlar

Bu yardımların mahiyeti genelde bilgi esaslı olup, İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin kalkınmalarını hızlandırabilmek maksadıyla Amerikan metot ve bilgilerinin öğretilerek uygulamaya koyulabilmesi amaçlanmıştır. Türkiye'nin de yararlandığı bu teknik yardımları dört noktada ele almak mümkündür.

1. ABD'ye personel gönderilmesi (A tipi Teknik Yardım),

²³⁵ Işıldak, *a.g.t.*, 2020:55-56.

²³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, 01 Mart 1950, Dönem:8, C.25, s.33.

2. ABD’den kompetan ve müşavir getirilmesi (B tipi Teknik Yardım),
3. Teknik malzeme temini,
4. İktisadi, endüstri ve tarım alanlarında karşılaşılan teknik sorunların iletişimle çözülmesidir.

Yardımların niteliği ülkelerin gereksinimlerine göre değişiklik göstermekle birlikte, yerine göre A ve B tipi olmak üzere her iki yardım tipinden de faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra dördüncü hususta yer alan yardım için bilgi sağlamak amacıyla “Teknik Haberleşme Servisi” kurulmuştur.²³⁷

Faaliyet Alanı	1949-1958 (Milyon \$)	1959 (Milyon \$)	Toplam (Milyon \$)	Toplamın %’si
Tarım	4.361	608	4.969	20,0
Sanayi ve Madencilik	2.061	346	2.407	10,0
Ulaştırma	4.730	825	5.555	22,0
Çalışma	198	102	300	2,0
Sağlık ve Hıfzıssıhha	96	154	250	1,0
Eğitim	3.243	1.700	4.943	20,0
Kamu Yönetimi	2.382	428	2.810	10,7
Konut	64	11	75	3
Çeşitli	2.766	704	3.410	14,0
Genel Toplam	19.901	4.878	24.779	100.0

Tablo 3.3. Teknik Yardımların Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı

Kaynak: Tuncer, B. (1963), “Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi”, Sevinç Matbaası: Ankara, s.88.

3.3.4. Amerikalı Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar

Türkiye’nin kalkınmasını sağlamak ve var olan sistemi geliştirmek amacıyla ABD’li uzmanlar tarafından raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlar ile Türkiye’nin iktisadi yapısı yeniden dizayn edilmek istenmiş, raporlar ışığında yapılan Amerikan

²³⁷ Işıldak, a.g.t., 2020:53-54.

yardımları çeşitli alanlara paylaştırılmıştır. Marshall yardımlarının daha çok hangi alanlarda kullanıldığını saptamak için bu raporların incelenmesi gerekmektedir.

3.3.4.1.Hilts raporu

Amerikan kapitalizmine çok yönlü hizmet edecek ulaşım sistemi Türkiye’de ilk defa 1948 yılında ABD Federal Kara Yolları Örgütü Genel Müdür Yardımcısı Harold Hilts’in girişimleri ile başlatılmıştır. Hilts, başkanlığını yürüttüğü bir heyet ile Türkiye’ye gelerek ülkenin ulaşım sistemini incelemiş ve ulaşım sisteminin geliştirilmesi adına bir rapor hazırlamıştır. “Türkiye’nin Yol Durumu” adını taşıyan bu rapor hazırlanmasının ardından Bayındırlık Bakanlığına takdim edilmiştir.²³⁸

Raporda genel olarak Türkiye’nin sahip olduğu ulaşım ağı göz önünde bulundurulmuş ve kara yolu yapımına önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Zira bir ülkede gelişmiş kara yollarının varlığı o ülkenin refaha ermesi ve kalkınabilmesi için bir zorunluluk arz etmektedir. Kara yolları vasıtası ile ticaretin geliştirilmesi söz konusu olmakla birlikte ticari hareketlilik yükselen bir ekonominin önemli bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Hatta raporda bir ülkenin millî istiklali ve güvenliği gelişmiş bir kara yolu ağına bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte ulaşımda demir yollarına ağırlık verilmesine rağmen rapor “1920-1943 seneleri zarfında ABD’nin üçünde yüzde yirmiden fazla olmak şartıyla, demir yollarının yüzde on üçü terk edilmiştir. Amerika’nın bazı bölgelerinde demir yollarının yüzde seksen ikisinin bu suretle terk edilmesinin başlıca sebebi, yol nakliyatının ucuz olmasıdır” ifadelerine yer vererek ABD örneği üzerinden kara yollarının demir yollarından üstünlüğünü ispatlamaya çalışmıştır. Raporda dikkat çekici diğer bir kısım ise Türkiye ile Colorado’nun benzetilmesidir. Türkiye’ye ye de Colorado’daki yol varlığı kadar yol yapılması gerektiği öne sürülmüş, fakat 1950’li yılların Türkiye’si ile ABD’nin Colorado eyaletinin aynı şartları taşımadığı göz ardı edilmiştir. Tabi bu benzetim yapılırken Hilts, iki örneğin birbirinden farklı olduğunun bilincindedir. Bu farkındalığa rağmen böyle bir argümanın ortaya atılmasında muhakkak İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’deki otomotiv şirketlerinin yükselen gücü etkili olmuştur. Zira bu otomotiv şirketleri iç piyasayı doyurduktan sonra dış ticarete yönelmiştir. Türkiye’de kurulacak bir kara yolu ağı da otomotiv şirketlerine güzel bir pazar sahası

²³⁸ Güven, S. (1998), *1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları: Bursa, s.9.

oluşturacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ABD, kara yolu ulaşım sistemini sadece Türkiye'ye önermemiş diğer az gelişmiş ülkelerde de bu ve benzer çalışmalar yürütülmüştür. Misal vermek gerekirse 1943 yılında Bolivya'daki Cochabamba Santa Cruz kara yolu, Amerikan Kara Yolları Örgütü aracılığıyla yapılmış olup, tarımsal üretimin artmasında etkili olmuştur. Fakat demir yolu ağının arka plana atılmasına neden olmuştur.²³⁹

3.3.4.2.Thornburg raporu

Türkiye'nin kalkınması ve Türkiye'ye yapılacak ABD yardımları hususuna ilişkin diğer bir rapor ise iş adamı Max Weston Thornburg²⁴⁰ tarafından hazırlanmıştır. Dokuz ayrı bölümden meydana gelen bu rapor, Türkiye'nin iktisadi, zirai ve ticari durumunu yakından araştırılarak oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin Türk kalkınmasına katkı sağlayabilmesinin temeli Amerikan görüşlerini kabul etme ve bu doğrultuda çizilen politikayı takip etmeye bağlanmıştır.²⁴¹

“Türkiye Nasıl Yükselir” başlığı ile ortaya koyulan raporda toplumsal yapı üzerine yapılan yorumlar oldukça ağır olmakla birlikte Türkiye'de köylerin bin seneden beri neredeyse hiç değişmediği ve adeta bir Orta Çağ toplumunu andırdığı ifade edilmiştir. Bu gözlemler öne sürülürken Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte birtakım değişim arzusunun içerisine girildiği fakat bu değişim çabalarının yetersiz olduğu ifade edilmiş, daha yapılması gereken çok şey olduğu belirtilmiştir.²⁴² Thornburg, Cumhuriyet Dönemi ile başlatılan ekonomik ve sosyal inkılapların halka inmeyen “ince bir modernlik kaplaması” ile oluşturulmuş inkılaplar olduğunu belirtirken, Türkiye'nin 1930 sonrası kendi iç dinamikleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı programları görmezden gelmektedir. Tabi şu noktaya değinmek gerekir ki 1950'lerin Türkiye'sinde köy ve kent yaşamı arasında uçurum olduğuna dair ifadelerin haklılık payı bulunmaktadır. Fakat özellikle 1930'dan sonra başlatılan muasır medeniyetler seviyesine yükselme çaba ve girişimlerin görmezden gelinerek gerçekleştirilmeye

²³⁹ Güven, *a.g.e.*, 1998:11-19.

²⁴⁰ Amerikalı bir petrol yöneticisi ve hükümet danışmanıdır. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nda petrol danışmanı ve Bahreyn ve İran da dâhil olmak üzere Orta Doğu'da Standard Oil of California (SOCAL) ve California-Texas Oil Company, Ltd. (Caltex) için üst düzey bir petrol yöneticiliği; 1941'den 1943'e kadar II. Dünya Savaşı sırasında Devlet Müsteşarlığı'nın özel asistanlığını yapmıştır.

²⁴¹ Güven, *a.g.e.*, 1998:25.

²⁴² Thornburg, W.M. (1949), *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi: İstanbul, s.18.

çalışılan inkılapların ince bir modernlik kaplamasına benzetilmesi, Thornburg ve ekibinin Türk devrimini anlamadığını da ortaya 33

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen yeniliklerin köylü kesime indirgenemediği ve kırsal kesimin gerçekliğinden uzak olduğunun belirtildiği raporda, ayrıca özel sektörün geliştirilmediği, özel sektöre ilişkin atılan politikaların yanlış temellere dayalı olduğu ve bunun sebebinin yönetici kadrosu olduğu belirtilmektedir. Yönetici kadroya ilişkin suçlamalar ise ordudan ayrılarak hükümet kadrolarında görev yapan kişilerin benimsediği devletçilik politikasına dayandırılmıştır.²⁴³ Raporda belirtilen bu hususların yanı sıra Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan sanayileşme çabaları da eleştirilmiştir. Hatta bu konuda en ağır eleştirilerin yapıldığı sanayi kuruluşlarından biride Karabük Demir ve Çelik Fabrikası olmuştur. Bu fabrika “iktisadi bir ucube” olarak nitelendirilmiştir.²⁴⁴ Yine Türkiye’nin traktör fabrikası kurma planlarının gereksiz olduğu, bu gereksinimin ithalat yolu ile giderilebileceği belirtilmiştir. Raporda *“Traktör kıtlığı Türkiye’nin zirai gelişmesinde henüz zorluk doğuran bir unsur haline gelmemiştir... Türkiye’nin şu anda muhtaç olduğu şey ne traktör ne de traktör satın almak veya imal etmek için gerekli dolarlardır.”* ifadeleri yer almıştır.²⁴⁵ Traktör fabrikalarını gereksiz bulan rapor, benzer görüşleri uçak motoru ve dizel fabrikaları içinde dile getirmiştir. Türk yöneticilerinin belirtilen başlıklara ilişkin girişimlerini devam ettirmeleri durumunda bu girişimlerin Amerikalı yöneticiler tarafından iyi niyetle karşılanmayacağı, ekonominin böyle girişimler için harcanması durumunda Türkiye’ye yönelik Amerikan yardımlarının kesilebileceği vurgulanmıştır.²⁴⁶ Kayseri’de kurulan uçak fabrikasının kapatılmasında hazırlanan bu raporun tesirinin olmuş olabileceği öngörülebilir.

Türkiye’de modern bir yaşam emarelerinin ortaya koyulabilmesi amacıyla iki ülke arasında sadece iktisadi yardıma dayalı bir alışveriş yeterli olmamakla birlikte, bunların yanı sıra Amerikan öğreti ve ideallerinin Türkiye’ye aktarılması gerektiği ifade edilmiş, yani Amerikan tarzı yaşam biçiminin Türk toplumuna kitle iletişim araçları vasıtasıyla tanıtılması gerektiği vurgulanmıştır.²⁴⁷

²⁴³ Thornburg, *a.g.e.*, 1949:30-35.

²⁴⁴ Güven, *a.g.e.*, 1998:55-56.

²⁴⁵ Thornburg, *a.g.e.*, 1949:200-201.

²⁴⁶ Güven, *a.g.e.*, 1998:90-91.

²⁴⁷ Güven, *a.g.e.*, 1998:27-100.

Rapordan ortaya çıkan veriler ışığında Türkiye'nin Marshall yardımlarından yararlanabilmesi için daha demokratik bir düzen kurması, devletçilikten uzaklaşarak liberal ekonomiyi benimsemesi, ağır sanayi yerine hafif sanayi üzerine odaklanması ve tarımda verimliliği artırma politikasının izlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Daha sonraki yıllarda da Thornburg Türkiye'ye gelerek Türkiye ekonomisinde devletin rolüne ilişkin çalışmalar yapmış, bu çalışmaları basında Türk iktisadi politikasının ana hatlarını oluşturacağı şeklinde ifade edilmiştir²⁴⁸. Thornburg ise yaptığı açıklamalarda araştırmaları sonucu oluşan görüşlerini dönem dönem Türk hükümetine aktardığını bildirmiştir.²⁴⁹ Anlaşılabacağı üzere Demokrat Partinin iktidarda olduğu süre zarfında Amerikalı uzmanların Türkiye'ye yönelik araştırmaları sürdürülmeye devam etmiştir.

3.3.4.3.Barker raporu

Dünya Bankası uzmanlığı, şirket müdürlüğü ve ticaret müşavirliği yürütmüş olan James M. Barker, Demokrat Partinin iktidara gelmesinin ardından bizzat hükûmet daveti ile Türkiye'ye gelmiş ve kendi adını taşıyan Barker Raporunu hazırlamıştır.²⁵⁰ 276 sayfa ve 13 bölümden oluşan raporun başlangıç kısmında daha önce hazırlanan raporların uygulamaya tam olarak dökülemediği bu sebeple yetersiz kaldığı ifade edilirken, bu raporun uygulanması maksadıyla hazırlandığı ve belirli bir uzman kadro oluşturulursa verim alınabileceği belirtilmiştir.²⁵¹

Rapor incelendiğinde diğer raporlarda olduğu gibi Türkiye'nin zirai alanda kendisini kalkındırması gerekliliği üzerinde durmuş, diğer raporlardan farklı olarak sanayileşme hamlelerine karşı çıkmamıştır. Fakat kalkınmanın en hızlı şekilde gerçekleşmesi içinde iktisadi politikaların tarım odaklı olması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kalkışılan iktisadi hamleleri göz önüne almakla birlikte bu hamlelerde zirai ve sınai kalkınma arasında bir bağın oluşturulamadığı, bu durumun nedeni olarak Türk yöneticilerinin tecrübesiz oluşu gösterilmiştir. Ayrıca Türkiye büyük projeler peşinde koşmak yerine daha küçük atılımlar yaparak kalkınmasını gerçekleştirebileceği belirtilmiştir. Zira büyük projelerden Türk nüfusunun belirli bir kesiminin yararlandığı bu nedenle de

²⁴⁸ *Milliyet*, 26 Haziran 1955, s.7.

²⁴⁹ *Milliyet*, 31 Ağustos 1955, s.7.

²⁵⁰ Işıldak, *a.g.t.*, 2020:67.

²⁵¹ Güven, *a.g.e.*, 1998:107-109.

ekonomide denge unsurunun sağlanamadığı iddia edilmiştir. Türkiye'nin büyük atılımlar yapmaması gerektiği ve tarım ülkesi olması dolayısıyla daha çok tarım üzerinden ilerlemesini belirtmesi, Thornburg Raporu ile benzerlikler taşıdığını göstermektedir. Görüldüğü gibi genel tutum diğer raporlarda olduğu gibi Türkiye'nin tarım ülkesi olduğu ve kalkınmasında zirai hamlelere önem vermesi gerektiği, özel sektöre uygun bir piyasa oluşturulması, hafif sanayi hamlelerinin yapılması şeklinde olmuştur.²⁵²

Ortaya koyulan bu raporlar eşliğinde Türkiye'nin kalkınma girişimi ABD direktifleri doğrultusunda ilerlemiş, uzun vadede Türkiye'nin geleceğini şekillendiren değişimlerin de öncüsü olmuştur. Akabinde ABD'nin Türk ekonomisi üzerinde etkisini artırırken, bu etkinin sosyo-kültürel sahaya da yansımaları olmuştur.

²⁵² Güven, *a.g.e.*, 1998:70-100.

4. 1947-1960 ARASINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA ETKİLERİ

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle iktidarı CHP'den devralan Demokrat Parti, CHP'den kalan mirası devam ettirerek ABD ile ilişkileri üst seviyede yürütme gayretini sürdürmüştür. Bu bağlamda iktidarın ilk yıllarında belirlenen en önemli politikalar NATO'ya üye olmak ve ABD yardımlarından yararlanmaya devam etmek olmuştur. Hatta DP'nin iç ve dış politikada ortaya koyduğu çaba ve girişimlerin temelini çoğunlukla bu yardım miktarlarını artırmak üzere olduğu söylenebilir. O dönem basında çıkan haberlere bakıldığında da Amerika seçim sonuçlarına bakılmaksızın askerî ve iktisadi yardımların yapılmaya devam edeceğini belirtmiş, Demokrat Parti döneminde de iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini yapılacak olan yardımlara dayanacağına dair işaret vermiştir.²⁵³

ABD ile ilişkilerde tarihsel koşullara bağlı olarak İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru yoğun bir döneme girildiği, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarında da bu ilişkilerin artarak devam ettirildiği görülmektedir. Amerika, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel bir güç olarak ortaya çıkarken iktisadi politikalar ile kültürel etkisini dünyaya yaymaya çalışmıştır. Hollywood filmleri, çizgi romanlar, dergi ve gazeteler Amerikan rüyasını dünyaya aktaran önemli kitle iletişim araçları olmuştur. ABD tarafından oluşturulan Marshall Planı'na Türkiye'nin de dâhil edilmesi ile birlikte yapılan yardımlar ve uzmanlar aracılığıyla Amerikan rüyası, Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Marshall Planı'nın Türkiye'de tanıtılması ve olumlu yansıtılması adına afiş,²⁵⁴ fotoğraf müsabakaları²⁵⁵ ve resim sergileri²⁵⁶ düzenlenmiş, yine Marshall yardımları kapsamında gelen süt tozları ve daha birçok ürün topluma dağıtılmıştır. Ayrıca bu dönemde Amerikan sineması halk üzerinde hayranlık yaratmıştır. Yani Türkiye küçük Amerika olmaya özendirilirken, Türk toplumunda da bir Amerikan hayranlığı baş göstermiştir. Marshall yardımları çerçevesinde başlayan bu süreç ile

²⁵³ *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950, s.1.

²⁵⁴ 19 ülkeden 12 bin kadar afişin yer aldığı Marshall Planı afiş müsabakasında birinciliği Hollanda alırken, Türkiye beşinci sırada yerini almıştır. *Cumhuriyet*, 07 Haziran 1950, s.1,3.

²⁵⁵ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1950, s.1.

²⁵⁶ Marshall yardım idaresi tarafından Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumunun yeni Sergievi binasında fotoğraf afiş ve çocuk sergisi resimleri sergisi düzenlendiği belirtilmektedir. *Cumhuriyet*, 08 Haziran 1950, s.3.

birlikte Türkiye iç ve dış dengelerde değişimlere uğramış, Türkiye'nin yörüngesi belirlenmiştir.²⁵⁷

4.1. EĞİTİMDE YAŞANAN GELİŞMELER

4.1.1. Halkevleri ve Köy Enstitülerinin Kapatılması

4.1.1.1. Halkevleri

Halkevleri ve halkodaları, kurulduğu günden itibaren Türk kültürüne oldukça önemli katkılar yapmış Atatürk döneminin önemli kurumları olduğu daha önce ifade edilmiştir. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte halkevleri üzerindeki CHP varlığı sorun olmaya başlamış ve CHP'nin halkevlerine yeni bir statü kazandırma girişimlerinin sonuçsuz kalmasının ardından özellikle 1950 sonrası DP ve CHP arasında bu durum problem arz etmiştir.²⁵⁸ Demokrat Parti halkevlerinin CHP'den ayrılmasına ilişkin görüşlerini ortaya koyarken, devlet bütçesinden halkevleri adına aldığı yardımlara ilişkin incelemeler başlatmıştır. Daha sonra yapılan incelemeler Maliye Bakanı Halil Ayan tarafından açıklanmış, CHP'nin 1935 yılından 1950 yılına kadar halkevlerine yardım adı altında 26 milyon liraya yakın bir meblağı parti bünyesine aktardığı ifade edilmiştir.²⁵⁹

İki taraf arasında tartışmalar sürerken konunun görüşülerek daha ılımlı bir havada çözümlenmesi arzulanmış ve başlayan görüşmelerde DP, Türk Ocaklarının mal varlığının 1931 senesinde kapatılmasıyla birlikte CHP'ye geçtiği, bu malların Türk Ocaklarına geri verilmesi gerektiğini ifade eden yasa önerisinde bulunmuştur. CHP ise bu öneriye sıcak bakmamakla birlikte konunun bu zeminde çözülemeyeceğini ifade etmiştir. 11 Aralık 1950 tarihinde gerçekleştirilen ilk görüşmede CHP kanadı halkevlerinin kendilerine bağlı olarak kurumsallaştırılabileceğini savunurken DP, halkevlerinin devlet kurumu olması gerekliliği üzerinde durmuştur. İki taraf arasında son görüşmelere gelindiğinde de bir sonuç çıkmaması üzerine taraflar konunun çözülmesine yönelik adımlar atılmadığına dair birbirlerini suçlayıcı açıklamalarda bulunmuşlardır.²⁶⁰

²⁵⁷ Özer, İ. (2015), *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İskenderiye Kitap: İstanbul, s.21.

²⁵⁸ Turan, a.g.e., 2003:242.

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 01 Eylül 1950, s.1-3.

²⁶⁰ Turan, a.g.e., 2003:242-243.

Menderes'in bu tartışmalar silsilesinde halkevlerine ilişkin yaptığı açıklamalar önem arz etmektedir. Menderes yaptığı açıklamalarda halkevlerini molozlara benzeterek, yeni dönemde atılacak adımların yeni malzemeler ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiş, bazı milletvekillerince halkevlerinin CHP'den ayrı bir kurum haline getirilerek kültürel yapısının devam ettirilmesine ilişkin önerilerine ise halkevlerinin artık işlevsel bir yönünün olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca halkevlerine yönelik verilen tavsiyelerin totaliter bir zihniyetin emarelerini taşıdığını ifade etmiştir. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzerine Menderes halkevlerine ilişkin kararını çoktan vermiştir.²⁶¹ Geçmişe dönüp bakıldığında Adnan Menderes, Aydın halkevlerinin müdürlüğünü yürütmüş bir isim olmakla birlikte, o dönemlerde halkevlerine ilişkin olumlu ifadeler sarf etmiştir.²⁶² 1950 yılına gelindiğinde ise Başbakan Menderes bu kurumların kapatılması taraftarıdır. Anlaşılacağı üzere halkevleri o dönem siyasi hesaplaşmaların kurbanı olmuş, zaman içerisinde de dönüştürülerek statüsü değiştirilmiştir.²⁶³

Halkevlerinin hazineye devrine ilişkin hazırlanan yasa tasarısı 6 Ağustos 1951 tarihi itibarı ile mecliste görüşülmeye başlanmıştır. CHP'nin protesto ederek oylamaya katılmadığı yasa tasarısı 8 Ağustos 1951 tarihinde oylanarak onaylanmış, 11 Ağustos 1951 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece 20 yıllık bir süre zarfında halka kültürel hizmetlerde bulunan halkevleri kapatılarak tarihe mal olmuştur.²⁶⁴

4.1.1.2.Köy enstitüleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte her alanda ulusal kalkınmayı sağlama ve ilerleme hedefleri devam ederken, eğitimde devrim niteliği taşıyan projenin adı Köy Enstitüleri olmuştur. Bu devrimci proje İkinci Dünya Savaşı'nın zor şartlarına rağmen belli derecede bir başarı sağlamıştır. 1946 yılına gelindiğinde öğrenci sayıları 100 binleri aşarken köylerde açılan teknik kurslardan faydalanan kişilerin sayısı da 13.500'leri bulmuştur. Ayrıca 851 köy okulu da onarılarak faaliyeti devam ettirilmiştir. Bunun yanı sıra 993 öğretmenine, 741 işlik ve 875 tane de yeni köy okulu yapılmıştır.²⁶⁵ Savaş bitimiyle birlikte ise asıl gelişimini gerçekleştirecek

²⁶¹ Torun, *a.g.t.*, 2002:269-270.

²⁶² Özdemir ve Aktaş, *a.g.m.*, 2011:260.

²⁶³ Örnek olarak Bakırköy'de yer alan Halkevinin ortaokul yapılmasına, Üsküdar Halkevinin de hükümet konağı yapılmasına karar verildiği belirtilmektedir. *Milliyet*, 30 Ocak 1952, s.2.

²⁶⁴ Torun, *a.g.t.*, 2002:272.

²⁶⁵ Kirby, *a.g.e.*, 1962:316.

potansiyele sahipken, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte hedeflenen ilke ve inkılaplardan uzaklaşılmaya başlanmış, batıcı anlayışa dönük politikalar ön plana getirilmiştir. Neticede planlanan çerçevede enstitüler köyde eğitime dönük olarak olumlu gelişmelere kapı aralamış olsa da kurulduğu tarihle birlikte eleştirilerinde odağı olmuştur. 1946 yılına gelindiğinde ise bu eleştirilerin yoğunluğu artmaya başlamış, uygulamalara ve ders programlarına yönelik yürütülen eleştirel faaliyetler, arka planda enstitülerin tamamen kapatılmasını hedeflemiştir.

Köy enstitülerinde sağlanan eğitim sayesinde burada yetişen öğrenciler bilinçlendirilirken, öte yandan eleştirilerin odağı olmaktan da kurtulamamışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ideolojik ortam, bunun yanı sıra CHP içerisinde çoğalan Anti-Kemalist düşünceler, Atatürk devrimlerinin yuvası olan bu kurumların kapatılmasında etkin rol oynamıştır. 1945 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinde Emin Sazak, enstitülerin yapımının köylüye yük olduğu ve bu durumun bir zulüm haline geldiğini ifade etmiştir.²⁶⁶ İlerleyen dönemlerde de enstitülerdeki karma eğitim eleştiri konusu olurken bunun yanı sıra burada yetişen öğrencilerin ulusal bilinçten uzak olduğu, daha çok sol eğilimli yetiştirildiklerine dair iddialar gündeme getirilmiştir.²⁶⁷ Aslına bakıldığında dönemin ideolojik düşünceleri bu eğitim devrimine baştan karşı durmaktadır. Çok partili hayatla birlikte fikirlerin açıkça ortaya koyulabilmesi ile özellikle Demokrat Parti yetkilileri bu kurumları eleştirmekten geri kalmamış, öncülerini de suçlar bir tavır ortaya koymuşlardır. Nitekim yaşanan gelişmeler önce Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in istifasına sebep olmuş ve yerine başından beri enstitülere karşı duran bir ismin R. Şemsettin Sirer'in getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Köy enstitülerine dönük hadiseler bu enstitülerin kurulmasında geliştirilmesinde en önemli fikir sahibi ismin İsmail Hakkı Tonguç'un görevden alınmasına kadar devam etmiştir.²⁶⁸ Köy enstitüleri projesinin fikir babası ve çerçevesini oluşturan kadro yapısının bozulması ile birlikte, geriye enstitülerin belirlenen amacından saptırılarak, yeniden dizayn edilmesi işlemi kalmıştır.

1946 yılından itibaren köylerdeki eğitim seferberliği durdurulurken, enstitülerin içerikleri değiştirilerek, pratik ve teorik uygulamalardan daha çok ezberci

²⁶⁶ Kirby, *a.g.e*, 1962:314-315.

²⁶⁷ Türkoğlu, P. (2000), *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.542.

²⁶⁸ Torun, *a.g.t*, 2010:188.

temele dayanan eğitim sistemine ağırlık verilmiştir. Bu enstitülerde görev yapan öğretmenler ya görevlerinden alınmış ya da yıpratılmışlardır. Eğitimini tamamlayıp köyüne dönen kişiler, devlet desteğinden mahrum bırakılarak görevlerini icra edememelerine sebep olunmuştur.²⁶⁹ Enstitülere dair ilk ciddi girişim ise 29 Nisan 1947 yılında çıkarılan yönetmeliktir. Bu yönetmelikle birlikte enstitülerin yönetime katılma ve sorumlulukları kaldırılırken, öğrenci girişimlerine sınırlandırmalar getirilmiş ve karma eğitim sistemine son verilerek kız ve erkek öğrenciler ayrılmıştır. Arka planda ise enstitülerin demokratik ortamına balta vurulurken, öğrenciler sıkı disiplin altına alınmaya çalışılmıştır. Daha önce genelde klasiklerin tercih edilerek yapıldığı okuma saatlerinde belirli düzenlemelere gidilmiş, kitapların öğrenci seviyesine uygun olmadığı bahane edilerek kitap seçimlerinde de değişikliklere gidilmiştir.²⁷⁰

Yapılan yeni düzenlemeler kapsamında köy enstitülerinde değişikliklere gidilerek kuruluş gayesinden uzaklaştırılmış sıradan eğitim yuvalarına dönüştürülmüştür. Yaşanan gelişmeleri savaş sonrası oluşan düzen, ülkenin içte ve dışta belirlediği politikalar nezdinde değerlendirmek gerekmektedir. Neticede CHP, desteklediği, kuruluşuna katkı sağladığı köy enstitülerinin yıkılışına zemin hazırlamıştır. CHP döneminde başlayan köy enstitülerini eleştirme ve karalama çalışmaları DP döneminde de devam etmiştir. Din ve milliyetçilik kullanılarak önce karma eğitim sistemi üzerinden eleştiriler devam ederken, ayrıca burada yetişenlerin sadece kendi köylerinin kalkınmasını düşündükleri, Turancılık fikrinden uzak yetiştirildikleri ifade edilmiştir. Çok partili hayata geçiş süreci de enstitülerin kaderinde rol oynamıştır. İsmet İnönü oy kaygısına yenik düşerek ilerleyen dönemlerde köy enstitülerine dönük desteğini geri çekmiştir. Ayrıca bu enstitülerde yetişen kişiler bilinçlenerek köylerine döndükleri için toprak ağalarının da gözüne batmış ve toprak ağaları tarafından da öncelikle oy potansiyeli ileri sürülerek dönemin

²⁶⁹ Demirkaya Güler, B. (2015), “*Köy Enstitüleri Bağlamında Eğitim ve İdeolojinin Toplumsal Değişme Etkisinin İncelenmesi: Köy Enstitüleri (1945-1947)*”, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.200.

²⁷⁰ Kirby, a.g.e., 1962:356-357.

yetkililerinden kapatılmalarına dair talepleri söz konusu olmuştur. Neticede köy enstitüleri Erdal İnönü'nün²⁷¹ de deyimiyle demokrasinin ilk kurbanı olmuştur.²⁷²

Köy enstitülerinin kapatılmasında bir diğer sebep olarak dış etkenler gösterilmektedir. ABD'li uzman Kate V. Wofford ilköğretim ve öğretmen okullarında değişiklikler gerçekleştirebilmek amacıyla Türkiye'ye davet edilmiştir. Wofford yaptığı araştırmalar neticesinde hazırladığı raporda öğretmen okulları ile köy enstitülerinin programlarının birleştirilerek bir nevi tek tip bir öğretmen okulu haline getirilmesini teklif etmiştir. Zaten kapatılmasına dair tartışmaların söz konusu olduğu bir ortamda bu rapor köy enstitülerinin kapatılması sürecini kolaylaştırmıştır.²⁷³ Wofford tarafından hazırlanan bu rapor daha sonra V. Maarif Şurasında gerçekleştirilen toplantıda kabul edilmiş, öğrenim süreleri 6 yıla çıkarılarak 1953 yılında köy enstitülerinden mezun verilemeyeceği belirtilmiştir. Son adım ise 20 Ocak 1954 senesinde gerçekleşmiştir. İlk öğretmen okulları ve köy enstitülerinin birleştirilmesine dair hazırlanan tasarı 27 Ocak 1954 tarihi ile yürürlüğe girmiştir.²⁷⁴

Kabul edilen bu yasa ile köy enstitüleri sona erdirilmiştir. Dönem koşulları göz önüne alındığında köylerden başlayarak Anadolu'nun kalkınmasına öncülük edecek, hedeflenen devrimlerin gerçekleşmesini sağlayacak, sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmanın yolunu açacak bu eğitim kurumları türlü tartışmalar eşliğinde kapatılmıştır. Enstitülerin komünist yuvası olmasıyla başlayıp, karma eğitim sistemi, ülkücülükten uzak eğitimin uygulanması gibi türlü iddialar ile enstitüler yıpratılmıştır. Gelenekçi toprak ağaları da kendi işinde çalıştıracığı köylü nüfusu yerine aydınlanan bir Anadolu insanı istememiştir. Nihayetinde bilinçlenme ile başlayacak olan bir aydınlanma geleneksel yapının düşmanıdır. Öte yandan köy enstitülerinin kapatılmasına yönelik olarak Amerika ile yapılan destek anlaşmalarının da payı olduğu ifade edilmektedir. Küreselleşme bahanesiyle ABD'nin Türkiye'de kendine dost olabilecek kendi sistemi içerisinde tutabileceği bir nesil yetiştirmek istediği için enstitülerin varlığına karşı çıkmıştır.²⁷⁵ Çünkü enstitülerde ulusal bağımsızlığı esas alarak kendi kalkınmasını hedefleyen, okumuş aydın bir toplum oluşturmak

²⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Devletinin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün oğludur. Siyasi hayatı boyunca başbakan vekilliği, başbakan yardımcısı, dışişleri bakanı gibi görevlerde bulunmuş, 31 Ekim 2007 tarihinde vefat etmiştir.

²⁷² Demirkaya, *a.g.t.*, 2015:203

²⁷³ Kirby, *a.g.e.*, 1962:372.

²⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, 27 Ocak 1954, Dönem: IX, C.27, s.370.

²⁷⁵ Demirkaya, *a.g.t.*, 2015: 203-204.

amaçlanmıştır. Fakat bu proje amacına ulaşmadan ve vadesini dolduramadan kapatılarak tarihin tozlu sayfalarında kendine yer edinmiştir.

4.1.2. Millî Eğitim Geliştirme Komisyonu

Türkiye ve ABD arasında 27 Aralık 1949 tarihinde bir kültür anlaşması yapılmış ve bu anlaşma doğrultusunda bir Eğitim Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşmada yer alan maddeler incelendiğinde birinci maddede, kurulan bu komisyonun masraflarının Türkiye tarafından karşılanacağı ve iki ülke tarafından komisyonun tanınacağı yer almaktadır. Masrafların Türkiye’den karşılanması boyutu aslında Kahire’de imzalanan 27 Şubat 1946 tarihli kredi anlaşmasına dayanmakta olup, Türkiye ödeyeceği anapara ve faizi bu oluşum için finanse edecektir. Anlaşmanın üçüncü maddesi ise bu oluşum için ayrılmış paraların Türkiye’de tutulacağı fakat yabancı bir devletin malı olarak görüleceği belirtilmektedir. İkinci Dünya Savaşı neticesinde meydana gelen ekonomik tahribat sonrası birçok ülke ABD’ye karşı borçlanmış, ABD bu borçları o ülkelere gerçekleştirdiği kültürel faaliyetlerde kullanmıştır.²⁷⁶

Anlaşmanın diğer ve ayrı bir önem arz eden beşinci maddesine bakıldığında komisyonun sekiz kişiden ve dörder şekilde ABD ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşacağı ifade edilmiş, fakat komisyon başkanının Amerika’nın Ankara büyükelçisi olması yönünde anlaşma sağlanmıştır. Burada dikkat çekici husus komisyonda alınacak kararlara ilişkin yapılacak oylamalarda eşitlik söz konusu olduğunda bu eşitliği bozacak kişinin Amerikalı olmasıdır. Bu da Türkiye aleyhine olabilecek kararlarda ABD’nin karar merci olduğunu göstermektedir. Üstelik ABD aleyhine bir karar çıkması durumunda Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu kararı durdurabilme hakkına sahipken aynı şey Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığınca geçerli değildir.²⁷⁷

ABD Dışişleri Bakanlığı komisyonun atacağı adımlara ilişkin sorumluluk vazifesi üstlenirken, komisyonun bütçesini de onaylama yetkisini kendisinde tutmaktadır. Ayrıca komisyon üyelerinin görev tanımları ve bu görevin amaçları anlaşma gereğince belirtilmiş, fakat görev tanımı dışında Dışişlerinden gelebilecek

²⁷⁶ Marım, Y. (2010), “1946–1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s.90.

²⁷⁷ Bilmen, M.S. (1966), *Türkiye Cumhuriyeti’nin Taraf veya Dahil Olduğu Kültür Anlaşmaları*, Millî Eğitim Basımevi: Ankara, s.59-64.

taleplere de imkân verilmiştir. Bunun yanı sıra dört Türk komisyon üyelerinin yetki tanımlamaları ve bu yetkilere karşı hesap mercileri belirtilmemiştir. Anlaşmanın genel kapsamı komisyonun Türkiye'nin finanse ettiği paralarla yürütülecek olması, Türkiye'de vazife alması ve Türkiye'deki eğitime ilişkin inceleme ve araştırma yapması şeklinde oluşturulmuştur. Bakıldığında Türkiye'de ABD himayesinde Türk eğitim sistemini inceleyecek bir yapılanma oluşturulmuş, Türkiye'ye bu yapılanmayı denetle hakkı verilmemiştir.²⁷⁸

27 Aralık 1949 tarihli anlaşma, Amerika'nın Türkiye'deki eğitime öncelikle ortak edilmesine daha sonraki süreçte Türk eğitimi üzerinde denetim kurmasına olanak sağlamıştır. Anlaşmaya bağlı olarak ise Türkiye'den birçok kişi ABD'ye eğitim almak maksadı ile gönderilirken benzer şekilde birçok ABD vatandaşı da Türkiye'ye gelmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki ABD'ye giden Türk öğrencileri daha çok, eğitilip Amerikan kültürü ile donatılırken, Türkiye'ye gelen Amerikalılar “eğitmek-etkilemek” amacını taşımıştır. İlerleyen dönemde Amerika'ya gönderilen öğrenciler ülkeye döndüklerinde devletin önemli kurumlarında görev almışlardır. Hatta günümüze kadar uzanan sürece bakıldığında Amerikan eğitim süzgecinden geçmemiş üst düzey yönetici kalmamış gibidir. Varılan yargıları doğrular nitelikte olan Podol Raporunu bu hususta göz önünde bulundurmak gerekir. Richard Podol, 1968 yılında Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyarette Türkiye'deki Amerikan Yardım Teşkilatı'nın (AID), Türkiye'de gerçekleştirdiği çalışmaların verimliliğini inceleyerek bir rapor oluşturmuştur. Raporda *“Yirmi yıldan beri Türkiye'de faaliyette bulunan yardım programı, bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir bakanlık ya da İktisadi Devlet Teşekkülü hemen hemen kalmamıştır...”* ifadelerine yer verilirken rapor, ortaya koyulan yargıları doğrular niteliktedir. Raporun devamında ise AID'in çalışmalarının orta kademe yöneticiler üzerine de yoğunlaştırması gerektiğini zira yakın gelecekte bu orta kademe yöneticilerin de devletin üst kademelerine yükselebileceği belirtilmiştir.²⁷⁹

Görüldüğü gibi Amerikan eğitimi almış ve ABD'ye pozitif duygular besleyen bir Türk nesli yetiştirilmek amaçlanmış, bu doğrultuda 1950-60 yılları içerisinde

²⁷⁸ Tunçkanat, a.g.e., 2018:47.

²⁷⁹ Aydoğan, M. (2015), *Türkiye Üzerine Notlar 1919-2015*, Pozitif Yayınları: İstanbul, s.156-160.

Türkiye’den 50 öğretmen-akademisyen ve 133 öğrenci Amerika’ya gönderilmiştir. Aynı şekilde 79 Amerikalı akademisyen, öğretmen ve araştırmacı Türkiye’ye gelmiştir. 1954 senesinde ise Türkiye’de üst mevkilere gelme potansiyeli taşıyan öğrenciler, Eisenhower Bursu vasıtasıyla Amerika’ya gönderilerek burada bir yıl kadar staj yapma imkânına sahip olmuşlardır.²⁸⁰

İkili anlaşmalar kapsamında Türkiye’de eğitim sistemine dâhil olan ABD, gerçekleştirdiği eğitim programları aracılığıyla Türkiye’de ABD’ye hayranlık duyan öğretmen ve öğrenci kitlesi oluşturmayı başarmış, buna bağlı olarak daha sonraki yıllarda Amerikan eğitim modeli örnek alınarak Türk eğitim sistemi üzerinde değişiklikler yapılmıştır. ABD’nin Türk eğitim sistemi üzerinde etkili olmasının diğer negatif yönleri ise Türkiye’de ulusal eğitim sorununun özel kişi ve kurumlara bırakılması ve paralı eğitimin yaygınlaştırılması olmuştur.²⁸¹

27 Aralık 1949 yılında imzalanan ve Fulbright²⁸² Anlaşması olarak da bilinen bu anlaşma kapsamında yürütülen eğitim faaliyetleri günümüze kadar uzanmış, 2021 yılı itibarıyla ABD ve Türkiye arasında yapılan anlaşma kapsamında 6.500 öğrenci ve akademisyene burs imkânı tanınmıştır.²⁸³ Günümüzde anlaşma ve anlaşmanın Türk eğitim sistemine etkileri tartışılmaya devam etmektedir. Basında çıkan bazı yazılarda Fulbright eğitim komisyonu aracılığıyla sömürgeler için eğitim programları hazırlandığı ve bu eğitim programları vasıtasıyla topluma yabancı Batı hayranı kadrolar yetiştirilmek istendiği belirtilmiştir. Ayrıca Fulbright Anlaşmasının feshedilmesi istenmiştir.

Eğitim programlarını hazırlamak, geliştirmek, uygulamak MEB’in uhdesindedir. Millî Eğitim Şûrası ise, Bakanlığın en yüksek danışma kuruluudur. Türk millî eğitim sistemini geliştirmek, niteliğini yükseltmek için eğitim ve öğretimle ilgili konuları tetkik eder; tavsiye kararları almakla mükelleftir. O hâlde Türkiye’nin siyasal ve ekonomik olarak ABD’den gelen baskılara karşı bağımsız hareket ettiği, ABD tehditlerine karşı vatan bütünlüğünü koruma mücadelesi verdiği koşullarda 1-3 Aralık 2021 günlerinde toplanacak olan 20. Millî Eğitim Şûrası her şeyden önce Fulbright Anlaşması’nı feshetme kararı almalıdır. 20. Millî Eğitim Şûrası bu tarihî

²⁸⁰ Torun, *a.g.t.*, 2002:275.

²⁸¹ Aydoğan, *a.g.e.*, 2015:156.

²⁸² Amerikan Kongresince 1946’da ülkeler arasında ortak bir anlayış geliştirmek için Senatör J. William Fulbright başkanlığında “Fulbright Komisyonu” adıyla bir çalışma grubu kurulmuştur.

²⁸³ Arslan L. ve Aysal N. (2011), “Siyasal ve Kültürel Diplomasi Sarmalında Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişimi: Fulbright Programı Anlaşması”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.42, s. 6018.

sorumluluk ile karşı karşıyadır, 20. Millî Eğitim Şûrası'nı bu sorumluluğun gereğini yapmaya çağırıyoruz.²⁸⁴

4.1.3. Türk Eğitim Sistemine İlişkin Amerikalı Uzman Raporları

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve Demokrat Parti döneminde yüksek bir seviyeye ulaşan Türk-Amerikan münasebetleri sebebiyle birçok Amerikalı uzman Türkiye'ye gelmiş ve farklı alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu alanlardan biri de eğitim sistemidir. Demokrat Parti, iktidara gelmesinin ardından eğitim konusunda Amerika ile imzalanan 12 Temmuz 1947 Anlaşmasından doğan zorunluluk ile farklı bir yol izleyerek Avrupalı uzmanlardan daha ziyade Amerikalı uzmanları ülkeye davet etmiştir. Bu uzmanlar, Türkiye'ye iştirak ettikten sonra köy eğitimi, halk eğitimi, ortaöğretim, teknik okullar ve öğretmen yetiştirme gibi alanlarda çalışma yapmışlardır. Sayıları zamanla artan bu uzmanlardan ilk olarak Türkiye'ye ayak basanlar, köy eğitimi için Kate V. Wofford, psikolog Willyam Kvaraceus ve halk eğitimi uzmanı Dickerman'dır. Bu isimler çalışmalarını Ford ve Rockefeller vakıfları tarafından sağlanan ekonomik desteklerle gerçekleştirmişlerdir. Uzmanlar, gerekli incelemeler yaparak ortaya koydukları çalışmaları Millî Eğitim Bakanlığına sunmuşlar, bunun yanı sıra bakanlığın merkezi kuruluşlarında seminerler vermişlerdir. Hatta bazı Amerikalı uzmanlar bakanlık bünyesinde görev alarak danışmanlık faaliyetleri yürütmüşlerdir.²⁸⁵

Eğitim konusunda Türkiye'ye gelen bu Amerikalı uzmanların Türk eğitim sistemine çeşitli katkıları olmuştur. Bu yabancı uzmanlardan biri olan Ellswort Tompkin, ortaöğretim alanında incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiş, yaptığı araştırmaların ardından ortaya koyduğu çalışma kapsamında Millî Eğitim Bakanlığına tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerden yola çıkarak Bakanlık tarafından oluşturulan on kişilik bir heyet ABD'ye gitmiş, dönüşte hazırladıkları rapor çerçevesinde 1953 yılında “Muhtelif Gayeli Ortaokul” açılmasına karar verilmiştir. O dönem ortaöğretim kurumlarının hangi amaçla oluşturulduğuna ilişkin belirsizlik var olmakla birlikte, Tompkin'in hazırlamış olduğu raporda bu belirsizlik açık bir şekilde

²⁸⁴ *Aydınlık*, Eğitimi ABD Etkisinden Kurtarmanın Yolu, 28.11.2021, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/egitimi-abd-etkisinden-kurtarmanin-yolu-265903>, Son Erişim Tarihi: 29.03.2022.

²⁸⁵ Torun, *a.g.t.*, 2002:277.

belirtilmektedir. Fakat Demokrat Parti dönemi boyunca bu belirsizlik giderilememiştir.²⁸⁶

Bu dönem açılan deneme ortaokul ve liselerde ABD’li uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda açılmıştır. İlk olarak 1954 yılında Bahçelievler Lisesi ve İstanbul Atatürk Kız Lisesinde deneme programları uygulanmıştır. Deneme programlarının uygulandığı bu okulların sayısı zamanla artırılmış, yeni bir model olarak Türk eğitim sistemindeki yerini almıştır.²⁸⁷ Bunların yanı sıra öğretmen okulları ile köy enstitülerinin birleştirilmesinde, okulların öğretim süresi, yurtdışına öğretmen gönderilmesi, yeni okulların açılması ve öğrenci değişim programları gibi programların oluşturulması ve uygulanmasında yine yabancı uzman raporları etkili olmuştur.²⁸⁸

Türk eğitim sistemi ile ilgili araştırmalar yapan bu yabancı uzmanların hazırlamış olduğu raporların bazıları dikkate alınarak eğitim sistemimizde önemli değişikliklerin yapılmasına önayak olmuştur. Fakat uygulamaya koyulan deneme okulları ve oluşturulan projeler Türk eğitim sistemini ileriye taşıyabilmekte yetersiz kalmıştır. Bakıldığında bu uzmanların çalışmaları daha çok Türkiye’de artan Amerikan etkisine hizmet etmiş, ABD kültürel nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Altını çizmek gerekirse Atatürk döneminde de Türkiye’ye yabancı uzmanlar getirilmiştir. Fakat bu uzmanlar tek bir ülkeden değil Avrupa’nın farklı farklı ülkelerinden gelmişlerdir. Bunların en önemlileri; John Dewey²⁸⁹, Alfred Kühne²⁹⁰, Omer Buyse²⁹¹, Albert Malche²⁹², Berly Parker’dır.²⁹³ Yani 1950-60 arasında olduğu gibi tek

²⁸⁶ Taşdöven, Z. (2013), “*Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)*”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, s.94.

²⁸⁷ Marım, a.g.t., 2010:200-201.

²⁸⁸ Özer, a.g.e., 2015:150.

²⁸⁹ Kolombiya Üniversitesi profesörlerinden olan Dewey, yurt dışından çağırılan ve millî eğitim teşkilatının düzenlenmesinde bilgisine başvurulmuş ilk uzmandır. Ayrıca aletçilik olarak bilinen felsefe akımının kurucusu ünlü Amerikalı filozof ve eğitim kuramcısıdır.

²⁹⁰ 1925 yılında teknik eğitim konusunda inceleme yapmak üzere çağırılan Alman Sanayi ve Ticaret Bakanı danışmanıdır.

²⁹¹ Belçika Teknik Eğitim uzmanı Omer Buyse’dir. 1927 yılı başında Türkiye’ye gelen Buyse’in çağırılma amacı; yeni açılacak mesleki ve teknik okulların nasıl çalışmaları gerektiği, programları, yönetmelikleri konusunda tavsiyelerde bulunmak ve rapor vermektir.

²⁹² İsviçreli pedagoğ ve siyasetçi olan Malche, 1932’de Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye’ye davet edilerek İstanbul Üniversitesi reformuna yol açan raporu yazmıştır.

²⁹³ New York Üniversitesinde öğretim üyeliği yaparken Türk Maarif Cemiyeti tarafından getirilmiş ve Türkiye’deki eğitim-öğretim durumunu incelemekle görevlendirilmiştir.

bir ülkenin etkisi olmamıştır. Nihayetinde bu durumun en önemli sebebi Amerika ile geliştirilen yakın ilişkilerdir.²⁹⁴

4.1.4. Üniversitelerde Amerikan Etkisi

Demokrat Partinin iktidar olduğu yıllarda Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Karadeniz Teknik ve Ege Üniversiteleri açılmıştır. Bu yıllarda DP'nin özellikle Doğu Anadolu bölgesine bir üniversite açma çabası içinde olduğu görülmektedir. Zira burada açılacak bir üniversite bölgenin sosyal hayat ve ekonomisini de etkileyecektir. Aslında Doğu Anadolu'da bir üniversite açılması fikrî 1937 yılında Atatürk tarafından arzu edilmiş fakat sağlığında bu isteğini gerçekleştirememiştir. DP'nin iktidara gelmesi ve Celal Bayar'ın konuyu yeniden gündeme taşıması ile çalışmalara başlanmıştır.²⁹⁵ Başlatılan bu çalışmalar çerçevesinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir bilim yuvası olması hedeflenen Atatürk Üniversitesi 17 Kasım 1958 senesinde öğretime başlamıştır. Merkezi Erzurum olan Atatürk Üniversitesi, Van ve Diyarbakır gibi bölgelerde fakülte ve yüksekokullarıyla yer almıştır. Tarihî bir adımla 13 Haziran 1946 yılında üniversitelere özerlik veren kanunun kabul edilmesine rağmen DP döneminde açılan üniversiteler Millî Eğitim Bakanlığının denetimine tabi tutulmuştur.²⁹⁶

Atatürk Üniversitesinin, kurulduğu bölgeye dayalı olarak tarım ve hayvancılığa ilişkin konularda çalışmalar yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda Amerika'da bulunan Nebresca Üniversitesi ile anlaşma yapılarak, Atatürk Üniversitesinde görev alacak öğretim görevlilerinin Nebresca Üniversitesinde staj görmeleri sağlanmış, akabinde Nebresca Üniversitesinde görev yapan bir grubun da Atatürk Üniversitesinde çalışması kararlaştırılmıştır.²⁹⁷ Bu dönem de kurulan diğer bir üniversite ise ODTÜ'dür. ABD, daha önce benzerini Beyrut'ta kurduğu uluslararası bir üniversiteyi Türkiye'de de kurmak istemiştir. ABD'nin bu fikrine Türkiye'nin de olumlu yaklaşması üzerine Bölge Planlama ve Mimarlık Okulu, BM desteğiyle 1956 yılında kurulmuştur. Açılan bu okul ODTÜ'nün de temelini teşkil etmektedir. Yaklaşık bir yıl sonra da çıkarılan bir yasa ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi adını

²⁹⁴ Torun, a.g.e., 2002:278.

²⁹⁵ Bayar, C. (1986), *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayını: İstanbul, s.116.

²⁹⁶ Korkut, H. (2003), "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Üniversite Reformları", *Millî Eğitim Dergisi*, C.2, S.160, s.324-325.

²⁹⁷ Turan, Ş. (1999), *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Bilgi Yayınevi: Ankara, s.62.

almıştır. Amaçlanan Orta Doğu ile ilgili araştırmalar yaparak kaynakların geliştirilmesini, ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve ulusal faydalar sağlayacak çalışmalar gerçekleştirilmesidir.²⁹⁸

ODTÜ’de eğitim dilinin İngilizce olması kararlaştırılmış, bu karara ilişkin Türkiye’de öne çıkan bir eleştiri söz konusu olmamıştır. Ayrıca diğer üniversitelere nazaran ODTÜ, üniversite yasasının getirdiği bazı koşullardan muaf tutulmuş, mali ve teknik yardımın ABD tarafından sağlanması göz önünde bulundurularak Amerikan üniversite sistemi esas alınmıştır. Yönetim ise “Mütevelli Heyeti” denen bir kurul tarafından sağlanarak, üniversitenin yönetim ve denetimi bu heyete bırakılmıştır.²⁹⁹

Bölge üniversitelerinin kurulma çabaları Ege ve Doğu Karadeniz’de de devam ettirilmiş, özellikle özel ve kamu sektöründeki nitelikli insan ihtiyacının karşılanabilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda İzmir merkez olmak üzere Ege Üniversitesi kurulmuş, üniversite eğitime başlangıçta tıp ve ziraat alanlarında başlamıştır. Diğer bölge üniversitesi ise Doğu Karadeniz’de kurulan ve diğer üniversitelerin açılış amaçlarında olduğu gibi bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine hizmet etmesi amaçlanan Karadeniz Teknik Üniversitesidir. Kuruluş yasasının 1955 yılında çıkarıldığı bu teknik üniversite eğitim dönemine ancak 1963 yılında başlayabilmiş, DP döneminde açılan diğer üniversiteler gibi bu üniversitede Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.³⁰⁰

Demokrat Parti döneminde açılan üniversiteler ile birlikte Türkiye’deki üniversite sayısı 6’ya çıkarılmıştır. Fakat açılan bu üniversiteler başlangıçta az sayıda fakülteler ile eğitim vermiş ve bu açılan yeni üniversiteler 1946 yılında çıkarılan Üniversite Özerklik Yasası kapsamı dışında tutularak Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. İktidarın üniversiteler konusunda bu yolu izlemesinden anlaşılağı üzere üniversitelere ilişkin çekinceler yer almaktadır.

Üniversite öğretim üyeleri 1950–1960 döneminde sivil ve asker bürokrasiyle birlikte ekonomik anlamda toplumun en hızlı kaybeden kesimi haline gelmiştir. Özellikle 1957 ekonomik bunalımından sonra bu ekonomik baskıyı daha çok hissediyorlardı. Bu durum, üniversitenin öğrencisiyle ve öğretim üyesiyle daha önceki dönemlerde görülmedik düzeyde siyasal eylem içine girmesine neden oldu. 1960’lar öncesinde siyasal eylemin sınıfsal içeriğinin kesinleşmemiş

²⁹⁸ Korkut, *a.g.m.*, 2003:326.

²⁹⁹ Turan, *a.g.e.*, 1999:64-65.

³⁰⁰ Korkut, *a.g.m.*, 2003:328.

olması, üniversitenin çok parçalanmadan böyle bir hareket içinde yer almasına imkân verdi.³⁰¹

Zira iktidar, üniversitelerdeki siyasi hareketlenmelerden oldukça rahatsız olmaktadır. Türkiye'nin Batı ile yakınlaşması ve ABD ile geliştirilen ikili ilişkiler, üniversitelerde de etkisini göstermiş, bu dönemde kurulan üniversiteler ABD etkisinde kalarak Amerikan modeline uygun kurulmuştur. Ortadoğu Teknik Üniversitesi bu durumun en önemli örneği olmakla birlikte yabancı dil ile eğitim veren ilk üniversite özelliği taşımaktadır.³⁰²

4.2. ULAŞIM POLİTİKALARI VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİM

4.2.1. Demir Yolları Politikasından Vazgeçilmesi ve Kara Yollarına Ağırlık Verilmesi

Türkiye'nin ulaşım politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında demir yollarına dayanmakta idi. Ülkenin güvenliğinin sağlanması ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi maksadıyla öncelikli olarak demir yollarının millileştirilmesi sağlanmış ve daha sonra oluşturulan kurumlar ile birlikte kilometrelerce demir yolları yapılmıştır. 1923-1929 yılları arasında yaklaşık 900 kilometre demir yolunun inşası sağlanmış, 1929 yılına gelindiğinde 800 kilometre demir yolu daha inşa süreci içerisinde olmuştur.³⁰³ Samsun, Sivas, Erzurum, Diyarbakır gibi şehirlere demir yolu ağı ulaştırılmış, demir yolları aracılığıyla ülkeye fiziksel bir bütünlük kazandırılmak istenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye demir yolları ağı ile örülerek kalkınmayı gerçekleştirecek ulusal bir pazar oluşturulmak hedeflenmiştir.³⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte demir yolu çalışmalarında bir yavaşlama yaşansa da Başbakan Refik Saydam, hükümet programda demir yolları konusuna değinmiş, Cumhuriyet devriminin çizdiği büyük program çerçevesinde demir yollarının yapımına devam edeceğini bildirmişti.³⁰⁵ Fakat savaş sonrası dış politikada yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin Batı'ya yönelme politikası kapsamında ABD ile artan ilişkileri sonrası Türkiye'de kara yolu yapımına daha fazla ağırlık verilmeye başlanmıştır. ABD'den alınan yardımlar ve yabancı uzmanların Türkiye'ye gelerek yaptıkları araştırmalar

³⁰¹ Tekeli, İ. (1983), "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İletişim Yayınları: İstanbul, s.671.

³⁰² Marım, *a.g.t.*, 2010:216.

³⁰³ Zürcher, *a.g.e.*, 2008:288.

³⁰⁴ Akalın, *a.g.e.*, 2010:211., Ahmad, *a.g.e.*, 2014:97.

³⁰⁵ Koçak, *a.g.e.*, 1996:215.

sonrası kara yolu ulaşımı ülkenin temel politikalarından biri haline gelmiştir. 1950-1954 yıllarında ulaştırmada en önemli gelişme kara yollarında yaşanmıştır. Bu dönem de oluşturulan kurumlar ve dış yardımlar aracılığıyla kara yolları geliştirilmiştir.³⁰⁶

Ulaştırma politikasının yeniden oluşturulmasında ABD'nin etkisi oldukça önemli olmuştur. Zira ABD, 1946-1950 yılları arasında Türkiye'ye 496 milyon TL bağış ile 328 milyon TL kredi vermiş, yaptığı bu mali desteğin büyük bir kısmının kara yollarının yapımında kullanılmasını istemiştir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'de ulaşım altyapısının incelenmesi ve buna bağlı olarak bir ulaştırma politikasının oluşturulması için ABD'den H.G. Hilts başkanlığında bir heyet 1948 yılında Türkiye'ye gelerek konuya dair incelemelerde bulunmuşlardır. Yapılan incelemeler sonrası konuya daha önce değinildiği gibi, bir rapor hazırlanarak, Türkiye'nin kara yolları yapımına ağırlık vermesi gerektiği ifade edilmiştir. Daha sonra 23 bin kilometrelik bir yol programı oluşturularak Amerikan Federal Yol Şirketi ve Türkiye Ulaştırma Bakanlığı arasında anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşma gereği hazırlanan programın 9 yıllık süre boyunca uygulanması kararlaştırılmıştır. Ulaşım politikasının oluşturulması maksadıyla Marshall Programı çerçevesinde birçok uzman Türkiye'ye gelmiş olsa da Hilts'in hazırladığı rapor doğrudan ulaştırma ile ilgili olduğu için önem arz etmiştir.³⁰⁷ Hilts Raporu dışında Türkiye'ye gelerek araştırmalarda bulunan ve rapor hazırlayan diğer bir isimde Thornburg'dur. Thornburg, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yürütülen ulaşım politikasını eleştirirken demir yollarının kurulma amacının ticari amaçtan daha ziyade askerî (savunma) amaç taşıdığını belirtmiştir.³⁰⁸ Ayrıca ticaretin geliştirilmesi adına acilen Türkiye'nin kara yollarına ağırlık vermesi gerektiği, bunun bir zorunluluk olduğunu da ifade etmiştir.³⁰⁹

Hilts Raporunda ele alınması gereken bir hususta yol yapım sorumluluğunun verildiği Karayolları Genel Müdürlüğünün Ulaştırma Bakanlığından ayrı bir kurum olarak kurulması talebidir. Amaçlanan kendi kendine işleyen, denetimden uzak bağımsız bir genel müdürlük olmasıdır. Karayolları Genel Müdürlüğü ile birlikte planlı bir şekilde modern yolların yapımı amaçlanmış olsa da süreç içerisinde

³⁰⁶ Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1994), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi: İstanbul, s.107.

³⁰⁷ Marım, *a.g.t.*, 2010:161.

³⁰⁸ Akalın, *a.g.e.*, 2010:283-284.

³⁰⁹ Koçak, C. (2015), *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C.4, İletişim Yayınları: İstanbul, s.591.

planlamanın dışında bir yol izlendiği görülmüştür. Gelişmelere ilişkin eski Karayolları Genel Müdürü Arif Merdol'un açıklamaları oldukça dikkat çekicidir:

Dikkati çeken çok önemli bir şey başlangıçta demir yollarının Avrupa'nın en ileri demir yolları teknolojisine sahip olan Almanya adına William Von Pressel marifetiyle; kara yollarının da zamanın en ileri otomotiv sanayisine sahip bir Amerikalı uzman tarafından planlamasının yapılmasıdır. Her iki öneride de Türkiye'nin öncelikleri göz ardı edilmiş ve emperyalist istekler doğrultusundaki askerî amaçlara yönelik ulaştırma planlaması ülkemiz kaynaklarıyla finanse edilmiştir.”³¹⁰

İlk başta kara yolları yapımında amaçlanan tarımda kalkınmanın sağlanması ve bu kalkınmayı gerçekleştirecek bir karayolu ulaşım ağının kurulması olmuştur. Fakat yol politikasında ekonomik çıkarlardan daha ziyade askeri çıkarlar ön planda tutulmuştur. Zira kara yollarının yapımında da ilk plan İskenderun-Erzurum arası ulaşım ağı olmuş, bunun yanı sıra İskenderun-Edirne kara yolu yapımı da program kapsamında yer almıştır. Belirtilen istikametlere bakıldığında Rus tehdidi ve olası Türkiye-Bulgaristan çatışmasına karşı önlem alındığı, yani bu süreçte karayollarının planlanmasında da savunma stratejisinin ön planda olduğu görülmektedir.³¹¹

Nihayetinde ABD ile yapılan anlaşma neticesinde 1949 yılında uygulamaya alınan yol raporu kapsamında 9 yıl içerisinde kara yollarına harcanan para toplamda 1,5 milyar liraydı. Bu paranın harcanma alanlarına bakıldığında en fazla payın inşaatla ayrıldığı onu köprüler ve asfaltlama alanlarının takip ettiği görülmektedir. ABD destekli başlatılan bu ulaşım programına genel olarak bakıldığında o dönem ulaştırma politikası, Amerika'nın stratejik hedefleri, zengin tüccarlar ve toprak sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmiş, bu kapsamda ülke dışarıya daha fazla bağımlı hale gelmiştir. 1960 yılına gelindiğinde ulaşımında kara yoluna öncelik verilmesi doğrultusunda 26.711 kilometre kara yolu ağı yapılmıştır.³¹²

4.2.2. Ulaşım Ağlarının Toplum Üzerinde Oluşturduğu Sosyo-Kültürel Etki

Cumhuriyetin ilk yıllarında demir yolu yapımına ağırlık verilmesinin en temel sebeplerinden birinin Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde demir yolu ağının yetersiz olmasının yarattığı sonuçlar olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda demir yolları ulusal bütünlüğün bir simgesi olarak görülürken, devletçilik politikasının

³¹⁰ Kutan, F. (2003), *Ulaşım Politikalarının Belirlenmesinde Demokratik Kitle Örgütlerinin Rolü*, 4. Ulaşım ve Trafik Kongresi-Sergisi Bildiriler Kitabı, Ankara, s.257.

³¹¹ Koçak, a.g.e., 2015:593.

³¹² Marım, a.g.t., 2010:166.

somut bir yansıması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD yakınlaşması ve Amerikan iktisadi yardımları devletçiliğin yumuşatılmasına zemin hazırlarken liberal ekonomiyi ön plana almıştır. Bu dönem devletçiliğin önemli bir yansıması olan demir yollarından daha ziyade özel sektör ağırlıklı kara yollarının yapımına daha fazla önem verilmiş,³¹³ demir yolları yapımının durma noktasına gelmesi ile birlikte kamu taşımacılığından özel mülkiyet taşımacılığına geçilmiştir.³¹⁴

Ulaşımda gerçekleşen gelişmelerin ekonomik boyutunun yanı sıra sosyal etkisinin de olduğu görülmektedir. Zira ulaşım ağlarının geliştirilmesi ile birlikte insanlar arasındaki etkileşim artmış, nüfusun dağılışı ve yaşam koşullarında değişiklikler yaşanmıştır. Ayrıca kültürel birlikteliğin sağlanması ve ulus-devlet bilincinin gelişmesinde de ulaşımın etkisi oldukça büyüktür.³¹⁵ Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen demir yolu politikasının ulus devlet kurma çabasına dayandığı ve kültürel bir birlikteliğin oluşturulmasının hedeflendiği öngörülmektedir. 1946 sonrası kara yolları yapımına ağırlık verilmesinden önce demir yollarının önemini anlamak maksadıyla ABD'nin demir yollarına ilişkin tarihine değinmek gerekmektedir. ABD, 1860'lı yıllarda demir yollarından en çok etkilenen ülke olmakla birlikte bu dönemde ABD'de 48 bin kilometre demir yolu ağının varlığı bulunmaktaydı ve yeni demir yolu ağı inşaatları hız kesmeden devam etmekteydi. 1861-1864 yılları arasında gerçekleşen Amerikan iç savaşı demir yollarının önemini ortaya koyan gelişmelerden biridir. Bu savaşta Kuzey, Güney'e karşı üstünlük sağlamış, bu üstünlüğün önemli unsurlarından biride Kuzey'in demir yolu ağının daha fazla olmasından kaynaklanmıştır. İç savaş sonrası demir yolları Amerika'nın kalkınma ve askerî gücünün temel dayanağı olmuştur. Yine Amerika-İspanya savaşında Amerika'nın üstün ayrılmasının temel sebeplerinden biri demir yolları olmuştur.³¹⁶

Bunların yanı sıra Amerika'da demir yolları yaşam şekillerinin de değiştirilmesi ve dönüştürülmesinde oldukça etkili olmuştur. Geniş sınırlara sahip

³¹³ Polat, S. ve Yaylı, H. (2020), "Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demir Yolu Politikaları", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.6, S.2, s.161-163.

³¹⁴ Zürcher, a.g.e., 2008:329.

³¹⁵ Ural, İ. (2021), "Marshall Yardımının Akdeniz Ülkelerindeki, Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerinde Oynadığı Rol: Türkiye Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, s.53.

³¹⁶ Akagündüz, Ü. (2016), "Demiryollarının Dünyadaki Gelişimi ve Bu Gelişimin Türkiye'ye İlk Yansımaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.36, s.457.

Amerika’da birbirinden kopuk ticaret merkezleri oluşturulan ekonomik koşullar çerçevesinde birbirlerine bağlanmıştır. Ticaretin geliştirilmesi ile ülkede göçmen nüfusunda artış yaşanmış yaşanan bu artış, yeni şehir ve kasabaların oluşmasına olanak sağlarken köylerin de ekonomik merkezlere dönüşmelerine yol açmıştır. Bunların yanı sıra demir yolları ağı üzerinden gelişen Amerikan sanayisine hammadde taşımacılığı yapılarak hem ekonomide hareket sağlanmış hem de sanayi ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu dönemde demir yolları inşasına yönelik atılan adımlar Amerika’nın kalkınmasında oldukça büyük önem taşımaktadır.³¹⁷ Amerika dışında başka örnekler ele alındığında, İtalya 1861 tarihinde, Almanya ise 1871 tarihinde demir yolları sayesinde ulus devlet olmayı başarabilmiştir.³¹⁸

Kara yolları taşımacılığı demir yolları taşımacılığının bir tamamlayıcısı olmakla birlikte Marshall yardımları, ülkeyi kara yolları aracılığıyla birbirine bağlamış köylerin dışa açılmasına olanak sağlamıştır.³¹⁹ Fakat dönemin koşulları göz önüne alındığında halkının büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı ve bireysel taşımacılığın ekonomik şartlara bağlı olarak gelişmediği bir ülkede önceliğin demir yollarına verilmesinin, ulus devlet anlayışını daha fazla güçlendireceği ve ekonomik kalkınmaya daha fazla hizmet edeceği değerlendirilmektedir.

4.3. TARIMDA MAKİNELEŞME VE SOSYAL HAREKETLİLİK

4.3.1. Köyden Kente Göç

Cumhuriyetin ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 senesine göre Türkiye’de toplam nüfusun %75,8’i kırsal alanda yani köylerde yaşamakta ve geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Modern tarım aletlerinden olan traktör sayısı bu dönemde 500 kadar olup genelde büyük çiftlik sahipleri tarafından kullanılmaktadır. Tabii bu sayı Marshall yardımlarına kadar belirli miktarda artmıştır. 1933 senesinde 1.132 olan traktör sayısının 1948 yılına gelindiğinde 1.756’ya kadar çıktığı görülmektedir. Türkiye’nin Marshall Planına alınması ve planın uygulamaya geçilmesi ile birlikte Türkiye’de traktör sayısında

³¹⁷ Akagündüz, *a.g.m.*, 2016:457.

³¹⁸ Rota, Y. (2013), *Tarihin Akışını Değiştiren İcat: Demir Yolu*, Demir Yolu Taşımacılığı Derneği, <http://www.dtd.org.tr/blog/48/tarihin-akisini-degistiren-icat-demiryolu> Son Erişim Tarihi: 07/12/2021

³¹⁹ Zürcher, *a.g.e.*, 2008:328.

önemli bir artış yaşanmıştır. 1949 yılında Türkiye'deki traktör sayısı 9.170'li rakamlara ulaşmıştır.³²⁰

1950'li yıllara gelindiğinde traktör³²¹ sayısında yaşanan artış ile birlikte tarımda makineleşme gerçekleşmiş, makineleşmeye paralel olarak ekili arazilerde ve üretimde artış yaşanmıştır. Ekili arazilerde yaşanan artış tarımda makineleşmenin getirdiği önemli gelişmelerden biridir. Ancak Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında yaşanan tarımdaki artış dönüm başına gerçekleşen artıştan daha ziyade iyi giden hava koşulları ve genişleyen tarım arazilerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Fakat sonraki yıllarda özellikle 1954 sonrası, tarımsal artışta düşüş yaşanmaya başlamış ve zirai kalkınmaya dayalı ekonomi politikasına rağmen Türkiye, Amerika'dan buğday ithal etmiştir.³²²

Tarımda yaşanan teknolojik gelişmelerin olumlu taraflarının yanı sıra insan gücüne duyulan ihtiyacın azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz yanları da bulunmaktadır. Zamanla tarımda işçi olarak hayatlarını idame ettiren kesimler yaşanan gelişmeler neticesinde işsizlik ile karşı karşıya kalmış, kendilerine yeni bir iş sahası arama gayretleri içerisine girmişlerdir. Bu döneme ilişkin yapılan araştırmalarda ortaya çıkan işsizlik ve göç meselelerinin tarımda makineleşmeye dayalı olarak çok fazla ön plana çıkmadığı görülmüş olsa da tarımda makineleşme köyden kente yaşanan göçlerin temelini oluşturmaktadır.³²³

Göç meselesinin temel dinamikleri incelenecek olursa, öncelikli olarak Marshall yardımları ile birlikte tarımda traktör sayısının artması, tarımsal faaliyetlerin daha kolay ve kısa sürede yürütülmesine olanak sağlamıştır. Kırsal kesimde nüfus artışının yaşandığı bu dönem de insan gücüne duyulan ihtiyacın eskiye oranla azalması, köylerde işsizliğin baş göstermesine neden olmuştur. Bu etkileşim, insanların köylerini bırakarak şehirlere göç etmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca göç meselesinin sadece tarımda makineleşme ile açıklanamamakla birlikte kırsal alanda mülkiyet yapısındaki değişiklikler de göç hareketliliğinde önemli bir rol oynamıştır.

³²⁰ Yurtoğlu, a.g.e., 2017:271.

³²¹ Marshall Yardım Planı gereğince Cockshutt markalı ithal edilen traktörler, basında "Çiftçilerimize Müjde" başlığı ile yansıtılmıştır. *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1950, s.8.

³²² *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1957, s.1., Ahmad, a.g.e., 2010:80.

³²³ Kırar, M. (2007), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları: İstanbul, s.69-70.

Görüldüğü gibi yaşanan göçler şehir hayatının çekiciliğinden daha ziyade köy yaşamının iticiliğinden kaynaklanmaktadır.³²⁴

İtici etkenlerin yanı sıra göç hareketliliğinin yaşanmasında çekici faktörlerde etkili olmuştur. DP'nin ilk yıllarında tarım ürünlerinde yaşanan artış ile birlikte özellikle büyük toprak sahipleri tarım ürünleri üzerinden önemli paralar kazanmışlardır. Bu paraları bir yatırım amacı ile kentlerde ev alarak kullanmışlar, bu da köyden kente göçü teşvik etmiştir. Göç meselesinin diğer bir çekici etmeni ise şehirlerde yaşanan endüstrileşme ile iş olanaklarının artması ve işçi ücretlerinin köylere göre daha iyi olmasıdır. Bu nedenler toprağı olmayan köylüleri ve tarım işçilerini kentlere çekmiştir. Fakat 1950'li yıllarda endüstrileşme faaliyetleri yeterince geliştirilemediği ve ilerletilemediği için göç eden nüfus genelde vasıfsız işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır.³²⁵

Köyden kente doğru gerçekleşen göç hareketliliğinin demografik sonuçlarını da ele almak gerekmektedir. Türkiye toplumu henüz bu yıllarda kırsal bölgelere olan bağlılığını devam ettirmektedir. Bundan dolayı göç eden kitleyi genelde genç erkek nüfus oluşturmaktadır. Bekâr ya da ailesi olan erkekler öncelikli olarak kente giderek kendilerine bir yaşam alanı oluşturmaya çalışmışlar daha sonra ailelerini yanlarına almışlardır. Öte yandan genç erkeklerin kentlere göçmesi ile göç veren bölgelerde cinsel dengesizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum beraberinde nüfuzun yaşlanmasına ve durgunluğun artmasına yol açmıştır.³²⁶

³²⁴ Yurtoğlu, *a.g.e.*, 2017:274-275.

³²⁵ Işıldak, *a.g.t.*, 2020:142.

³²⁶ Işıldak, *a.g.t.*, 2020:144.

Yıllar	Genel Nüfus	Kent Nüfusu	Kent (%)	Köy Nüfusu	Köy (%)
1927	13.648.270	3.305.879	24.22	10.342.391	75.78
1940	16.158.018	3.802.649	23.53	12.355.376	76.47
1945	17.820.950	4.346.249	24.38	13.474.701	75.62
1950	18.790.174	4.687.102	24.94	14.103.072	75.06
1955	20.947.188	5.244.337	25.03	15.702.851	74.97
1960	24.064.763	6.927.343	28.78	17.137.420	71.22

Tablo 4.1. Türkiye’de Yıllara Göre Kent-Kır Nüfus Oranları

Kaynak: Ural, *a.g.t.*, 2021:46.

Tabloya göre 1927 yılından 1950 yılına kadar olan zaman diliminde kent nüfusundaki artışın durağan olduğu, 1950 yılı ve sonrasında kent nüfusunun önceki yıllara göre daha fazla arttığı görülmektedir. Göç hareketliliğine bakıldığında ise 1950’li yıllarda gerçekleşen göç miktarı 214.000 iken 1950-1955 yılları arasında bu rakam 904.000’e yükselmiştir.³²⁷ Demokrat Parti iktidarı döneminde tarımsal alanda gerçekleştirilmeye çalışılan makineleşme faaliyetlerinin, bu rakamsal yükselişin temel sebebi olduğu göze çarpmaktadır.

4.3.2. Gecekondulaşma

Bir ülkede şehirleşmenin gerçekleşebilmesi için öncelikle kalabalık halk kitlelerini ekonomik ve sosyal açıdan kaldıracabilecek, gelişmiş şehirlerin var olması gerekmektedir. Altyapı olarak daha hazır olan sanayileşmiş batı toplumları kırsallıktan kentselliğe dönüşümü bu bağlamda daha az sorunsuz atlatmıştır. Türkiye gibi henüz sanayileşmemiş toplumlar da gerçekleştirecek kontrolsüz göç hareketleri şehirleşmenin yanı sıra beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. 1950’ler Türkiye’indeki kentleşmeyi bu minvalde ele alabiliriz. Kırsal alandaki fazla nüfusun şehirlere itilmesi ile başlayan göç dalgası, az sayıda ve yetersiz imkânlarla sahip şehirlerde yığılmalara

³²⁷ Özer, İ. (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi: Ankara, s.37.

neden olmuş, kırsal nüfus şehirlerde bir köy havası oluşturmuştur. Ayrıca bu dönem göçlerin genelde batı yönlü olması, doğu-batı arasında ekonomik ve sosyo-kültürel dengesizliğe sebebiyet vermiştir. Kontrolsüzce gerçekleşen bu göçler geleneksel yaşam şartlarında hayatlarını idame ettirmiş nüfus içinde belirli sıkıntılara sebep olmuştur. Kent kültürü ve geleneksel kültür arasında kalan nüfus, şehirlileşme ile birlikte bir ara tip oluşturmuştur.³²⁸ O dönem kentlere yerleşen köylü nüfusunu kent yaşamına hazırlayacak kurumların noksanlığı, kentlerde farklı kimliklerin oluşmasına ve bu kimliklerin çatışmasına engel olamamıştır.³²⁹

Kırsaldan gelerek şehirlerde iş bulma heves ve gayreti içerisinde olan bu nüfus, ucuz iş gücünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye’de kentleşme ve sanayileşmenin paralel bir şekilde ilerlememesiyle artan nüfus işsizlik sorunu ile karşılaşmıştır. Bu da insanlarda bir umutsuzluğa sebep olurken eğitim, sağlık, sosyal hayat gibi alanlarda yaşanacak sorunların temellerini oluşturmuştur. Genel olarak kentlerde yaşanan fazla nüfus artışının sonuçlarını ele alacak olursak, kentlerdeki mahalle ve semt sayıları artmış, kamu sektöründe yoğunluklar yaşanmış, kimlik çatışmasından kaynaklı güvenlik sorunları oluşmuş ve yeni yapılan evlerle birlikte (gecekondu) kent mimarisi zarar görmüştür.³³⁰

Gecekondu sayılarının DP iktidarı döneminde sayısal olarak fazlaca artmasında çeşitli nedenler yatmaktadır. Daha öncede ifade edildiği gibi bu nedenlerin başında tarımda makineleşme ile köyden kente yaşanan göçlerin artışı, kontrolsüz artan nüfus neticesinde şehirlerde oluşan konut sıkıntısı, yüksek kira bedelleri ve belediyelerin göz yumması şeklinde sıralanabilir.³³¹ İlk olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında ön plana çıkan gecekondulaşma faaliyetleri daha sonraki yıllar da siyasetin gündeminde kendine yer bulmuştur. 1948 yılında yaklaşık 25 bin civarında gecekondu bulunmuş ve belirtilirken bu gecekonduya ilişkin 1948 yılında kanun çıkarılmıştır. Kanun ile birlikte gecekondu yapımı yasaklanmıştır.³³² Çıkarılan kanuna rağmen gecekondulaşma tüm hızıyla devam etmiş, 1953 yılına gelindiğinde Türkiye’de gecekondu sayısı 80 binleri bulmuştur. Bu yılda gecekondu yapımını yasaklayan yeni bir kanun çıkarılmış olmasına rağmen daha sonra imar affi

³²⁸ Yurtoğlu, *a.g.e.*, 2017:279.

³²⁹ Özer, *a.g.e.*, 2004:29.

³³⁰ Ural, *a.g.t.*, 2021:48.

³³¹ Kongar, E. (2000), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi: İstanbul, s.562.

³³² T.C. Resmi Gazete, 22 Haziran 1948, S.6938, s.14218-14220.

getirilmiştir.³³³ Kentleşme ile sanayileşmenin dengeli gitmediği, buna rağmen göç hareketliliğinin sürdüğü bir ortamda gecekondular yapımları tüm yasaklara rağmen engellenememiş ve yapılmaya devam etmiştir. 1960'da sayıları 240.000 bini bulan gecekondular genelde Ankara, İstanbul, Bursa ve Adana gibi şehirlerde yoğunlaşmıştır. Önüne geçilemeyen bu yapılar başlarda geçici bir durum olarak algılanırken, daha sonraki yıllarda kent yaşamının kalıcı unsurları haline gelmiştir.³³⁴

4.4. TÜKETİCİ TOPLUMA DOĞRU

4.4.1. Amerikan Mallarının Türkiye’de Algılanışı

Gerek siyasi gerek ekonomik sebeplere bağlı olarak başlayan Türk-Amerikan ilişkileri iktisadi yardımlarla sınırlı kalmayarak Türk hayat tarzına etki edecek derinliklere ulaşmıştır. Bu derinliklere inmeden önce Amerikalı Uzman Thornburg’un bazı ifadelerini ele almak gerekir:

Türk halkı esaslı ilancılığın temin ettiği cinsten eğitime son derece muhtaçtır. Daha müsait bir hayatın başlaması arzusu halkın kafasındadır. Dikkatle seçilmiş Amerikan kitap ve mecmuaları istifadeye daha iyi arz edilseydi büyük bir hizmette bulunulmuş olurdu. Amerikan popüler edebiyatı milli vasıfları olan yeni mamulât ve 51 fikirlerin süratle ve kolayca kabul ve tatbikini aksettirmekte ve bir dereceye kadar yaratmaktadır.³³⁵

Sözler üzerinde dikkatli bir okuma yapıldığında, Amerikan yaşam biçiminin Türkiye’ye aktarılacak Türk toplumu üzerinde bir Amerikan hayranlığı oluşturma gayreti yer almakta, bu hayranlık Amerikan edebiyatı vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Basın bu dönemde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekte, hayatın her alanında gerçekleşen pek çok yeniliği topluma aktarmaya çalışmaktadır.³³⁶

Bu dönemde radyolarda Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlara ilişkin yayınlar yapılmış, yardımlarla gelen Amerikan mallarının konu edinildiği programlar icra edilmiştir. Bunların yanı sıra afiş ve broşürler hazırlanarak Amerika kamuoyunda parlatılmış, Amerikan fikirlerini yansıtan kitaplar çevrilerek topluma sunulmuştur. Reklam kısmının yanı sıra ülkeye daha fazla Amerikan malının girebilmesi adına gümrük indirimleri yapılarak ithalat artırılmaya çalışılmış, birçok ürün böylece daha

³³³ Özbek, Nadir (2006), *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yayını: İstanbul, s.156.

³³⁴ Yurtoğlu, a.g.e., 2017:282.

³³⁵ Thornburg, a.g.e., 1949:224-225.

³³⁶ Özer, İ. (2005), *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları: İstanbul, s.78.

uygun şartlarda Türkiye’de piyasaya sürülmüştür. Piyasaya sürülen ürünlere Amerikan malı vurgusu yapıştirılarak ürünün kaliteli olduğuna ilişkin bir algı oluşturma çabası içerisine girilmiştir. Öyle ki bir mal Amerikan malı ise dayanıklı, prestijli, güçlü ve seçkin gibi niteliklere sahiptir.³³⁷

İthalatta sağlanan kolaylıklar, gerçekleştirilen ekonomik yardımlar ve ulaşımda yaşanan gelişmeler ile birlikte Amerikan malları Türkiye’de daha geniş bir alana yayılma imkânı bulmuş, akabinde daha fazla insana ulaşmıştır. İnsanların ilgisini uyandıracak ve tercihlerini etkileyecek haberlerde basında çıkmaya devam etmektedir. Avrupa ve Amerika arabası kıyaslanırken, Amerikan arabasının hem daha lüks hem de daha uygun bir fiyatının olduğu vurgulanmıştır.³³⁸ Caddelerde artan araba sayıları ile birlikte toplumdaki araç kültürü de gelişmeye başlamış, bu kültür insanların sosyal hayatlarında daha gezgin ve daha etkin bir hale gelmelerine de olanak sağlamıştır. Toplumda hafta sonu gerçekleştirilen kısa süreli seyahatler ve yaz tatili etkinliklerinde artış görülmüş, araç sayısının artması ve toplu taşıma imkânlarının iyileşmesi ile yatılı misafirlikler gününbirlik misafirliklere evrilmeye başlamıştır. Ev içi kültüründe de değişimler yaşanmış Amerikan sinemasının etkisiyle zenginler arasında evlerde çeşitli partiler gerçekleştirilmiş, bu etkinlikler aracılığıyla zenginliklerini sahip olunan ev ve eşyalar üzerinden yansıtmaya çalışmışlardır.³³⁹

Sosyal hayat üzerinde etki yaratan değişme ve gelişmeler yeme içme kültürünü de etkilemiştir. Amerikan kültürünün emarelerini taşıyan fast food tarzı yeme içme mekânları açılmış, toplumda bu mekânlar oldukça ilgi görmüştür. Öte yandan insanların iş hayatları reklamlar aracılığıyla yoğun ve yorucu olarak yansıtılırken, eve geldiklerinde işlerini kolaylaştıracak hazır yemek kullanımı teşvik edilmiştir. Bu hazır ürünler marketlerde raflara yerleştirilmiş, Marshall yardımları çerçevesinde süt tozu, margarin gibi yiyecekler yine raflardaki yerini almıştır.³⁴⁰

Özellikle 1955 yılı ve sonrasında yanlış ekonomi politikası ile toplumda ekonomik farklılıklar oluşmaya başlamış, sosyo-politik sorunları da beraberinde

³³⁷ Ural, *a.g.t.*, 2021:51.

³³⁸ *Milliyet*, 01 Mart 1952, s.1.

³³⁹ Ural, *a.g.t.*, 52.

³⁴⁰ Korucu, S. ve Öztan, G. G. (2017), *Tutku, değişim ve zarafet-1950’li yıllarda İstanbul*, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul, s.189., Ayrıca; Türkiye ve Amerika arasında imzalanan yeni gıda maddeleri anlaşması gereği 19,400,000 dolar değerinde buğday, konserve, sığır eti, peynir, süt tozu vs. alınacağı belirtilmiştir. *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1957, s.1.

getirmiştir. Bu sorunların en temel nedenlerinden biri ülkede yaşanan döviz sıkıntısıdır. Döviz rezervlerinin erimesi ile birlikte ülkede sağlık gibi önemli alanlarda gerekli ihtiyaçların karşılanamadığı bir dönemde, piyasada bulunan yüksek maliyetli Amerikan mallarına karşı halk nezdinde olumsuz bir hava oluşmaya başlamıştır. Buna rağmen bu yüksek fiyatlı ithal Amerikan ürünleri piyasada kendisine kolayca alıcı bulmuş, bu piyasa koşulları Amerikalı firmaları Türkiye'ye çekmiştir.³⁴¹ Halk tabanında yaşanan sıkıntılara rağmen Amerikan mallarına yönelik ilgi devam etmiş, aslında uzun vadede halk üzerinde oluşturulmuş etkinin alışkanlık ile sonuçlanması olarak ele alınabilir, bu da piyasada döviz sıkıntısına paralel bir şekilde ithal ürünlerin fiyatlarını daha da yükseltmiştir. Zamanla ekonomide yaşanan sıkıntılar ve yüksek fiyatlı ürünler dolayısıyla halkın alım gücünde düşüş yaşanmıştır. 1950-1954 yılları arasında yaşanan bolluk süreci yerini ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği bir döneme bırakmıştır.

4.4.2. Türk Toplumunda Tüketmeye Dayalı Yaşam Tarzı

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya koyulan ekonomik politikalar kapsamında kendi kendine yetecek bir ülke olma çabası meyvelerini vermeye başlamış, Türkiye iktisadi bağımsızlığını büyük ölçüde gerçekleştirmişti. 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz, İkinci Dünya Savaşı tehdidi, kalkınma politikalarının uygulanabilmesinde bazı engellere neden olmuştur. Ardından İkinci Dünya Savaşı ile başlayan buhran ortamı ile birlikte Türkiye temel tüketim ihtiyacını karşılayabilmek maksadıyla üretim yapmaya çalışmıştır. Savaş sonrası değişimler devam etmekle birlikte çok partili yaşama geçiş, iktidarda yaşanan değişiklik Türkiye'yi her alanda etkilerken tüketim alışkanlıklarında da belirli dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönem de Batıya eğilim, ABD ile geliştirilen ilişkiler ve Marshall Planı çerçevesinde alınan ekonomik yardımlar ile birlikte ilk başta hedeflenen kendi kendine yetebilecek bir toplumdan hazırcı, tüketim odaklı bir topluma doğru adım atılmıştır.³⁴²,

Yapılan yardımlar her ne kadar ekonomide bir iyileşme sağlasa da yardımların Amerikan kontrolünde olması ve belirli alanlarda kullanılması paranın piyasada dengeli dağılımını engellemiştir. Yatırımların yoğunlukta yapıldığı alanlarda belirli bir

³⁴¹ Özer, a.g.e., 2015:224.

³⁴² Çakır, H., Bükrücü, Ş.K. ve Aydılek, E. (2020), "Demokrat Parti Döneminde Tüketim Alışkanlıklarında Yaşanan Dönüşüm ve Toplumsal Yansımaları", *International Journal of Economics, Politics, Humanites & Social Sciences*, C.3, S.3, s.139.

kitle faaliyet göstererek önemli bir miktarda gelir elde etmiş, bu da toplumda farklı bir sınıfın ortaya çıkışına önayak olmuştur. Bu sınıf kısa yoldan para kazanma alışkanlığı ile birlikte üretmeyen daha çok tüketen bir hal almıştır. Emek sahiplerinin üzerinden yükü miktarlarda para kazanmaya başlayan sınıf, toplumda kendini ön plana çıkarabilme ve saygınlık elde edebilmek maksadıyla kazandıkları paraları şehir hayatında lüks içerisinde harcamaya başlamışlardır. Kazanılan lüks tüketim alışkanlığı ile birlikte insanların eğlenme ve sosyalleşme çabaları belirli bir değişime uğramış, bu dönemde şehir kulüpleri ve gazinolar insanların yeni eğlence mekânları olmuştur. Bu mekânlar çalınan müzikler ve yaşam tarzı ile bir nevi doğu-batı sentezinin birer yansıması olmuştur.³⁴³

Soğuk Savaş ile birlikte ortaya çıkan komünizm, kapitalist düzenin amaçlarına hizmet etmemekte, Amerika kendi tüketim alışkanlıklarını başka toplumlara dikte ederek komünizm etkisini kırmaya çalışmaktadır. Amerikan etkisi altına alınmaya çalışılan bu toplumlara öncelikle Amerikan hayat tarzı gösterilmiş, bu hayat tarzına özendirilmiş ve Amerikan tüketim alışkanlıklarının kazandırılması sağlanmıştır. Bu durumu Alamerikan (Amerikan tarzı yaşam biçimi) kavramı ile tanımlamak mümkün olmakla birlikte, belirtilen kavram Marshall yardımları ile birlikte Türk toplumunda yer edinmiştir. Alamerikan yaşam biçimi toplumun orta ve alt kesimi içerisine almıştır. Türkiye'nin nüfusunun büyük oranda bu sınıflar arasında yer aldığı düşünüldüğünde Amerikan etkisinin ne kadar derinliklere nüfuz ettiği de görülmektedir. Zira bu sınıfın benimsediği bir yaşam biçimini toplumdan silmek çok daha zor bir durumdur. En nihayetinde toplumsal alanda yaşanan tüketim değişiklikleri insanları daha modern bir hayata hazırlamakla birlikte, bireysellik ve çıkarıcılığında toplum nezdinde daha fazla yer edinmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca Amerikan mallarının bireylere bir statü kazandırdığı algısı yerleştirilmiş, bu da birey katında toplumun daha fazla Amerikan mallarını tüketmesine yol açmıştır.³⁴⁴

Alamerikanlaşma ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumda oluşturulmaya çalışılan yerli malı kullanma ve tasarruf bilinci rafa kalkmış, toplum tüketmeye dayalı bir yaşam biçimini benimsemiştir. Tüketen fakat kurallara riayet

³⁴³ Güngör, E. (2017), "1950'ler Türkiye'sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, C.2, S.3, s.101.

³⁴⁴ Çakır, vd. *a.g.m.*, 2020:141.

eden bir görüş toplum üzerinde hâkim olmuş, Amerikan yardımları vasıtası ile tüketim unsuru demokrasi ve modernleşme aracı olarak yansıtılmıştır. Diğer taraftan tüketici toplum oluşturmak halkı etkisizleştirmenin bir diğer önemli unsurudur. İnsanlar tüketime yönlendirilerek sorgulamayan, eleştirmeyen bireysel yaşama ağırlık veren bir hayat içerisine sıkıştırılmak istenmiştir. Kitle iletişim araçları ile de tüketim toplumu oluşturma emelleri desteklenmiş, insanların ihtiyacı dahi olmadığı tüketim ürünleri topluma önemli bir ihtiyaç ürünü olarak gösterilmiştir.³⁴⁵ Amerikan filozof ve sosyolog Herbert Marcuse konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede, “*Sahip olma, tüketme, küçük aletleri, aygıtları, araçları, makineleri kullanma ve sürekli yenileme ihtiyacı halka sunulmuş ve kabul ettirilmiştir; çünkü bu malları kendini yok etmek pahasına bile olsa kullanmak, biraz önce tanımladığımız anlamda, “biyolojik” bir ihtiyaç haline gelmiştir.*”³⁴⁶ ifadelerine yer vermiştir.

Soğuk Savaş süreci ile birlikte dünya üzerinde oluşmaya başlayan yeni toplumsal düzene Türkiye’de Marshall Planı çerçevesinde uyum sağlamaya çalışmış, gösterilen Amerikan rüyası ile küçük Amerika olabilmek umudunun peşinden gitmiştir. Bu umut Türk toplumunu üretemeyen daha çok tüketen bir yapıya sokmuş, nihayetinde de tüketici toplum olmanın faturası da ağır olmuştur. Bu durumun en büyük etkisi de 1977 yılı sonrası kendini göstermiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile bozulan Türk-Amerikan ilişkileri sonucunda ABD, Türkiye’ye ambargo uygulamış ve Türk ekonomisi bu ambargodan olumsuz etkilenmiştir. Dış politikada cereyan eden sorunların etkisi topluma yansımış ithal ürünlere ve tüketmeye alışan toplum sosyal ve ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönem insanların temel ihtiyaçlarını sağlayabilmek amacıyla kuyruk sıralarında beklediği, daha fazla borçlanmaya giderek tüketim alışkanlıklarını devam ettirmeye çalıştığı bir dönem olmuştur.³⁴⁷

4.5. KADININ TOPLUMSAL YERİ

4.5.1. ABD ile İlişkiler Sonrası Kadın İmajında Yaşanan Değişim

Erken Cumhuriyet dönemi ile birlikte yenilikçi girişimlere devam edilmiş, bu dönemde kadın imajı yeniden ele alınarak daha modern daha Batılı bir kadın figürü oluşturulmak istenmiştir. Kadına yüklenilmek istenen modernlik yalnız görüntü ile

³⁴⁵ Çakır, vd. *a.g.m.*, 2020:142.

³⁴⁶ Marcuse, H. (2013), *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*, (Çev: Soner Soysal), Ayrıntı Yayınları: İstanbul, s.20.

³⁴⁷ Çakır, vd., *a.g.m.*, 2020:142-143.

kalmayarak kadınlar siyasi ve sosyal haklarla da donatılmıştır. Tabii her ne kadar modern bir kadın algısı oluşturulmaya çalışılmışsa da gelenekselci yapı oluşturulmaya çalışılan modernliğin temelinde bulunmaya devam etmiştir. 1950’li yıllara gelindiğinde Amerikan merkezli modernleşme tutumu ile dünyada kadın figürünün yeniden şekillendiği buna paralel olarak Türkiye’de de Türk-Amerikan yakınlaşmasına bağlı olarak değişimlerin yaşandığı ifade edilebilir. İktisadi politikalarda yaşanan gelişmeler ile birlikte liberal politikaya ağırlık verilmesi ve özel sektörün daha fazla ön plana çıkması, tarımda yaşanan makineleşme ile artan göç ve hızlı şehirleşme olguları, toplumun her kesiminde değişimlere neden olmuştur. Özellikle kadın, bu değişimler ile birlikte iş hayatında daha fazla yer almaya başlamış ve farklı statüler kazanmıştır.³⁴⁸

Bu dönem oluşturulmaya çalışılan yeni kadın figürünün özelliklerini kadın dergileri üzerinden anlayabilmek mümkündür. Çoğu Amerikan dergileri olan birçok yabancı kadın dergileri, Türkçeye çevrilmiş ve okuyuculara sunulmuştur. Dergiler bir kadının nasıl olması gerektiğine ilişkin bir profil çizerken ağırlıklı olarak kadının nasıl iyi bir anne olabileceği, yemekler yapabilmesi ve modern aile kurma kavramları üzerinde durmaktadır. Yansıttığı kadın imajı ile bu dönemin kadın dergileri kadın kimliğinin yeniden şekillenmesinde etkili olmuşlardır.³⁴⁹ Özellikle batılılaşma ve modernlik algısının kadın merkezli yürütülmesinde kadınların modernizmin simgesi olarak görülmesi önem arz etmiş, 1950 yılına kadar kadın, erkeklerle eşit seviyede gösterilmeye çalışılırken ülkenin yeniden yapılanmasında da önemli bir aktör olarak ön planda tutulmuştur. 1950 yılı ve sonrası ile birlikte kadın hem iş hayatında kendine yer bulurken hem de ev hanımlığı portresi yeniden ön plana alınmıştır. Erkek ve kadın olarak betimlendiğinde bu dönem daha çok kadının ev hanımlığı ve bir anne figürü olgusu ile yansıtıldığı, erkeğin otoriter bir baba rolü ile sunulduğu görülmekte, kadının ev hanımlığı profilinin yanında bakımlı ve modern yapısı da vurgulandığı görülmüştür.³⁵⁰

Dergilerin konu edindiği diğer bir husus ise Amerikan kadınlarının yaşam biçimleridir. Yansıtılan Amerikalı kadın figüründen etkilenen Türk kadınları onlara

³⁴⁸ Özer, *a.g.e.*, 2015:198.

³⁴⁹ Çakır, vd., *a.g.m.*, 2020:142.

³⁵⁰ Arat, Y. (1999), *Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar*, Editör: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Türk Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, s.87-88.

benzemeye çalışmıştır. Ayrıca dergilerin yanı sıra Amerikan sineması da giyim-kuşam, yeme-içme, eğlence anlayışı, yaşam tarzı gibi konularda Türk toplumunu etkilemiş, bu etki kadınlar üzerinde de görülmüştür. Yani bir nevi muhafazakâr Türk aile yapısına örnek olarak Amerikan yaşam biçimi gösterilmiştir.³⁵¹ Bunun yanı sıra magazin dergilerinde Hollywood sineması aracılığı ile Amerikalı yıldızların kişisel hayatları fotoğraflarla yansıtılmış, film sahnelerinden kareler, revü yıldızlarının konu olduğu yazı ve resimler magazin haberleri içerisinde yer almıştır. Amerikalı kadın oyuncularla gerçekleştirilen röportajlar (röportajların konusu genelde bir kadının erkeği nasıl kontrol edebileceği, nasıl çekici olabileceği, erkeklerle ilgili düşünceler) yine bu dergilerde yer edinen konular olmuştur. Amerika'daki magazin dergilerine bakıldığında kadın oyuncuların bile daha çok ev kadınlığı tarafının yansıtıldığı, Türkiye'deki dergilerde ise cinselliğin daha ağır bastığı görülmüştür.³⁵²

1950'li yıllarda Türk-Amerikan Kadınlar Derneği gibi dernekler kurularak Türk ve Amerikan kadınlarının birbirlerini tanımaları amaçlanmış, derneğin gerçekleştirdiği bir kısım faaliyetleri Amerikalı ve Türk kadınlar icra etmiştir. Magazin dergileri ve Amerikan sinemasında olduğu gibi bu derneklerde de Amerikan kadınının ev kadınlığı profili öne çıkarılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kadınlara yönelik atılan modernleşme hamlelerinde kadınların ev hanımlığı profillerinden daha ziyade kamusal görevlerine önem atfedilmiştir. 1950'li yıllarda ise Amerikan etkisi ile birlikte ev merkezli kadın imgesi daha ağır basmıştır.³⁵³

Amerikan hayat tarzının Türk toplumuna aşılandığı bu dönemde kadınlar, ev eşyaları, kılık-kıyafet, yabancı ülkelere seyahat gibi unsurlar aracılığıyla kendilerine gösterişli bir statü oluşturmaya çalışmışlardır. Özellikle genç kadınlar arasında bu yaklaşım oldukça yaygınlaşmıştır. Basında bazı yazılar aracılığıyla bu yaşam tarzı eleştirilmiştir. 8 Mayıs 1955 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan bir yazıda "Topuzumu Amerika'da unuttum"³⁵⁴ başlığı ile küçük hanımların benliklerini yabancı topraklarda unuttukları ifade edilirken, bu toprağın çocuklarının köksüzleştirildiği belirtilmiştir.

³⁵¹ Özer, a.g.e., 2015:203-204.

³⁵² Koçer, D. (2009), "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kadın Dergilerinde Kadın İmajı", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, C.1, S.2, s.135.

³⁵³ Marım, a.g.t., 2010:171-172.

³⁵⁴ *Milliyet*, 8 Mayıs 1955, s.5.

4.6. SOSYO-KÜLTÜREL ALANDAKİ DİĞER GELİŞMELER

4.6.1. Amerika'nın Propaganda Aracı Olarak Sinemayı Kullanması ve Türk Sinemasına Etkisi

Sinema; toplumun, insanların ruhsal ve psikolojik yönlerini en ayrıntılı ve yalın gerçeklerle gösteren sanat dallarından biri olmuş, yıllarca Sinema Tarihi üzerine araştırmalar yapılmış, dönem dönem izlenmiş çıkarımlar yapılmış ve birçok düşünce yapısına temel oluşturmuş bir sanat dalıdır. Dünyada 1895 yılında Paris'te yapılan bir gösterimle ortaya çıkan sinemanın ülkemize gelmesi çok uzun sürmemiş, Sultan II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da, Yıldız Sarayında ve ülkenin bazı yerlerinde yapılan kısa çekimlerle insanlar bu sanatla tanışmıştır. 1922 yılında Cumhuriyet ile birlikte sinemanın da gelişimsel çerçevesi atılım göstermiş, ilk özel film şirketleri olan Kemal film ve İpek film kurulmuştur. Bu dönemde gerek tiyatro alanında gerek sinema alanında ülkede en önemli atılımları atmış olan sanatçı Muhsin Ertuğrul³⁵⁵ bu şirketler adına ilk filmlerini çekmiştir.

Atatürk'ün sinemaya son derece önem verdiği bilinmektedir. Atatürk, sinema ve tiyatronun öneminden her defasında bahsetmiş Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan Kurtuluş Savaşı filmlerinde kadın oyuncuların da oynamasını teşvik etmiş hatta sinema salonlarında erkek-kadın birlikte izlenmesini istemiş bu da daha yapıcı ve olgun bir sinema izleyici kitlesinin oluşmasını sağlamıştır. Atatürk'ün ölümü ile birlikte İsmet İnönü Dönemi başlamış fakat bu dönem de dünyayı etkisine alan İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş bu da haliyle ülkemizde yeni yeni filizlenmeye çalışan Türk sinemasını da olumsuz etkilemiştir.

Bu etkilerden ilki 19 Temmuz 1939'da yürürlüğe giren, "Türk filmlerinin içerik ve üslubunun kontrolüne" dair nizamname ile ilk defa sansür bu sanat dalında da ortaya çıkmıştır.³⁵⁶ Türk sineması sansür ve baskılarla ilk defa karşı karşıya kalmış bu ilk dönem yapılan film yapımlarının da uzun süre önünü ciddi anlamda meşgul etmiştir. Fakat yine de özellikle Muhsin Ertuğrul'un yoğun çabalarıyla sinema ateşi

³⁵⁵ Türk tiyatrosunun batılı anlamda kurucusu olarak kabul edilen Muhsin Ertuğrul, sinema alanında da Türkiye'de ilk önemli katkıları gerçekleştirmiş; 1922-1939 yılları arasında Türkiye'de film yapan tek kişi olmuştur. İlk sesli Türk filmleri "İstanbul Sokaklarında ve Bir Millet Uyanıyor"u çekmiştir. Türk sinemasında tamamı renkli ilk film olan "Halıcı Kız" filmini çekmiştir.

³⁵⁶ Berktaş, E. (2008), "1939-1950 Dönemi Türk Sinemasının Ekonomik, Politik, Toplumsal ve Kültürel Yapısı", Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.89.

yavaş yavaş da olsa gelişimsel evresini devam ettirebilmiştir. Fakat Muhsin Ertuğrul'un çektiği filmler yavaş yavaş tekdüzeliğe ve sıradanlaşmaya başlamıştır. Zira usta bir tiyatrocu olan Ertuğrul; kendi sinemasında da tiyatronun etkilerinden kurtulamamış genellikle o yıl devlet tiyatrolarında oynanan oyunları aynen sahneye aktarmakla filmlerini oluşturmuştur. Bu durumda sinemanın sadece tiyatronun videoya alınmış bir hali olarak görülmesine sebep olmuştur.

İşte böyle bir dönemde Muhsin Ertuğrul dışında ilk defa bir yönetmen tamamen farklı bir üslup ve sinema anlayışı ile gerçekleştirdiği filmini çekerek aslında yeni bir dönemi başlatmıştır. Faruk Kenç³⁵⁷ tarafından çekilen “Taş Parçası” adlı film o zamana kadar ki tekdüze anlayıştan tamamen farklı bir üslupla izleyici karşısına çıkmış bu durum yeni bir gelişimsel pencerenin ardına kadar açılmasına öncülük etmiştir. Zira film hem dublör seslendirme hem senaryo hem yapı bakımından modern sinemaya çok daha uygun bir örnektir. Bu filminden sonra başka yönetmenler de hızla ortaya çıkmış birbiri ardına yeni filmler hızla yayınlanmaya başlamıştır.³⁵⁸

Yönetmen Faruk Kenç'in getirdiği önemli bir yenilik olan filmlerin sessiz çekilip, daha sonradan seslendirme yöntemi sayesinde oyuncu ve yapım konusunda sıkıntı yaşayan sinemamız için adeta kurtarıcı bir rol olmuştur. Bu kolaylık sayesinde 1944 ve 1945 yıllarında 3'ü geçmeyen film sayısı 1949 yılına geldiğimizde 18'e ulaşmıştır.

1950 yılı sadece Türk siyaseti ve demokrasisi için değil her anlamda Türkiye tarihi için çok önemli bir yıldır. Zira İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zor ve buhranlı yıllar tek parti döneminde oluşan iç politikadaki aksaklıklar halkın ilk defa bir alternatif olarak gördüğü Demokrat Partiyi iktidara getirmiştir. Demokrat Partinin iktidara gelmesi halk tarafından o kadar heyecan ve coşkuyla karşılanmış ki insanlar adeta yıllardır İkinci Dünya Savaşı'nın o sıkıntılı geçen yıllarının ardından yeni bir dünya ve refah beklentisine girmiştir. Hatta dönemin Zafer gazetesi DP iktidarını; “Bugün tam bir hayata kavuştuğumuz gündür”³⁵⁹ başlığı ile okurlarına sunmuştur.

³⁵⁷ Türk sinema tarihinde “Geçiş Çağı” denilen 1940-1950 arasının ilk ve en önemli temsilcisi olmuş film yönetmenidir.

³⁵⁸ Karahanoğlu, I. (2007), “1950-1970 Yılları Arasında Türk Sinemasının Temel Özelliklerinin Oluşmasını Sağlayan Toplumsal, Ekonomik, Siyasi, Kültürel Etkenler ve Bunların Türk Sinema Tarihindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.7.

³⁵⁹ Zafer, 16 Mayıs 1950, s.1.

Dönemin gazete ve dergilerinden anlaşılan düşünce ve zihniyet anlayışına göre bu yeni partinin her alanda her sektörde tam bir heyecan ve mutluluk getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yanı sıra Demokrat Partinin iktidarının ilk yıllarında cephesini tamamıyla Batı eksenli çevirmesi ve ABD’den aldığı Truman Doktrini ve Marshall Yardım kararlarından Türkiye’nin de faydalanması, insanların beklediği refah ortamının kısa zamanda tüm ülke ekseriyetinde görülmesine neden olmuştur. Bu yardımlar ilk etapta ülkenin her sektöründe hissedilmiş, tarımsal üretim hızlıca artmış sanayi ve iş kolları kurulmuş, özel sektör ve yabancı yatırımcıların büyük bir atılımla Türkiye’de yatırım yapmasına zemin hazırlamıştır.

İşte bu oluşan ve insanların gözünde yeni bir hayat olarak görülen dönemde Türk sineması elbette ideolojik ve felsefe açısından değişimden en çok payını alan sektörlerden bir tanesi olmuştur. Hatta öyle ki bu değişim sadece düşünce de olmamış 1940 yıllarına göre altyapı, donanım, yapım, teknolojik alet ve edevat bakımından çok daha iyi bir sinema materyal endüstrisi oluşmuştur. Öyle ki bu durum yapılan film sayılarından, ortaya çıkan yeni yönetmen ve sanatçılarından, yeni yapılan yol ve ulaşım hizmetleriyle filmlerin Anadolu’da her bir noktaya daha rahat ulaşmasından, buna bağlı olarak hızla kurulan modern ve büyük sinema salonlarından tüm sinema sektörünün katmanlarının hızlıca çağ atlamasına zemin hazırlamıştır.

Ömer Lütfi Akad, Metin Erksan, Halit Refiğ, Memduh Ün, Atıf Yılmaz, Osman Fahir Seden gibi sinema tarihimizin adeta kilometre taşları olan yönetmenlerin alana girmesi yine bu döneme rastlamakla beraber, bu isimler Türk sinemasının çehresini biçim ve teorik açıdan her anlamda geliştirmiştir. Türkiye sineması üzerine ünlü çalışmalar yapan akademisyen Giovanni Scognamillo³⁶⁰ bu dönemi adeta yeni bir reform olarak görmüş “Türk sineması yepyeni bir ülkenin keşfedildiği gibi idi. Gerek çalışanlar gerek sermaye yatırımcılar, hemen hemen herkes işini yaparak öğreniyordu”³⁶¹ sözleri ile döneme ilişkin düşüncelerini dile getirmiştir.

³⁶⁰ İstanbullu Rum bir anne ile yine İstanbul doğumlu İtalyan babanın tek çocuğu olarak 25 Nisan 1929 yılında İstanbul’da doğmuştur. İtalyan Lisesini bitirdikten sonra 1948 yılında yabancı basın kuruluşlarında sinema yazıları yazarak profesyonelliğe adım atmıştır. Yaklaşık 60 yıldır sinema, fantastik edebiyatı, bilim kurgu edebiyatı ve okkültizm üzerine kitaplar ve yazılar yazan Giovanni Scognamillo 1997-1999 yılları arasında sadece dört sayısı çıkan Nostromo bilim kurgu dergisinin de editörlüğünü yapmıştır.

³⁶¹ Scognamillo, G. (2003), *Türk Sinema Tarihi (1896-1959)*, Cilt:1, Kabalcı Yayınları: İstanbul, s.138

ABD, Marshall yardımlarının plan ve programını yaparken en önemli noktalardan biri olarak propaganda faaliyetlerini görmüştür. Çünkü ABD bu sayede Batı ülkelerinin komünizm ve SSCB güdümünden kurtulacağı ve tamamen kendi taraflarında bir politika izleyeceğini ummuştur. Bu açıdan bu yardımların reklam ve propagandası iyi yapılmalı ve tüm insanlara programın içeriği ve sebepleri ayrıntılarıyla anlatılmalıdır. Özellikle Ankara ve İstanbul radyolarında Marshall Planı ile ilgili yayınlar yapılmış, halkın soru ve görüşleri cevaplanmış insanların bilinçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Hatta bunun yanında gazeteler, broşürler, afişler, sergiler ve gösteriler de sık sık yapılmıştır. Bunun yanında sinema Marshall yardımları için hepsinden daha iyi ve etkili bir propaganda aracı olacağı tespit edilmiş ve bunun üzerinde de ayrı bir hassasiyetle durulmuştur.³⁶²

Marshall yardımları propagandası adına yaklaşık 200 film yapılmış bu gösterimler yaklaşık 1990'lara kadar sürmüştür.³⁶³ Bunların büyük bir çoğunluğu kısa film, belgesel ve sunum tarzında olmuştur. Bu filmler dünyanın birçok yerinde gösterime girmiş özellikle fabrika ve işçi sınıflarında sık sık yayınlar yapılmıştır. İşçi sınıfı içerisinde ki komünizm endeksli görüş ve düşünceler bu yolla biraz daha yumuşatılmaya çalışılmış, insanlara Batı tarzı hayat görüşü ve ABD yanlısı felsefeler aşılanmaya başlanmıştır.

Ülkemizde ise bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü kayıt ve arşivlerine göre, Türkiye ile alakalı 6 film bulunmaktadır. Türk Tarım atılımı başlığı altında dört film: Yusuf ve Sapanı, Köy Traktörü, Suyun Kontrolü ve Traktörün Bakımı başlıkları altında gerçekleşmiştir. Diğer iki film ise; Türk Tarımı ve Marshall Planı ve Tepkili Uçaklar Türk Semalarında filmleridir. Bunun da yanında uluslararası gösterimde olan bazı film ve belgeseller ülkemize getirilmiş, seslendirme yoluyla Türkçe olarak da yayın faaliyetinde bulunmuştur.

Bu filmler ülkemizin her alanında dönem dönem izleyici ile buluşturulmuş ve bu konuda çeşitli gözlemler yayınlanmıştır. Bunlardan en çarpıcı ve geniş bilgileri

³⁶² Aytaç, D. İ. (2008), *"Marshall Planı Filmleri (1948-1953): Türkiye Örneği"*, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s.33.

³⁶³ Marshall Planı filmografisi için bkz. <https://www.marshallfoundation.org/library/collection/marshall-filmography/#!/collection=634> Son Erişim Tarihi: 13.12.2021.

veren ise Los Angeles Times yazarı Robert Hartmann'dır³⁶⁴. Hartmann Marsahall Planı propaganda faaliyetlerini izlemek ve raporlar sunmak adına bir müddet ülkemizde bulunmuş ve çarpıcı gözlemlerde bulunmuştur. Örneğin; "İlk film Türk köylülerini heyecanlandırdı" adlı yazısında 1951 yılında Anadolu'da yapılan seyyar bir sinema gösteriminin yankılarını paylaşmış, bu kapsamda yaklaşık 160 köylünün filmi izlediği söylemiş ve hayatlarında ilk defa sinema ile tanıştıklarını yazmıştır.³⁶⁵

Hartmann'dan başka dönemin bazı dergi ve basın yayın organları da bu gösterimlerle hayli alakadar olmuş, Türk çiftçisine yapılan tarım bilgilendirmesinin hayli faydalı olduğunu belirtmiştir. Özellikle İzmir'de tarım fuarında akşamları yapılan bazı köy ve çiftçi hayatına yönelik filmler yörenin hayli dikkatini çekmiştir. Dönemin Hürriyet Gazetesi yazarı Hikmet Feridun Es,³⁶⁶ 1949 yılındaki gazete köşesinde bu gösterimlerden bahsetmiş "Köylüye Sinema" adlı yazısında bu filmlerin halk ve tarımla uğraşan kişiler için ne derece faydalı bir gösterim olduğundan bahsetmiştir.³⁶⁷

Tüm bu kapsamda gelişen ve kendine yeni atılımlar arayan Türk sineması için 1950'li yıllar bir gelişim dönemi olarak adlandırılmış ve bunun üzerinde birçok faktörün etkili olduğu görülmüştür. Marshall yardımlarının getirdiği zirai ve tarımsal hayatın önemliliği her alanda hissedilmiş özellikle Türk sinemasında bu yönde kırsal hayatı anlatan filmlerin oluşmasında bu havanın getirdiği yönelimin de etkisini göz ardı etmek doğru olmayacaktır. Zira bu yardımlar ülkede en çok köylü ve tarımsal sektörde hissedildiğinden sanatçıların da buna kayıtsız kalması beklenmemiştir. Özellikle edebiyat alanında iyice hissedilen köy hayatı, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Fakir Baykurt gibi usta edebiyatçıların da bu alana yönelmesini sağlamış bu da o dönem modern anlamda senaryo ve hikâye zorluğu yaşayan Türk sinema yapımcılarına ilham olmuştur.

³⁶⁴ Amerikalı bir siyasi danışman, söz yazarı ve muhabirdir. 1974-77 yılları arasında eski ABD Başkanı Gerald Ford'un danışmanlığını yapmıştır.

³⁶⁵ Hartmann, T. R. (1951), *Uncle Sam in Turkey, ABD, Turkish Information Office*, Türkiye Gezi Yayınları: Ankara, s.58.

³⁶⁶ Gazetecilik hayatına 1926 yılında Akşam gazetesinde başlamıştır. İlk kadın savaş muhabiri olan Semiha Es ile evlenmiş, eşi ile birlikte 1950-53 yılları arasında Kore'de görevli Türk tugayında savaş muhabirliği yapmıştır. Kore ve Japonya ile Asya ve Güney Amerika'da birçok ülkeyi dolaşmış, gezi ve röportajları ile tanınmıştır.

³⁶⁷ Aytac, a.g.t., 2008:42.

Kırsal yaşamın bu denli etkili olduğu bu dönemde Türk sinemasının kendine has yönetmeni Metin Erksan³⁶⁸ diğerlerinden farklı bir eğilimde olmuş, toplumun değişen dinamiklerini ustaca filmlerinde yansıtmıştır. Zira Erksan aynı zamanda usta bir gözlemci ve sosyologdur. Özellikle 50’li yıllardan sonra görülen her türlü değişim ve kırsal alanda oluşan farklılıkları sinematografik hayatında ustaca yansıtmıştır. Burada doğrudan olmasa da dolaylı olarak Marshall yardımlarının etkisinden söz edilebilir. Zira bu yardımlar ve ülkenin politik durumu göz önüne alındığında özellikle kırsal kesim insanları için sosyolojik ve psikolojik yansımalar oluşmuş bu da kırsal kesimde mülk kavramını doğurmuştur. Usta yönetmen Erksan bu politikaların sonucunda oluşan mülk kavramını ve sorununu çektiği Yılanların Öcü ve Susuz Yaz filmlerinde çok başarılı bir şekilde yansıtmış, sınıflar arası çatışmalar ve ayrımı gözler önüne sermiştir.³⁶⁹ Yılanların Öcü ve Susuz Yaz filmleri köyde geçen iki hikâye olmasına rağmen toprak ağası olgusu görülmemiştir. Çünkü asıl anlatmak istediği köy hayatında mülk sahibi olan kişilerin, kendi çıkarları uğruna başka kişilere zarar vermesi olmuştur.³⁷⁰

Metin Erksan’ın 1950-1960 yılları arasında köylü ve kırsal hayat üzerinde ki değişim ve analizleri ona farklı alanda bir tarz getirmiştir. Bu başarısı ona Susuz Yaz filmi ile Berlin Film Festivalinde Altın Ayı ödülü olarak uluslararası bir başarı getirmiştir.

4.6.2. Edebiyat Aracılığıyla Amerikan Yaşam Biçiminin Türk Toplumuna Aktarılması ve Türk Edebiyatına Etkisi

Bilindiği üzere Marshall yardımlarının önemli bir bölümü ekonomik olarak görülse de bu kadar büyük ve uzun bir süreçte devam eden ABD yanlısı politika, Türkiye’nin bu yardımlardan sosyo-kültürel olarak da etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Zira ülke özellikle 1950 Demokrat Parti döneminde tamamiyle yönünü ve felsefesini batıya döndürmüş her anlamda ABD etkisine paralel gelişen politikalara yön vermiştir. Marshall yardımlarının birçok alanda etkisini incelediğimiz tezimizde,

³⁶⁸ 1947 yılından itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde sinema yazıları yazmıştır. 1952 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun senaryosunu yazdığı "Karanlık Dünya, Âşık Veysel’in Hayatı" filmiyle yönetmenliğe adım atmıştır. Sinemada edebiyat uyarlamalarına yönelerek kırsal kesim insanların sorunlarını işlemiş, Susuz Yaz filmi ile 1964 yılında Berlin Film Şenliği’nde birincilik ödülünü kazanmıştır. Kuyu filmi ile ise I. Adana Film Şenliği’nde 1968 yılında ödül kazanmıştır.

³⁶⁹ Sönmez, P. (2010), “*Türk Sinemasında Sansür ve Metin Erksan Örneği*”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 88.

³⁷⁰ Altınar, B. (2005), *Metin Erksan Sineması*, Pan Yayıncılık: İstanbul, s. 140

sosyo-kültürel yapının en büyük saç ayaklarından biri olan Edebiyat bölümünü de bu bölümde inceleyeceğiz.

Bilindiği üzere Türk edebiyatı 1950’li yıllara kadar birçok dönem ve olgulardan geçmiş, siyasi, sosyoloji gibi birçok faktörlerden etkilenmiş, kendi kimliğini yeni yeni oturtmaya çalışan bir görüntü sergilemiştir. 1950 başlarında oluşan yeni dönem ve ABD etkisi, edebiyatta da farklı yaklaşım ve düşünceleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 27 Aralık 1949 tarihinde Türk ve ABD hükümetleri tarafından kurulmasına karar verilen Eğitim komisyonu kararı, Marshall yardımlarının eğitim ve kültürel alanda temelleri tamamen ABD etkisiyle örülen karar ve düşüncelerin alınmasında ilk ve en önemli adımlardan biri olmuştur.³⁷¹ Zira bu komisyonda alınan tamamen yenilenmiş eğitim karar ve politikaları özellikle çocuk edebiyatının gelişim ve yeniden şekillenmesinde bir numaralı etken olacaktır.

Fullbright Antlaşması olarak tarihi kayıtlara geçen bu anlaşma ABD etkisinin eğitim ve edebiyat üzerinde ilk defa bu kadar geniş ve karar verici rolde olmasına etki eden sebep olmuştur. Zira bu komisyonun aldığı kararlardan biri de ilk ve ortaokul düzeylerinde çocuklara okutturulacak olan kitapların taslağının tamamıyla ABD edebiyatı etkisi yönünde olma kararıdır. Özellikle Türk edebiyatının klasik öykü ve masal anlayışı terk edilmiş batı edebiyatından çeviri kitaplar daha ön planda tutulmuştur.

Bunlardan en önemlisi de bu bölümde örnek olması bakımından inceleyeceğimiz ABD’li yazar Verna Hills Bayley tarafından yazılmış ve edebiyatımıza çeviri yoluyla özellikle 50’li yılların ortalarında sıkça basılmış kitaplarıdır.³⁷² Söz konusu olan bu eserler ABD edebiyatında “Martin and Judy” adıyla çıkarken Marshall yardımları çerçevesinde kurulan eğitim komisyonunda eser “Mehmet ile Meral” adıyla çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Bu eser dönemin birçok çocuk kitabını da çeviren İnci Saltıkgil tarafından çevrilmiştir.

Mehmet ile Meral adlı çocuk kitabı küçük küçük anlatılardan oluşan ve gelişimsel bir sıra takip eden 14 farklı hikâyeden oluşmaktadır. Çeviri ile birlikte bu

³⁷¹ Özakıncı, C. (2017), *Türkiye’nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı*, Otopsi Yayınları: İstanbul, s.344.

³⁷² Karabulut H. (2019), “*Marshall Yardımı Çerçevesinde Yayımlanan Eserlerin Çocuk Edebiyatı Açısından İncelenmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon. s.31.

hikâyeler Türk kültürüne, geleneklerine ve sosyal yaşamına uygun uyarlanmaya çalışılmıştır. Eserin her ne kadar titiz ve yoğun bir uyarlama çalışması içinden geçse de pedagojik ve içerik bakımından çocuk edebiyatına uygunluğu daha sonradan da bazı edebiyat çerçevelerinde tartışılmıştır. Çünkü her ne kadar Türk kültürüne uyarlanmaya çalışılsa da batı ve ABD kültürüyle ana felsefesi yoğrulmuş bir eser yüzde yüz bir Türk sentezi taşımayacaktır. Zira her toplum ve kültürün oluşması uzun süreç ve aşamalardan geçer. Her kültür, yaratılış ve yaşayış bakımından uzun süren serüven ve olgunlaşma sürecine tabidir.³⁷³

Edebiyatımızda Marshall yardımları ve ABD etkisinin irdelendiği bu bölümde, yardımlar ile yeniden dizayn edilen tarım ve köy hayatının edebiyata olan etkisinden de söz etmek gereklidir. Zira Marshall yardımlarının en belirgin yönlerinden biri de tarım, arazi, traktör ve bu yeniliklerin kırsal hayat üzerinde yaşayan Türk insanına toplumsal olarak getirdiği bakış açıları olmuştur. Bu köklü değişim ve farkındalık edebiyatımızda da yansımalar bulmuştur. Bunlardan en çarpıcı ve en belirgin olanı ise yazdığı realist köy romanlarıyla hatırı sayılır bir yönü olan yazar Fakir Baykurt'un³⁷⁴ eserleridir. Fakir Baykurt Köy enstitülerinde yetişmiş, kırsal kesimin yaşadığı tüm zorluk ve sıkıntıları bizzat görmüş birisidir.

1950 sonrası yardımlar ile birlikte Türk tarımı devrim niteliğinde bir gelişim ve hızlanma göstermiştir. Fakir Baykurt tüm bu gelişim ve değişimleri bizzat şahit olduğundan yazdığı realist köy hayatı eserlerinde çarpıcı bir yalınlıkta bizlere aktarmıştır. Zira insancıl bir ruhtan derin bir şekilde etkilenmiş yazarların, yıllarca doğanın acımasız insafına bırakılmış köylü ve tarım işçilerinin vaziyet ve ruh hallerine kayıtsız kalması mümkün olmamıştır.³⁷⁵

³⁷³ Güvenç, B. (1991), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi: İstanbul, s.104.

³⁷⁴ 1948'de Gönen Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra köy öğretmeni olarak çalışan yazar, 1955'te Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra Sivas, Hafik ve Şavşat'ta Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Demokrat Parti yönetimi tarafından öğretmenlikten alınarak pasif bir göreve getirilmiştir. 1958'de Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan ilk romanı Yılanların Öcü nedeniyle hakkında kovuşturma açılmıştır. 1960 yılındaki askeri müdahalenin ardından ilköğretim müfettişliğine getirilmiştir. 1962-63 yıllarında ABD Bloomington Indiana Üniversitesi'nde ders araçları konusunda uzmanlık eğitimi görmüş, Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın ve Türkiye Öğretmenler Dernekleri Milli Federasyonu'nun genel başkanlığına seçilmiştir. 1969 yılında Türkiye çapındaki ilk öğretmenler boykotuna katıldığı için bir kez daha açığa alınmış ve 12 Mart 1971'deki askeri darbeden sonra uzun süre tutuklu kalmıştır.

³⁷⁵ Karpat, K. H. (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları: İstanbul, s.161.

Fakir Baykurt'un tezimize konu olan en önemli eseri isminin de tam olarak anlattığımız ifadeyle dayanak olması bakımından son derece önemli olan, "Amerikan Sarmalı" adlı romanıdır. Kitap tipik bir köy romanının son derece başarılı örneğidir. Hikâye, Ankara'nın Çubuk ilçesine bağlı Kızılöz köyünde geçer. Hikâyenin ana teması: ABD Ankara Büyükelçiliğinin Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye'deki köylülerle olan bağı ve iletişimini güçlendirmek amacıyla Kızılöz köyünde yaptığı pilot bir köy kalkındırma ve geliştirme projesidir. Romanda birdenbire köylere buyur etmekte oldukları Amerikalı yabancıların köyde gerçekleştirecekleri yeniliklerin köylüler arasında oluşturulan ikilikler anlatılır. Devam eden olaylarda yardım uzmanları köyde her açıdan büyük yenilikler ve değişimler getirmiş bu durum köy ahalisi içerisinde ikili bir gruplaşmaya neden olmuştur. Bir grup yardımlara destek verip değişimin gerekliliği üzerinde dururken diğer grup ve hikâye kahramanı bu yardımların amaçsız, gereksiz ve yanlışlıklarını savunarak adet ve örflerinin değişmesinden çekinir. Zamanla hikâye kahramanının öngördüğü gibi Amerikalı yardım uzmanlarının yaptığı değişimler köyün dokusunu bozmaya başlar ve bu durum köy insanları tarafından rahatsızlık uyandırır. Bu durumu fark eden uzmanlar gerçekten bu işten anlayan bir uzmanı başa getirirler fakat yapılan hiçbir iş fayda vermez. Ekilen yeni ürünler, dikilen fideler farklı yörelerden getirilen hayvanlar ve daha nicesi köyde verim vermez. İşler daha da kötüye gider. En sonunda dayanamayan köy ahalisi yapılan tüm yardım ve tesisleri köyden söküp atar ve haklarını aramaya başlar.

Görüldüğü üzere Fakir Baykurt'un yazdığı Amerikan Sarmalı adlı bu eser gerek konu gerek içerik bakımından hayli orijinaldir. Amerikan yardımları ve beraberinde getirdiği değişimlerin kırsal köy halkı üzerinde nasıl yansımalar ve tecrübeler uyandırdığını çarpıcı bir gerçeklikte anlatmıştır. Ayrıca köy ahalisinin kendilerine ve yaşantılarına uymayan bu durumda dönemin egemen güçlerinden ayrı olarak, nasıl farklı bir tutum ve davranma biçimini gerçekleştirdiklerini de vurgulamaktadır. Zira Fakir Baykurt'un felsefesinde ve romanlarında, halkın kendisi ikna edilirse, rahatlıkla doğru ve ideal bir yolu bulma eğiliminden bahsetmek mümkündür.³⁷⁶

³⁷⁶ Yalçın, A. (2005), *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları: Ankara, s.122.

4.6.3. Müzikte Amerikan Etkisi

Türk müziğinin değişim evreleri ve atılımlarına bakılırsa üçüncü Selim ile başlayan yenilik hareketleri Klasik Osmanlı Müziği devletin yıkılmasına kadar son şeklini almıştır. Osmanlı Devletini kurtarma ve arayış düşünceleri içerisinde müzik de hayli sık tartışmaların olduğu bir konudur. Çünkü Klasik Türk Müziği'nin aslında Türklere ait olmadığı, sentez bir tarzda olduğu Türk müziğinin asıl müziğinin halk müziği olduğu özellikle son Osmanlı döneminde yoğun bir şekilde irdelenmiş ve arayış içerisine girilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran İstiklal Kadrosu'da Osmanlının son ana akım fikirlerinden etkilendikleri için onlar da klasik müziğin bizim müziğimiz olmadığını düşünmüş ve Atatürk döneminden itibaren “Millî bir müzik” oluşturma felsefesi ortaya çıkmıştır.

Demokrat Parti döneminde, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarının ülkeyi her anlamda Batı medeniyet ve düşünce yapısına yaklaştırmasının da etkisiyle dış dünyadan farklı müzik ve sesler Türkiye'de görülmeye ve kısa sürede de halkın bunu benimsemesine neden olmuştur. Batıdan gelen yeni müzik türleri, sinema ve edebiyat gibi kendi kültür ve dilimize uyarlama şeklinde olmamış çoğu müzikler orijinal haliyle benimsenip söylenmiştir.

1950'li yıllara geldiğimizde ABD'de tamamıyla müzikte ilk büyük haykırış olarak adlandırılan Rock'n Roll³⁷⁷ efsanesi doğmuştur. Ardından kısa sürede sadece Amerika kıtasıyla kalmamış tüm dünyayı bu baskıcı ve buhranlı yıllardan sonra bir nefes alma biçimi olarak etkilemiştir. İnsanlar Rock'n Roll müziğinin özgün dans ve koreografileriyle kısa süre bir şaşkınlığa uğramış olsa da kısa sürede o kadar yayılmıştır ki, caddeler, kaldırımlar, sokaklar bu müziğin renkleriyle dolmuştur. Elbette ki bu duruma Türkiye'de kayıtsız kalmamıştır. Hele ki 1950'li yıllarda tamamıyla yeni müzik ve seslere açık hale gelmiş, yönünü ABD odaklı olarak her anlamda Batı dünyasına dönmüş olan bir stratejiyle Türkiye kısa sürede tüm dünyayı değiştiren bu müzikle tanışmıştır.

³⁷⁷ Rock'n Roll dansı, "sallan ve yuvarlan" anlamına uygun olarak yapılan bir dans türüdür. Bu dans, Rock and Roll denen müziğiyle birlikte 1950'li yıllarda geçler arasında en çok sevilen dans türü olmuştur. Dansın en bilindik hareketi, erkeğin kadını havaya doğru atıp sonra tekrar yakalamasıdır. Dansta akrobatik hareketler kullanılır. Günümüzde daha çok gösteri amacıyla sergilenen bir yarışma dansı haline gelmiştir. ABD'de ortaya çıkan dans 1945 sonrası Avrupa'da da kendine yer bulmuştur. Dansın 1954-1960 yılları arasında çok popüler olan Rock müziğin tarzından esinlenerek verilmiştir.

Bir deniz harp öğrencisi olan Durul Gence ile Türkiye’de ilk Rock’n Roll grubu kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.³⁷⁸ Aslına bakılırsa bu yeniliğin ordu aracılığıyla Türkiye’ye gelmesi aslında bizim kültürümüze de hiç yabancı bir durum değildir. Zira Osmanlı’nın son 80 yılı ve Cumhuriyet tarihî incelendiğinde neredeyse her alanda yapılan yenilik ve devrimler ordu aracılığıyla ülkeye girmiştir. İşte bu yüzdendir ki Rock’n Roll grubunun Deniz Harp okulu öğrencileriyle Türkiye’ye gelmesi hiç de şaşılabilecek bir durum değildir.

1955’li yıllara geldiğimizde bu ABD tarzı müzik her koşulda ülke insanlarıncı benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Zira yukarıda sözünü ettiğimiz grup okul dışında da “Somer Soyata ve Arkadaşları” adıyla çeşitli yerlerde sahne alıp konser vermiş, Amerikan gruplarının şarkılarıyla birçok kesimden dinleyici toplamıştır. ABD müziğinin bu kadar yaygınlaşmasıyla 1950’li yılların ikinci döneminde aynı frekans ve tarzda müzikler yapan yeni gruplar çıkmıştır.

Bunlardan en bilineni ise o sıralar Alman lisesinde öğrenim gören Erkin Koray³⁷⁹ ve arkadaşlarının İstanbul’da Galatasaray lisesinde verdikleri konserdir. Zira grup Amerikan Rock’n Roll efsaneleri Elvis Presley³⁸⁰, Fats Domino³⁸¹ gibi tüm dünyaca tanınmış yıldızların şarkılarını söylemiştir.³⁸² Yine 2015 yılında kaybettiğimiz Türk müziğinin önemli isimlerinden Erol Büyükburç, o dönem yıldızının parlamasını tamamıyla çeşitli gruplarda söylediği Rock’n Roll parçalarına borçludur. İsmi iyice duyuran Büyükburç, 1961’de tanınmış müzik şirketi olan Odeon ile anlaşmıştır. Daha sonra yine ABD tarzı ve üslubuyla kendi bestelediği Little Lucy adlı şarkıyı yayınlamıştır. Plak o kadar başarılı olmuştur ki kısa sürede tüm ülkede rekorlar kırarak çok yüksek bir ticari başarı getirmiştir. Bu başarı ile Anadolu

³⁷⁸ 1954 yılında girdiği Deniz Harp Okulu’nda davul çalmaya başlayarak müzik hayatına atılan Durul Gence, 1970 yılında yaptığı Şeyh Şamil plağı ile ünlenmiştir. Okul yıllarında kurduğu müzik topluluğu ve ardından çalıştığı "İstanbul Express", kurduğu "Asia Minor Mission" topluluklarıyla, Ajda Pekkan, Rüçhan Çamay, Gönül Yazar gibi isimlere eşlik etmiştir. 1971 yılında yılın sanatçısı seçilerek ödülünü Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’dan almıştır.

³⁷⁹ Mustafa Erkin Koray Türk rock sanatçısıdır. Anadolu rock, psychedelic rock ve hard rock türünde özgün eserler vermiş olmakla birlikte birçok türküyü yeniden düzenlemiştir. Özgün çalışmaları, doğu ve batı müziklerinde yaptığı çalışmalarla birçok müzisyeni etkilemiştir.

³⁸⁰ Elvis Aaron Presles, Amerikalı şarkıcı ve aktördür. Dünya çapında Rock’n Roll’un kralı ya da kısaca kral olarak tanınır. Diğer lakabı olan Elvis The Pelvis ise 1950’li yıllarda kendisine takılmıştır

³⁸¹ Amerikalı siyahi rock and roll, reggae müziği sanatçısı, şarkıcı ve söz yazarıdır. Müzisyen New Orleans, Louisiana’da doğmuştur. 1955’ten önce çıkardığı beş albümü bir milyondan fazla satmış ve altın kayıtlı albümler olarak sertifikalanmıştır.

³⁸² Canbazoglu, C. (2009), *Kentin türküsü: Anadolu Pop-Rock*, Pan Yayıncılık: İstanbul, s. 108

turnesine çıkan Büyükburç, Rock'n Roll tarzında söylediği türkülerle de değişik bir üslup yaratmayı başarmıştır.³⁸³

Rock'n Roll efsanesinin müzik ve ritminin Türkçe şarkı ve türkülerle uyarlanmaya başlamasıyla yeni bir dönemin ayak izleri görülmüştür. Uzun bir müddet boyunca Türk müzik tarihinde derinden etki bırakacak olan Anadolu Rock türü bunun en büyük yansıması olmuştur. Zira bu furyanın doğmasıyla Barış Manço³⁸⁴ ve Cahit Berkay³⁸⁵ gibi önemli isimler ilk yabancı şarkılarını yapmıştır.³⁸⁶

Türk müzik Enstitüsüne önemli bir katkı yapan Altın Mikrofon müzik yarışmasının yapılmasıyla Anadolu Rock havası iyiden iyiye ülkedeki müzik ekolünü belirlemeye başlar. Moğollar, Cem Karaca³⁸⁷, Barış Manço, Erkin Koray, Mavi Işıklar³⁸⁸ ve Silüetler bu yarışmalarda söyledikleri özgün parça ve albümlerle hafızalarda uzun süre yer etmiştir.

1950'de Amerikan Rock'n Roll ve 1960'larda İngiliz Beat akımından³⁸⁹ etkilenen bu şarkıcılar ülkedeki yeni akım ve sesleri de takip ederek yeni tür ve seslerle Anadolu Rock müziğinin gelişimine katkı sağlamaya devam ederler. Fakat 1980 dönemi darbesiyle Anadolu Rock en üretken dönemini yaşarken, darbenin getirdiği baskı ve sıkıyönetim ile Türk müziğinin 1955-1975 yılları arasına damga vuran bu akımın sonunu getirmiştir. Sonraki yıllarda Anadolu Rock her ne kadar ana akım olmasa da bu yıllar arasında gelişen ABD ve Batı müziği altyapısıyla sonraki yıllarda ki Pop müziğinin yapısal taşlarını oluşturmuştur.³⁹⁰

³⁸³ Meriç, M. (1999), *Türkiye'de Popüler Batı Müziğinin 75 Yıllık Seyrine Bir Bakış*, Derleyen: Gönül Paçacı, *Cumhuriyet'in Sesleri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul. s.125.

³⁸⁴ Türk sanatçı, Türkiye'de rock müziğin öncülerinden, Anadolu Rock türünün kurucuları arasında sayılmıştır. Türk müziğine sıra dışı tarzı ve özgün şarkıları ile farklı bir bakış açısı kazandıran Barış Manço'ya 1991 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sanatçısı Unvanı verilmiştir.

³⁸⁵ Müzik hayatına, 1962 yılında Siyah inciler grubunda başlamış, Moğolları (Moğollar, 1967 yılında İstanbul'da kurulmuş Türk rock müziği grubudur) kuran ilk kadroda yer almıştır. 1974'de sinema dünyasına giren Berkay, Moğollar dışında yıllarca film müzikleri yapmıştır.

³⁸⁶ Canbazoglu, a.g.e., 2009:94.

³⁸⁷ Cem Karaca, Türk rock müziği sanatçısı, besteci, tiyatrocu ve sinema oyuncusudur. Anadolu rock türünün kurucularındandır. Birçok grupta çalışmış, grupların kurucu ve yöneticisi olmuş, güçlü bir rock kültür yaratılmasının öncülerinden olmuştur.

³⁸⁸ Mavi Işıklar, Türk rock müzik grubu olarak 7 Eylül 1964 tarihinde kurulmuştur.

³⁸⁹ Beat Kuşağı New York'ta bir araya gelen ve daha sonra batı yakası kardeşliğine katılan bir grup Amerikan şairleri ve yazarlarından oluşmuştur. Bu hareket 1950 ve 60'lı yıllarda belirgin hale gelmiştir. Beat Kuşağı doğaçlama, tutkulu diyalog, açık cinsellik ve uyuşturucu deneyimleriyle ilgilenmiştir.

³⁹⁰ Güner, B. B., "Anadolu Rock'ta Melodik, Armonik ve Ritmik Yapı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.5.

5. SONUÇ

Dünyada her toplum dönemin koşullarına bağlı olarak siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel değişimler yaşamaktadır. Osmanlı Devleti, güçlü bir hâkimiyet döneminin ardından gelişen ve değişen dünyaya ayak uyduramamış Batının gerisinde kalarak üstünlüğünü kaybetmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti askeri, idari, hukuk, eğitim gibi alanlarda yenilikler yaparak zayıflayan gücünü geri kazanmak istemiş, devlet otoritesini tekrardan sağlamayı hedeflemiştir. Bu yenilik hareketleri Batının referans alınması doğrultusunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda yenilikçi girişimler zamanla Osmanlı toprakları üzerinde Batı etkisini artırırken, Osmanlı'nın Batı'nın yarı sömürgesi haline gelmesine de ön ayak olmuştur. Batılılaşma hamleleriyle izlenen politikalar, zamanla daha fazla ekonomik tavizler verilmesine yol açmıştır. Özellikle ekonomik alanda verilen tavizler Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin de yapı taşlarını oluşturmuştur. Yani 18. ve 19. yüzyılda gerçekleştirmeye çalışılan modernleşme hamleleri daha çok dış yönlendirme ve kaynaklara bağlı olduğu için, bu dönemde gerçekleştirilen yenilikçi hareketler Osmanlı'nın çöküşünü engellemekten daha ziyade devleti Batıya bağımlı bir hale getirmiştir. Osmanlı Devleti içerisinde yetişmiş ve devletin çöküş nedenlerini iyi analiz etmiş olan Atatürk, verilen bağımsızlık mücadelesinin ardından yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında; tam bağımsız bir ulus devleti oluşturmayı hedeflemiş ve bu devlet çatısı altında yaşayan topluma çağdaş bir kimlik kazandırmak istemiştir. Bunun yanı sıra iç politikada benimsenen tam bağımsızlık prensibi, devletin dış politikasında da belirleyici bir unsur olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti dış politikada kendi çıkarlarını ön planda tutarak, devletlerarası ilişkilerde barışçıl ve denge unsurunu gözetken bir politika izlemiştir. Bu denge politikası Türkiye'ye uluslararası arenada önemli bir saygınlık kazandırmıştır.

Atatürk'ün ölümü ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin, iç politikadaki önemli yansımalarından birisi CHP içerisinde yaşanan değişikliklerdir. Cumhurbaşkanı İnönü, Atatürk'e yakın olan bazı isimleri parti çatısı altından uzaklaştırarak muhalif isimleri parti bünyesine katmış, böylece parti içerisinde oluşan muhalif havayı engellemek istemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar çok fazla hissedilmese de sonraki yıllarda parti içerisinde bulunan devrim karşıtları seslerini

daha fazla duyurmaya başlamış ve partinin zamanla Atatürk devrimlerinden uzaklaşmasına önayak olmuştur. Bu dönem kültür politikalarına bakıldığında ise Atatürk dönemi kültür politikası ile çok fazla farklılık görülmemektedir. Zira halkodaları ve köy enstitüleri bu durumun en önemli göstergeleridir. Fakat özellikle savaş sonrası dış politikada yaşanan gelişmelerin sosyo-kültürel alana önemli yansımaları olmuştur.

Dış politikada ise savaş emarelerinin patlak vermesi ile Türkiye 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte aktif olarak bu savaşa katılmamış, savaş süresi boyunca başta müttefik devletlerin Türkiye'yi savaşa dâhil etme çabalarına karşı diplomatik ve politik oyunlarla savaş dışı kalmayı başarmıştır. Savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye her ne kadar Birleşmiş Milletlere üye olabilmek maksadıyla mihver devletlere savaş ilan etse de savaş sürecince takındığı politik tavrı nedeniyle uluslararası sahada yalnızlaştırılmıştır. Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmesinde temel etken olan en önemli gelişme muhakkak bu dönemde SSCB'nin Montreux Sözleşmesi'nin güncellenmesi ve boğazların yönetiminde ortak bir yönetim oluşturulmasına ilişkin talepleri olmuştur. Savaş sonunda küresel bir güç olarak ortaya çıkmış bir SSCB karşısında Türkiye bir ittifak arayışı içerisine girmiş, rotasını Batı'ya çevirmiştir. Burada ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye karşı değişen tavrının sebeplerine değinmek gerekmektedir. Her ne kadar bu iki ülke Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumu nedeni ile Türkiye'ye, karşı bir pozisyon alsa da SSCB taleplerinin yayılcı emeller içermesi nedeniyle politik duruşlarında değişikliğe gitmişlerdir. SSCB'nin Türkiye üzerinde hâkimiyet kurması durumunda Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki çıkarılanlarının zarar göreceğini anlayan İngiltere, Türkiye'ye yönelik tavrını değiştirmiştir. Fakat savaş sonrası bozulan ekonomisi nedeniyle SSCB'ye karşı bir güç olarak öne çıkamayacağını öngören İngiltere, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikasını adeta ABD'ye devretmiştir. Amerika, SSCB'ye karşı Türkiye ve Yunanistan'ı desteklemek amacıyla ilk olarak Truman Doktrinini ilan etmiş, bu doktrin ile birlikte Türkiye'nin yörüngesi netlik kazanmıştır. İç ve dış politikada ortaya çıkan koşullar ile birlikte Türk-Amerikan yakınlaşması artış gösteren bir ivme kazanmıştır.

Türk dış politikasında yaşanan bu gelişmelerin iç politikada en önemli yansıması çok partili yaşama geçiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda hükümetin uyguladığı

ekonomik politikalar halk ile CHP'nin kopmasına neden olurken bu durum CHP içerisindeki muhalif kesimlerin elini güçlendirmiştir. 1946 sonrası oy kaygısı ile birlikte CHP'nin Atatürk ilke ve devrimlerinden tavizler vermeye başladığı bir dönem olmuştur. ABD'nin savaşta tahrip olmuş Avrupa'yı iktisadi anlamda kalkındırmak için başlattığı Marshall Planına Türkiye'nin de dâhil olması ile birlikte özellikle 1947 sonrası hem iç hem de dış politikada Türkiye önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Bu dönem Amerika ile yapılan ikili anlaşmalar, Amerikalı yabancı uzmanların Türkiye'ye gelerek çeşitli alanlarda raporlar hazırlaması ve bu raporlar ile Türkiye'nin siyasi ve ekonomi politikasını yönlendirmesi değişim ve dönüşümlerin temellerini oluşturmuştur. Bu yönlendirmeler doğrultusunda Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma politikasının iç kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmesi geri plana atılmış, devletçilik ilkesinden uzaklaşarak liberal ekonomi benimsenmiştir. Ayrıca ülkenin kalkınmasının sanayileşme politikasına dayandırıldığı evreden tarıma dayalı bir ekonomi politikasına geçilmiştir. CHP dönemi ile başlayan bu değişim hareketleri Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile yükselerek devam etmiş, Türkiye'nin ekonomi politikası ABD'nin iktisadi yardımlarına bağlı bir hale getirilmiştir. Zira DP'nin iktidarda olduğu süre boyunca ekonomi politikasının temel dayanağı daha fazla Amerikan iktisadi yardımlarından faydalanmak olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde diğer önemli bir husus ise Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesidir. Sovyet tehdidine karşı Batı ittifakına katılmak isteyen Türk hükûmeti, Amerika'nın Türkiye'deki nüfuzunu artırmasına izin vererek dış politikasını NATO'ya katılmak üzere kurmuştur. Bu dönemde CHP ve DP başta olmak üzere ülkede etkin olan siyasi partiler iç politikada farklı görüşler benimsemiş olsa da dış politikada NATO'ya üye olma hedefi ortak bir amaç olmuştur.

ABD, savaşın yarattığı ekonomik tahribat ile yayılma alanı bulan komünizme karşı bir mücadele içerisine girmiş, Marshall yardımları ile başlattığı mali yardımlar ile Avrupa'da komünizmin etkisini kırmayı hedeflemiştir. Ayrıca bu yardımlar aracılığıyla gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde Amerikan yaşam biçimini aşılama çalışmış, özellikle eğitim alanında gerçekleştirdiği faaliyetlerle mali yardımda bulunduğu ülkelerin kültürel yapılarını kendi istediği doğrultuda şekillendirebilmiştir. Zira Türkiye'ye gerçekleştirilen ekonomik yardımların sosyal ve kültürel sahaya yansımaları olmuş, Marshall Planı gereğince tarım, madencilik, ulaşım, eğitim gibi alanlara nakdi ve ayni yardımlar yapılmıştır. Yapılan yardımlar

ışığında Anadolu'ya daha fazla traktör girmiş, traktör tarımda makineleşmeyi sağlarken köyden kente göçün ve kentlerde oluşan yeni sosyo-kültürel yaşamında hazırlayıcısı olmuştur. Bunun yanı sıra eğitim alanında yapılan anlaşmalar ve atılan adımlar, Atatürk dönemi eğitim politikalarından uzaklaşılmasına yol açarken, Türkiye'de ulusal eğitim sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Marshall Planı gereğince el atılan bir diğer alan ise ulaşım sektörü olmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte Türkiye'nin dört bir yanını demir yolları ile örme politikası geri plana atılarak yeni ulaşım politikası kara yolları temelli kurulmuştur. Demokrat Partinin kara yolları politikası ile Anadolu'nun birçok köyü ulaşımına açılmış, bu da halkın ekonomik ve kültürel etkileşimini artırmıştır. Fakat öte yandan Batılı ülkelerin 1895'lerde tamamladığı demir yolu ulaşımını Türkiye 21. yüzyılda hala gerçekleştirememiş, bu problemi çözmeye çalışmaktadır.

Bu dönemde kitle iletişim araçları vasıtasıyla topluma Amerikan sevgisi aşılanmış, insanlar Amerikan tarzı hayata özendirilmiştir. Öyle ki bu Amerikan yaşam biçimine yönelik ilgi; kılık kıyafetten ev eşyasına, dinlenen müzikten eğlence anlayışına kadar pek çok sahada etkisini göstermiştir. Yine bu dönemde sinema oldukça etkili bir araç olarak kullanılmış, Hollywood filmleri aracılığıyla Türk toplumu üzerinde Amerikan etkisi pekiştirilmiştir. İnsanlar film yıldızlarının da etkisinde kalarak Amerikan mallarına ayrı bir ilgi göstermiş, bu dönemde Amerikan malı almak ya da kullanmak toplum nezdinde bir statü göstergesi olmuştur.

ABD yardımlarının uzun vadede etkisi daha sonraki yıllarda kendini göstermiştir. Türkiye'nin 1964 yılında Kıbrıs'a hareket düzenlemek istemesi ve dönemin Amerikan Başkanı Lyndon B. Johnson'ın 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan anlaşmanın 4. maddesine³⁹¹ dayanarak İsmet İnönü'ye yazdığı mektup, Türkiye üzerindeki ABD nüfuzunun ne denli etkili hâle geldiğini gösteren önemli bir hadisedir. Zira Türkiye, Johnson Mektubu sonrası elindeki pek çok askerî mühimmatın Amerikan menşeli olması dolayısıyla bu harekâtı gerçekleştirememiştir. ABD, 12 Temmuz 1947 anlaşmasına dayanarak adeta diplomatik bir nezaketle tehdit etmiştir.

³⁹¹ Antlaşmanın 4. Maddesi şu şekildedir: “Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakatı olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malumatın mülkiyet veya zilyedliğini devredemeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malumatın kullanılmasına veya bu malumatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malumatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.”

Bu hadise anlaşmanın yapılmasının ardından 17 yıl sonra, alınan askerî malzeme, yardımlar ve savunma sanayinin geri plana atılmasıyla bir ülkenin en önemli unsuru olan ordusunun nasıl dışa bağımlı bir hâle getirildiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtını bu sürecin kırılma noktası olarak ele almak gerekmektedir. Zira bu harekât Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesidir. Harekât sonrası ABD, 1975 yılında Türkiye'ye silah ambargosu uygulamış,³⁹² Türkiye hem Kıbrıs meselesinde hem de terörle mücadelede zorluklar yaşamıştır. Ancak uygulanan bu ambargolar yerli savunma sanayine ağırlık verilmesinde de itici bir faktör olmuştur. Tarihten alınan derslerle birlikte millî bir sanayi politikası oluşturmaya çalışılmış; HAVELSAN,³⁹³ ASELSAN,³⁹⁴ TAI³⁹⁵ gibi savunma sanayine yönelik kurumlar oluşturulmuştur. 2020 yılı itibarıyla savunma alanında yerlilik %75 gibi bir orana çıkarılmıştır.³⁹⁶ Keza yine Kıbrıs meselesi dolayısıyla Türkiye'ye uygulanan ambargolar, Türk ekonomisinde darbe etkisi yaratmış, bu süreç temel gıdaların bile zor karşılanmasına yol açmıştır.

ABD ile ilişkilerin diğer bir yansıması ise sağ-sol olayları olmuştur. Özellikle 1960 sonrası yaşanan iç ve dış politikalarla birlikte, bastırılan Amerikan karşıtlığı daha fazla kendini göstermeye başlamış, başlarda küçük hareketlerle başlayan üniversite olayları ve gençlik eylemleri özellikle 1968 yılı itibarı ile silahlı çatışmalara varacak boyutlara ulaşmıştır. Yine bu dönem Amerikan karşıtlığının somut bir örneği olan ve siyasi tarihe “kanlı pazar” olarak geçen hadise yaşanmıştır. 16 Şubat 1969'da İstanbul'a demirleyen Amerikan 6. Filosu protesto edilmek istenmiş, yaşanan olaylarda 2 kişi ölmüş, yüzlerce kişi yaralanmıştır.³⁹⁷ Siyasi atmosfer ve cereyan eden

³⁹² 5 Şubat 1975 tarihli Cumhuriyet gazetesi “Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan askeri yardımı kesildi”, “ABD ile ikili ilişkiler yeniden ele alınacak” başlıkları ile ABD'nin almış olduğu ambargo kararını gündemine taşımıştır.

³⁹³ 1982 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yazılım Mühendisliği alanındaki ihtiyaçlarının giderilmesi amacı ile kurulmuş olan bir şirkettir.

³⁹⁴ Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askerî haberleşme ihtiyaçlarını karşılanması amacıyla 1975 yılında kurulan Ankara merkezli savunma sanayisi şirkettir.

³⁹⁵ Türkiye'de hava platformlarının tasarımı, geliştirilmesi, üretimi, tamamlanması, yenilenmesi ve satış sonrası hizmetleri alanlarındaki teknoloji merkezidir.

³⁹⁶ SavunmaSanayiST.com., *Truman Doktrini ve Türk Savunma Sanayiine Etkileri*, 08.12.2020, <https://www.savunmasanayist.com/truman-doktrini-ve-turk-savunma-sanayiine-etkileri/> Son Erişim Tarihi: 31.03.2022.

³⁹⁷ Anadolu Ajansı, 12 Mart Muhtırasının Üzerinden 48 Yıl Geçti, 11.03.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/12-mart-muhtirasinin-uzerinden-48-yil-gecti/1414573>, Son Erişim Tarihi: 31.03.2022.

hadiseler neticesinde Türk toplumunda Amerikan hayranı ve karşıtı nesiller yetişmeye başlamış, bu kutuplaşma ile birlikte yıllarca kardeşkanı dökülmüştür.

Genel olarak ele alındığında 12 Temmuz 1947 Anlaşması ve Marshall Planı, Türkiye'nin siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal anlamda ABD'nin kontrolüne girmesine neden olmuştur. Zira artan Amerika etkisi ile birlikte Türkiye'nin de geleceği bu minvalde şekillenmiştir. Bu noktada yaşanan askerî darbeleri de ele almak gerekmektedir. Gerçekleşen darbeler Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiş, bu etkiler daha çok ABD lehine bir durum ortaya çıkarmıştır. Demokrat Parti döneminde 1957 sonrası ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ve bu dönem ABD ile yaşanan sorunlar Türkiye'yi SSCB'ye yönlendirmiştir. Bu yörünge değişikliği 27 Mayıs 1960 darbesi³⁹⁸ sonrası askerî yönetimin SSCB ile yakınlaşma hamlelerinden uzak durması ile sonuçlanmıştır. Benzer süreç 12 Mart 1971 Muhtırası³⁹⁹ ve 12 Eylül 1980 darbelerinde de⁴⁰⁰ yaşanmıştır. Türkiye'nin tamamıyla ABD'ye bağlı politikalardan sıyrılmaya çalıştığı, iç ve dış politikada daha bağımsız olma prensibiyle hareket ettiği dönemlerde darbeler gerçekleşmiş, iki ülke arasındaki ihtilaflar darbe sonrası yeniden ABD lehine bir zemine oturtulmuştur.

Günümüze gelindiğinde ise özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi⁴⁰¹ sonrası Türkiye kendi çıkarlarını ön planda tutarak daha bağımsız, çok yönlü ve denge siyaseti gözetken bir dış politika yürütmektedir. Geçmişte olduğu gibi dış politika kapsamında özellikle Rusya ve Çin gibi ülkelerle kurulan ortaklıklar⁴⁰² ABD'yi rahatsız etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus devlet anlayışı içerisinde milli değerlerine bağlı üreten bir toplum olma hedefi ile yola çıkan Türkiye'nin; siyasi,

³⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşmiş ilk askeri darbedir.

³⁹⁹ 12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesinin; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra vererek 32. Türkiye Hükümetini istifaya zorladığı askerî müdahaledir.

⁴⁰⁰ 12 Eylül Darbesi sonrasında Kenan Evren ve kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'ye ilişkin tüm kritik kararları almıştır. 1980 ihtilali ile Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu hükümet görevden alınmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedilmiştir. Anayasa uygulamadan kaldırılmıştır.

⁴⁰¹ 15-16 Temmuz 2016 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kendilerini Yurtta Sulh Konseyi olarak tanımlayan bir grup asker tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen askerî darbe teşebbüsüdür.

⁴⁰² 2017 senesinde Türkiye, Rusya ile S-400 hava savunma sistemleri konusunda bir sözleşme imzalandığını açıklamıştır. Dış politikada atılan bu adım sonrası ABD, Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunu öne sürerek CAATSA yaptırımlarına (özellikle savunma alanına yönelik) Türkiye'yi dâhil etmiştir. CAATSA: ABD'nin, Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası'dır.

ekonomik ve toplumsal olarak benzer hedefler doğrultusunda ilerlemesi ve kalkınma girişimlerini öncelikle kendi iç dinamizmi ile gerçekleştirmesi gerekmektedir. Zira dış borçlanmaya dayalı bir ekonomi politikası, güçlü bir ekonomik yapıyı mümkün kılmamakla birlikte ülkenin bağımsızlığına da zarar verebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası artan Türk-Amerikan ilişkileri ve yapılan ikili anlaşmaların neticeleri bu durumun en somut örneklerini oluşturmuştur. İktisadi yardımlar adı altında Amerikan emperyalizmine kucak açılmış, sürecin etkileri toplumun en alt katmanlarına kadar sirayet etmiştir.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon No: 30-10-0-0, Yer:85-562-9.

BCA, Fon: 30-10-0-0, Yer:79-524-18.

BCA, Fon: 30-10-0-0, Yer: 85-561-8.

BCA, Fon:30-10-0-0, Yer: 143-24-21.

BCA, Fon:30-1-0-0, Yer: 101-624-3.

BCA, Fon:30-1-0-0, Yer: 101-624-3.

BCA, Fon: 30-1-0-0, Yer: 60-368-8.

B. RESMÎ YAYINLAR

TBMM Tutanak Dergisi, D.VII, C.17, 14 Mayıs 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, D.VII, C.18, 11 Haziran 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, D.VII, C.20, 20 Aralık 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, D.VIII, C.2, 01 Kasım 1946.

TBMM Tutanak Dergisi, D.VIII, C.10, 02 Şubat 1948.

TBMM Tutanak Dergisi, D.VIII, C.12, 8 Temmuz 1948.

TBMM Tutanak Dergisi, D.8, C.25, 01 Mart 1950.

TBMM Tutanak Dergisi, D.IX, C.27, 27 Ocak 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VI, C.2, 12 Mayıs 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, C.8, 15 Ocak 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VI, C.10, 17 Nisan 1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VII, C.3, 4 Haziran 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VII, C.3, 4 Haziran 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VI, C.28, 11 Kasım 1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VII, C.9, 19 Nisan 1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.VII, C.14, 1 Kasım 1944.

T.C. Resmî Gazete, S.4417, 26 Ocak 1940.

T.C. Resmî Gazete, S.5255, 12 Kasım 1942.

T.C. Resmî Gazete, S.6699, 05 Eylül 1945.

T.C. Resmî Gazete, S.6938, 22 Haziran 1948.

C. GAZETELER

- “Amerika’dan Getirilecek Buğdaylar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ocak 1957.
- “Ankara Gençliğinin Kızıl Propagandayı Protestosu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1947.
- “Bakırköy Halkevi Orta Okul Oluyor”, *Milliyet Gazetesi*, 30 Ocak 1952.
- “Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Aralık 1945.
- “Boğazlara Dair Sovyet Rusya’nın Cevabı Neşredildi”, *Ulus Gazetesi*, 29 Eylül 1946.
- “Bugün Tam Bir Hayata Kavuştuğumuz Gündür”, *Zafer*, 16 Mayıs 1950.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 08 Haziran 1950.
- “Haksız Yapılan Tenkidler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Eylül 1945.
- Hakikat Gazetesi*, 15 Ekim 1940.
- “Halkevleri Adına Verilen Milyonlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 01 Eylül 1950.
- “Marshall Planı Afiş Müsabakası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 07 Haziran 1950.
- “Marshall Yardımının Arttırılması”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ağustos 1950.
- “Milli Korunma Kanunu Kabul Edildi”, *Tan Gazetesi*, 19 Ocak 1940.
- Milliyet Gazetesi*, 1 Mart 1952.
- Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1955.
- “Moskova Radyosunun Bir Gazetemizden Yayınladığı Makale”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1945.
- “Seçimlerin Neticesi ve Türkiye ile Amerika”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mayıs 1950.
- “Sovyet Notası Hariçte Derin Tepkiler Yaptı”, *Ulus Gazetesi*, 15 Ağustos 1946.
- “Thornbourg, Tacir ve Sanayicilerle Görüştü”, *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1955.
- “Topunuzu Amerika’da Unuttum”, *Milliyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1955.
- “Truman’ın Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1947.
- “Türk Cevabı Sovyetlere Bildirildi”, *Ulus Gazetesi*, 23 Ağustos 1946.
- “Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Aralık 1945.
- “Üniversite Gençliğinin Tezahüratı”, *Tanin*, 5 Aralık 1945.
- “Varlık Vergisi Dün İttifakla Kabul Edildi”, *Ulus Gazetesi*, 12 Kasım 1942.
- Yalçın, H.C., “Kalkın Ey Ehli Vatan!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1945.
- Yücel, H.A., “Klasik Nasıl Doğar?”, *Akşam Gazetesi*, 5 Eylül 1938.
- “4 Aralık Nümayişi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Aralık 1945.
- “16’lar Konferansı Dün Paris’te Toplandı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1948.

D. KİTAPLAR

- Ahmad, F. (2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), B.13, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akalın, G. (2010), *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihin Liberal Yorumu*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Aksoy, İ. ve Güler, Y. (2010), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Akşin, S. (1997), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, C.2, İstanbul: Yenigül Haber Ajansı.
- Altınır, B. (2005), *Metin Erksan Sineması*, Pan Yayıncılık: İstanbul.
- Arat, Y. (1999), *Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar*, Editör: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Türk Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Ataöv, T. (2006), *Amerika, NATO ve Türkiye*, İleri Yayınları: İstanbul.
- Aydoğan, M. (2015), *Türkiye Üzerine Notlar 1919-2015*, Pozitif Yayınları: İstanbul.
- Bal, İ. (2008), *ABD Politikaları ve Türkiye*, Lalezar Kitabevi: Ankara.
- Bayar, C. (1986), *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayını: İstanbul.
- Bilge, S. (1992), *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Bilmen, M.S. (1966), *Türkiye Cumhuriyeti'nin Taraf veya Dahil Olduğu Kültür Anlaşmaları*, Milli Eğitim Basımevi: Ankara.
- Canbazoglu, C. (2009), *Kentin türküsü: Anadolu Pop-Rock*, Pan Yayıncılık: İstanbul.
- Çetik, M. (2008), *Üniversitede Cadı Avı*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dilmener, N. (2014), *Bak Bir Varmış Bir Yokmuş: Hafif Türk Pop Tarihi*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erken, A. (2020), *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Vakıfbank Kültür Yayınları: İstanbul.
- Gönlübol, M. ve Ülman, A.H. (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Güven, S. (1998), *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları: Bursa.
- Güvenç, B. (1991), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Hartmann, T. R. (1951), *Uncle Sam in Turkey, ABD, Turkish Information Office*, Türkiye Gezi Yayınları: Ankara.
- Karpat, K.H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K.H. (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları: İstanbul.
- Kıray, M. (2007), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları: İstanbul.

- Kirby, F. (1962), *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Ankara: Rüzgârlı Matbaası.
- Koçak, C. (1996), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara: Yurt Yayınevi.
- Koçak, C. (2015), *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C.4, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kongar, E. (2000), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Korucu, S. ve Öztan, G. G. (2017), *Tutku, Değişim ve Zarafet-1950’li Yıllarda İstanbul*, Doğan Egmont Yayıncılık: İstanbul.
- Kutan, F. (2003), *Ulaşım Politikalarının Belirlenmesinde Demokratik Kitle Örgütlerinin Rolü*, 4. Ulaşım ve Trafik Kongresi-Sergisi Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Lewis, B. (1991), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), B.4, Ankara: TTK Basımevi.
- Marcuse, H. (2013), *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*, (Çev: Soner Soysal), Ayrintı Yayınları: İstanbul.
- Meriç, M. (1999), *Türkiye’de Popüler Batı Müziğinin 75 Yıllık Seyrine Bir Bakış*, (Der. Gönül Paçacı, Cumhuriyet’in Sesleri), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Mumcu, U. (1994) *40’ların Cadı Kazanı*, B.10, Tekin Yayınevi: İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2010), *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özakıncı, C. (2017), *Türkiye’nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı*, Otopsi Yayınları: İstanbul.
- Özer, İ. (2015), *Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat*, İskenderiye Kitap: İstanbul
- Özer, İ. (2004), *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi: Ankara.
- Özer, İ. (2005), *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma*, Truva Yayınları: İstanbul.
- Sander, O. (1979), *Türk-Amerikan İlişkileri*, Sevinç Matbaası: Ankara.
- Scognamillo, G. (2003), *Türk Sinema Tarihi (1896-1959)*, C.1, Kabalcı Yayınları: İstanbul.
- Sönmez, N. (1966), *Az Gelişmiş Memleketlere Yapılan Dış Yardımlar*, Ege Üniversitesi Matbaası: İzmir.
- Tekeli, İ. (1983), *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Thornburg, M.W. (1949), *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi: İstanbul.
- Timur, T. (1991), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Toker, M. (1971), *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları: Ankara, s.28.
- Tuncer, B. (1963), *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Sevinç Matbaası: Ankara.

- Tunçkanat, H. (2018), *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Alaca Yayınları: İstanbul.
- Turan, Ş. (1999), *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap (İkinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Turan, Ş. (2000), *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turan, Ş. (2003), *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkoğlu, P. (2000), *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uslu, N. (2000), *Türk Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları: Ankara.
- Yalçın, A. (2005), *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Yurtoğlu, N. (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Zürcher J.E. (2008), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları: İstanbul.

E. MAKALE VE DERGİLER

- Acar, A. (2012), "Basında 'Tan Olayı' - 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C.2, S.43.
- Akagündüz, Ü. (2016), "Demiryollarının Dünyadaki Gelişimi ve Bu Gelişimin Türkiye'ye İlk Yansımaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.36.
- Akın, F. (2017), "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", *İş ve Hayat*, C.3, S.5.
- Arslan, G. (2015), "Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları", *Tarih Dergisi*, S.61, İstanbul.
- Arslan L. ve Aysal N. (2011), "Siyasal ve Kültürel Diplomasi Sarmalında Türk-Amerikan İlişkilerinin Gelişimi: Fulbright Programı Anlaşması", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.42.
- Atagenç, İ.Ö. ve Toprak, N.G. (2019), "Türk-Amerikan İlişkilerinde 12 Temmuz 1947 Antlaşması ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", *Gazi Akademik Bakış*, C.12, S.24.
- Ataöv, T. (1968), "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.23, S.3.
- Aydın, M.K. (2019, Ocak) "Milli Korunma Kanunu'nun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Uygulamaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.29, S.1.
- Bulut, S. ve Öğreten, C. (2019), "Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını" *History Studies*, C. 11, S.5.
- Çağrı, E. (1996), "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.51, S.1.
- Çakır, H., Bükrücü, Ş.K. ve Aydılek, E. (2020), "Demokrat Parti Döneminde Tüketim Alışkanlıklarında Yaşanan Dönüşüm ve Toplumsal Yansımaları",

International Journal of Economics, Politics, Humanites & Social Sciences, C.3, S.3.

- Çomaklı, Ş.E, Koç, F. ve Yıldırım, K.E. (2012), “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsülleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.4, N.2.
- Ergin, N. S. (1950), “Avrupa Tediye Birliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.5, S.1.
- Ertem, B. (2009), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.21.
- Güler, Y. (2004), “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.5, S.2.
- Güngör, E. (2017), “1950’ler Türkiye’sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, C.2, S.3.
- Kale, N. (1992), “Hümanizm”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.25, S.2.
- Kocaman, M. T. ve Gölcü, A. (2021), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Basının Yeri: Missouri Zırhlısı’nın Türkiye Ziyareti”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C.0, S.35.
- Koçer, D. (2009), “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kadın Dergilerinde Kadın İmajı”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, C.1, S.2.
- Korkut, H. (2003), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Üniversite Reformları”, *Milli Eğitim Dergisi*, C.2, S.160.
- Özdemir, Y. ve Aktaş, E. (2011), “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.45, Erzurum.
- Özer, S. (2011, Nisan), “II. Dünya Savaşı Yılları’nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.5.
- Polat, S. ve Yaylı, H. (2020), “Türkiye’nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikaları”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.6, S.2.
- Sarıçoban, G. (2020), “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, S.4.
- Soysal, İ. (1982), “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, C. XLVI, S.182.
- Umar, Ö. (2004), “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.20, S.59.
- Uzman, N. (2018), “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, *Gazi Akademik Bakış*, C.11, S.22.
- Yeşilyurt, Ş. (2016), “Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C.12, S.27.

F. TEZLER

- Aşçı, Z.Ç. (2012), “İsmet İnönü Döneminde Uygulanan İç Politika’nın İktisadi, Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydınlı, E. (2021), “Türkiye’de Rus Düşmanlığının Amerika Ekseninde Anti-Komünizme Evrimi ve Komünizmle Mücadele Dernekleri”, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Aytaç, D. İ. (2008), “Marshall Planı Filmleri (1948-1953): Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berktaş, E. (2008), “1939-1950 Dönemi Türk Sinemasının Ekonomik, Politik, Toplumsal ve Kültürel Yapısı”, Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boyko, S. (2008), “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Sosyo-Kültürel Yapısı”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Bozkurt, İ. (2008), “Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s.79-80.
- Bulut, Ç.E. (2019), “Modern Türkiye’de Komünizm Algısı (1923-1960)”, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Demirkaya Güler, B. (2015), “Köy Enstitüleri Bağlamında Eğitim ve İdeolojinin Toplumsal Değişme Etkisinin İncelenmesi: Köy Enstitüleri (1945-1947)”, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dokuyan, S. (2013), “1945–1950 Yılları Arasında Türkiye Siyasi Yapı, Ekonomi, Dış Politika, Eğitim ve Sosyo-Kültürel Yapı, Din, Askeri Yapı ve Basın, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Güner, B. B. (2015), “Anadolu Rock’ta Melodik, Armonik ve Ritmik Yapı”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İşıldak, S. (2020), “Marshall Planı ve Türkiye’de Tarım (1948-1960)”, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Karabulut H. (2019), “Marshall Yardımı Çerçevesinde Yayımlanan Eserlerin Çocuk Edebiyatı Açısından İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Karahanoğlu, I. (2007), “1950-1970 Yılları Arasında Türk Sinemasının Temel Özelliklerinin Oluşmasını Sağlayan Toplumsal, Ekonomik, Siyasi, Kültürel Etkiler ve Bunların Türk Sinema Tarihindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sönmez, P. (2010), “Türk Sinemasında Sansür ve Metin Erksan Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şeker, K. (2006), “İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Taşdöven, Z. (2013), “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Torun, E. (2002), “*II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkiler (1945-1960)*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

G. İNTERNET

Aydınlık, Eğitimi ABD Etkisinden Kurtarmanın Yolu, 28.11.2021, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/egitimi-abd-etkisinden-kurtarmanin-yolu-265903>, Son Erişim Tarihi: 29.03.2022.

BBC News Türkçe, Varlık Vergisi Nedir, Kimler Etkilendi, Neden Tartışılıyor?, 11.11.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59231713>, Son Erişim Tarihi: 24.03.2022.

BBC News Türkçe, Sabiha Sertel: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Profesyonel Kadın Gazetecisi”, 04.12.2019, İnt: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50387805>, Son Erişim Tarihi: 25.03.2022.

Independent Türkçe, İlklerin Sosyosiyaset Hali: Behice Boran, 14.05.2020, <https://www.indyturk.com/node/179026/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ilklerin-sosyosiyaset-hali-behice-boran>, Son Erişim Tarihi: 28.03.2022.

Rota, Y. (2013), Tarihin Akışını Değiştiren İcat: Demiryolu, Demiryolu Taşımacılığı Derneği, <http://www.dtd.org.tr/blog/48/tarihin-akisini-degistiren-icat-demiryolu> Son Erişim Tarihi: 10.12.2021.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc030/kanuntbmmc030/kanuntbmmc03005253.pdf Son erişim Tarihi: 29.11.2021.

<https://www.marshallfoundation.org/library/collection/marshallfilmography/#!/collection=634> Son Erişim Tarihi: 13.12.2021.

EKLER

EK 1: ABD ile Türkiye Arasında İmzalanan 27 Aralık 1949 Tarihli Kültür Anlaşması

No: 5596-Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imza edilen Anlaşma gereğince temin edilen paraların kullanılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında imzalanan Anlaşmanın onanması hakkında Kanun

Kabul Tarihi: 18 Mart 1950

[Resmî Gazete ile Yayım ve İlanı: 18 Mart 1950]

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti arasında 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imza edilen Anlaşma gereğince temin edilen paraların kullanılmasına dair Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti arasında 27 Aralık 1949 tarihinde Ankara'da imza edilen-Anlaşma onanmıştır,

İKİNCİ MADDE — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

15 Mart 1950

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti Arasında 27 Şubat 1946 Tarihinde Kahire'de İmza Edilen Anlaşma Gereğince Temin Edilen Paraların Kullanılmasına Dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti Arasında Anlaşma

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti; Eğitim sahasında yapılacak temaslarla bilginin ve meslekî istidat sahiplerinin daha geniş mikyasta mübadelesi suretiyle Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri milletleri arasında karşılıklı anlaşmayı daha ziyade inkişaf ettirmek arzusunda bulunduklarından;

79'uncu Kongrece kabul edilen 584 sayılı Kanun ile muaddel 1944 tarihli Birleşik Devletler Emval Fazlasına. Mûtaallik Kanun'un 32 (b) faslının Amerika Birleşik Devletleri Dışışleri Bakanının emval fazlasının elden çıkarılmasından iktisap edilen herhangi bir ecnebi hükûmet parası veya para kredilerinin bâzı eğitim faaliyetleri için kullanılmasa zımnında mezkûr hükûmetle bir anlaşmaya girişilebileceğini derpiş eyltmekte olduğunu mütalâa ederek ve,

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti arasında 27 Şubat 1946 tarihinde Kahire'de imza olunan Anlaşmanın (ki aşağıda «Kredi Anlaşması» ismiyle anılmıştır) 1'inci faslı ahkâmı gereğince Amerika Birleşik Devletlerinin herhangi bir sene zarfında, her hangi bir tarihte, veya zaman zaman, tediye tarihinde hesap edilen faiz de dâhil olmak üzere, Kredi Anlaşmasının ahkâmınca verilen kredi gereğince o tarihte ödenmesi matlup bakiye yekûnun yarışma kadar her hangi bir meblâğın veya meblâğların resmî rayiç üzerinden Türk lirası olarak tediyesini isteyebileceği, ve bu suretle talep olunan Türk lirası meblâğlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında hususi bir hesaba yatırılarak, diğer maksatlar meyanında kültür, eğitim ve insani gayeler için kullanılabileceği tasrih edilmiş bulunduğunu nazarı itibara alarak,

Aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır;

Madde 1- Türkiye'de Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu (ki aşağıda «Komisyon» ismiyle anılmıştır) namı altında bir komisyon teşkil olunacak ve bu komisyon işbu anlaşmanın hükümleri dairesinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından temin edilen paralarla finanse edilecek olan eğitim programının idaresini kolaylaştırmak için ihdas ve tesis edilmiş bir teşekkül olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetleri tarafından tanınacaktır. Bu Anlaşmanın 3'üncü maddesinde derpiş olunan hüküm müstesna olmak üzere, Komisyon, işbu Anlaşmada tespit edilen gayeler için tahsis edilen paralar ve para kredilerinin istimal ve sarfına mûtaallik hususlarda Amerika Birleşik Devletlerinin dâhilî ve mahallî kanunlarından muaf bulunacaktır. Bu paralar Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde yabancı bir hükûmete ait emval olarak telâkki olunacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından işbu anlaşma gereğince temin edilen paralar, muaddel 1944 tarihli Birleşik Devletler" Emval Fazlasına Mûtaallik Kanun'un 32 (b) faslında tasrih edildiği veçhile, aşağıda tespit edilen şartlar ve hadler dairesinde, zirdeki maksatlar için, komisyonun veya

Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetleri arasında takarrür edecek herhangi diğer bir teşekkülün emrine amade kılınacaktır:

1. Türkiye 'de kâin okul ve yüksek öğretim müesseselerinde Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları tarafından veya bunlar namına yapılacak tahsil, araştırma, öğretim ve sair eğitim faaliyetlerini veya [Nefsi Birleşik Devletler, Havaii, Alaska (Aleutian Adları dâhil), Puerto Rico ve Virgin Adları haricinde] kâin Birleşik Devletler okul ve yükseköğretim müesseselerinde Türkiye vatandaşlarının tahsil, araştırma, öğretim ve sair eğitim faaliyetlerini, nakliye, tahsil ücreti, maişet ve öğretimle ilgili diğer masrafların tediyesi de dâhil olmak üzere, finanse etmek, veya; 2. Nefsi Birleşik Devletler, Havaii, Alaska, (Aleutian Adaları dâhil), Puerto Rico ve Virgin Adalarında kâin Birleşik Devletler okul ve yükseköğretim müesseselerine devam etmek arzusunda bulunan Türkiye vatandaşlarının, bu müesseselere devamları Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarını ve bu kabîl okul ve müesseselere devam imkânlarından mahrum kılmamak şartıyla, seyahat imkânlarını temin etmek.

Madde 2- Komisyon, yukarda zikredilen gayelerin temini için, işbu anlaşmanın 10'uncu maddesindeki hükümler dairesinde, bu anlaşma ile derpiş edilen gayenin tahakkuku zımında, aşağıda sayılanlar da dâhil olmak üzere, lüzumlu bilcümle salâhiyetleri kullanabilir:

1. Komisyon veznedarını veya komisyon tarafından tensip edilecek diğer bir şahsı, mezkûr veznedar veya diğer şahıs namına açılacak banka hesaplarına yatırılmak üzere, para tesellümüne mezu kılman. Veznedarı veya bu suretle memur kılman şahsın tâyini Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tasvip edilecek ve tesellüm edilen paralar Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tesbit edilecek bir depoziter veya depoziterler nezdinde yatırılacaktır.

2. İşbu Anlaşmada tesbit edilen şart ve kayıtlar dâhilinde, işbu anlaşma ile kabul edilen gayelerin tahakkuku için, tediyat yapılmasına, para bağışlarında bulunulmasına ve avans verilmesine komisyon veznedarının veya komisyonca tensip edilecek diğer bir şahsı salâhiyattar kılman.

3. Muaddel 1944 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Emval Fazlasına Mûtaallik Kanun'un 32 (b) faslında tasrih olunan gayeler ve işbu anlaşma ile tâyin edilen maksatlar dairesinde programlar tanzim etmek, bunları kabul ve tatbik etmek.

4. Muaddel 1944 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Emval Fazlasına Mûtaallık Kanun'da tasrih olunan Ecnebilere Ait Burslar Heyetine yukarda zikredilen kanun gereğince programa iştirak için ehliyetli Türkiye'de mukim talebe profesör, araştırma bilginleri ve Türkiye müesseselerini tavsiye etmek.

5. Komisyonun maksat ve gayelerine erişilmesi için programa iştirak edeceklerin intihabında riayet edilmesini lüzumlu göreceği evsaf ve şerait hakkında yukarda ismi geçen Ecnebilere Ait Burslar Heyetine tavsiyelerde bulunmak.

6. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından seçilecek murakıpların tâyin edeceği şekilde komisyon veznedarının hesaplarının muayyen devrelerde kontrolünü temin etmek.

7. İdare ve büro memurlarını tâyin etmek, maaş ve ücretlerini tesbit ederek tesviyesine mezuniyet vermek.

Madde 3- Komisyonca tasvip edilen bilûmum sarfiyat, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanının kabul edeceği senelik bir bütçe ve tesbit edebileceği nizamname mucibince ifa olunacaktır.

Madde 4- Komisyon Veznedarı, fûjğ&js mevcut paraların fevkında olarak komisyonu ilzam edecek hiçbir taahhüde girişemeyeceği veya bir mükellefiyet ihdas: edemeyeceği gibi, işbu anlaşma ile tasvip edilen maksatlara mâtîf olanlar müstesna olmak üzere diğer emval iştirak ve tasarruf edemez veya elden çıkaramaz.

Madde 5- Komisyon, dördü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve dördü Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı olmak üzere sekiz azadan müteşekkil bulunacaktır. Bunlara ilâveten Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki diplomatik heyetinin başı (ki aşağıda «Misyon Şefi» ismiyle anılacaktır). Komisyonun fahrî başkanı olacaktır. Misyon Şefi komisyonda reylerin tesavisi halinde katî reyi verecek ve komisyon başkanını tâyin edecektir. Başkan, komisyonun fiilî âzası sıfatiyle rey hakkını haiz bulunacaktır. Misyon Şefi, en az ikisi Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'deki hariciye teşkilâtının muvazzaf memurlarından olmak üzere, komisyondaki Birleşik Devletler vatandaşlarını tâyin ve tebdil etmek salâhiyetini haiz olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti komisyondaki Türkiye vatandaşlarını tâyin ve tebdil salâhiyetini haiz bulunacaktır.

Azalar, tâyin edildikleri tarihten itibaren mütaakip 31 Aralık tarihine kadar ifayı vazife edecekler ve tekrar tâyin edilebileceklerdir. İstifa, ikamet mahallinin Türkiye haricine nakli, vazife müddetinin hitama ermesi sebepleriyle veya sair suretle vuku bulacak münhaller, bu madde ile tespit edilen hükümler dairesinde doldurulacaktır.

Azalar, ücretsiz olarak ifayı vazife edeceklerdir. Bununla beraber komisyon, azaların toplantılarda hazır bulunmalarına muktazi masrafları ödemeye salâhiyettardır.

Madde 6- Komisyon, işlerinin tedviri için lüzum göreceği nizamnameleri kabul ve icap eden komiteleri tâyin edecektir.

Madde 7- Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı tarafından tâyin edilecek şekilde komisyonun faaliyeti hakkında her sene bir rapor tanzim edilerek Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına tevdi olunacaktır.

Madde 8- Komisyonun merkezi, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinde bulunacaktır. Ancak Komisyonun veya komitelerinden herhangi birinin toplantıları, komisyonun icabı hale güre tesbit edeceği diğer mahallerde, akdedilebileceği gibi Komisyon âmir ve memurlarından herhangi biri komisyonca tensip edilecek mahallerde icrayı faaliyet edebilecektir.

Madde 9- Komisyon bir müdür tâyin ve onun maaş ve hizmet müddetini tesbit edebilir. Ancak Komisyonun, başkaca kabule şayan bir müdür tâyin etmeyi imkânsız bulduğu hallerde, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, programın elverişli bir şekilde tatbikini mümkün kılmak için lüzumlu görülebilecek bir müdür ile muavinlerini temin edebilecektir. Müdür, komisyon programı ve faaliyetlerinin, komisyonun kararıyla talimatı dairesinde, tedvir ve murakabesinden mesul olacaktır. Müdürün gaybubeti veya mazereti halinde komisyon münasip veya muvafık göreceği müddet için yerine bir vekil tâyin edebilir.

Madde 10- Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı, tensip ettiği takdirde, komisyonun her husustaki kararlarını gözden geçirebilir.

Madde 11- Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, işbu anlaşmanın gayelerinin tahakkuku zımında, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetince talep vuku buldukça, umumi yekûnu âzami (Birleşik Devletler parası) 500 bin dolara tekabül edecek meblâğları

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti parası olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde Amerika Birleşik Devletleri Hazine Müdürü namına hususi bir hesaba yatırılacaktır. Şu kadar ki, münferit bir takvim senesi zarfında yatırılacak Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti parasının yekûnu (Birleşik Devletler parası) 250 000 dolar mukabilini hiçbir suretle tecavüz etmeyecektir. Bu şekilde yatırılacak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti parası miktarının tesbiti için tatbik olunacak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti parası ile Birleşik Devletler parası arasındaki rayiç, kredi anlaşmasının 1'nci maddesinin 3'üncü faslında tasrih edilen rayiç olacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri Dışışleri Bakanı bu anlaşmanın, gayelerini temin için iktiza edecek mebalığı komisyonca tasvip edilen şekilde sarf edilmek üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Parası ile temin edecektir. Bununla beraber bu mebalığ, işbu anlaşmanın 3 ncü maddesi mucibince tesbit olunan bütçe haddini hiçbir suretle aşmayacaktır.

Madde 12- İşbu anlaşmanın her neresinde zikredilmiş olursa olsun «Amerika Birleşik Devletleri Dışışleri Bakanı» tâbirinden Amerika Birleşik Devletleri Dışışleri Bakanı veya kendisi tarafından namına hareket etmek üzere tâyin edilmiş Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine mensup herhangi âmir veya memur olduğu anlaşılacaktır.

Madde 13- İşbu anlaşma Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri arasında diplomatik notalar teatisiyle tadil edilebilecektir.

Madde 14- İşbu anlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisinin tasdikma sunulacak ve tasdik edildiği Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetine tebliğ olunduğu gün yürürlüğe girecektir,

İşbu hususatı tasdik etmek üzere alâkadar hükûmetler tarafından usulü dairesinde salâhiyettar kılınmış olan zirdeki imza sahipleri bu anlaşmayı imza etmişlerdir.

Ankara'da 27 Aralık 1949 tarihinde ikişer nüsha olarak, İngilizce ve Türkçe lisanlarında tanzim kılınmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti namına Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti
namına

George Wadsworth

Z. Akdur

Marshall yardımı fotograf müsabakası

Marshall yardımı fotograf müsabakasının neticelendiğini bildirmiştik. Bu müsabakada Şinasi Barutçunun fotoğrafları birinciliği ve ikinciliği kazanmıştı. Resim, Şinasiye jüri azasının önünde mükâfatı verilirken göstermektedir.

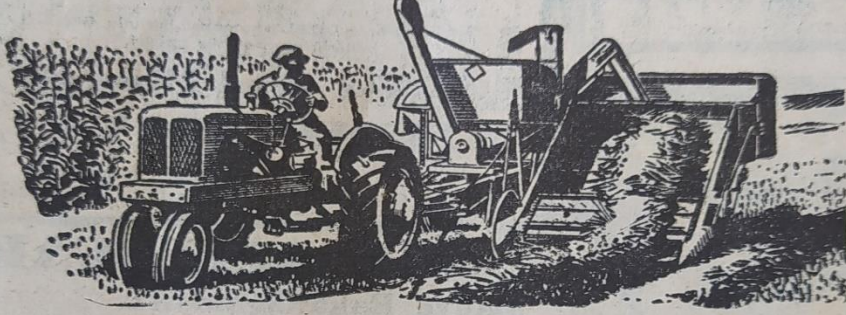

EK 4: Marshall Planı Kapsamında İthal Edilen Allis-Chalmers Markalı Biçer Döver Reklamı; Cumhuriyet, 27 Mayıs 1950

SAYIN ÇİFTÇİLERE!...
MARSHALL PLANI GEREĞİNCE İTHAL ETTİĞİMİZ ve SABIRSIZLIKLA BEKLEDİĞİNİZ

ALLIS-CHALMERS

BİÇER DÖVERLERİMİZ GELMİŞTİR.

ALLİS - CHALMERS 60 - ALLCROP modelleri

BİÇER DÖVERLERİN

Başlıca hususiyetleri :

- 1 — Çok hafif ve yüksek manevra kabiliyetli oluşu.
- 2 — Batörünün lastik kaplı olması sayesinde hiç tane kırmaması.
- 3 — Hiç durmadan, hiç parça söküp takmadan devir sayısının, bir kolu çevirmekle kolaylıkla azaltılıp çoğaltılması,
- 4 — Mükemmel tane temizleme tertibatı ile mücehhez oluşu.
- 5 — Her türlü arazi arızalarına uygun bulunuşu,
- 6 — Arızalı arazide, sulama hendekleri bulunan tarlalarda. sürat azaltmadan çalışabilmesi.
- 7 — Yardımcı motörünün traktördeki motör cinsinden olup aynı yedekle tamir edilebilmesi.
- 8 — Yedeklerinin bol miktarda bulunması.

MAHDUD MİKTARDA GELDİĞİNDEN VAKİT KAYBETMEDEN MÜRACAATİNİZ MENFAATİNİZ İKTİZASINDANDIR.

Türkiye Umumî Vekili:

YAKIN DOĞU A. Ş.

İstanbul, Karaköy — Necatibey Caddesi Demirbağ Han kat 3

ACENTALARIMIZ

ADANA :	MUSTAFA ANLAR — Çakmak Caddesi No. 138
İZMİR :	CEZMİ UYUM — 2. İnci Kordon No. 77.
ANTALYA :	MEHMET ALİ GÖNEN —
KONYA :	SAFFET GÜROL, AHMED SAN ve DERVİŞ KALIN Kol. Şti.
BURSA :	Sulu Han Sahibbat Cad. 135
MALKARA :	ÖGÜNC MÜESSESESİ Tic. Kol. Şti — Atatürk Cad. No. 84/E
	HÜSEYİN ALP Fabrikatör

ACENTEMİZ OLMIYAN YERLERDE SİPARİŞLER ZİRAAT BANKASI VASİTASI İLE VERİLEBİLİR

İstanbul

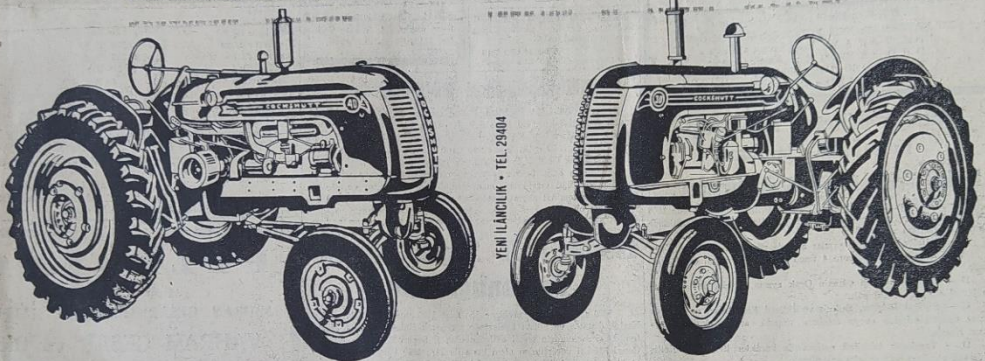
Evsafnam
ran 950 pazar
yonumuzda ka
hammen bedel
kâğıdı her gün
malsandığı mal
yazılı diğer be
evveline kadar

1850 Avrupa güzeli seçildikten sonra halfa teğekkür ediyor) Seçimden sonra soldan sağa Avrupa birinci italyan ikinci

Marshall Yardım Plânı Gereğince İthal Ettiğimiz

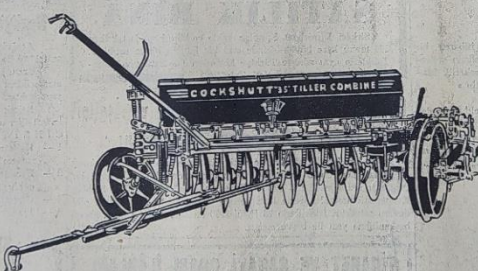
COCKSHUTT MARKALI

KANADANIN DÜNYACA MEŞHUR TRAKTÖR VE ZİRAAT ÂLETLERİ

«40» Modeli DIESEL ve BENZİNLİ

«30» Modeli DIESEL ve GAZ

«33» Modeli 8 - 11 - diskli ONE WAY

Çiftçilerimize Müjde:

Beklemekte Olduğunuz TRAKTÖR ZİRAAT ARABALARI ve Bilumum Ziraat Makinelerimiz Gelmiş ve Bol Yedeklerle Emrinize Arzedilmiştir

TÜRKİYE MÜMESSİLİ:

MATAS TİCARET T. A. Ş.

İSTANBUL - GALATA, TAHİR HAN No. 13 - 17

ANKARA İZMİR ADANA İZMİR FUARI

Posta caddesi No. 21/A Basmahane, 9 Eylül Meydanı Çakmak caddesi No. 59

İZMİR ENTERNASYONAL FUARINDA Paviyonumuzda Traktör ve Ziraat Makinelerimiz teşhir edilmektedir.

92

EK 6: Cumhuriyet, 23 Haziran 1950

Gerek peşin ve gerekse vadeli alanlara derhal tapuları verilir. Akşam 20-22 arası. Tel: 80359.

Marşal plânı dahilinde yurda ithal edilen

Memleketimizin zirai bünyesine uygun

TURNER HARMAN MAKİNASI

DIŞ TİCARET T.A.Ş.
GALATA, Rıhtım caddesi
Kefeli Hüseyin Han kat 4
Telefon kutusu: 1237-Galata

- Mahsulünüzü en iktisadî bir şekilde harmanlamanızı sağlar.
- Yapısı sağlam, kullanılması basittir.
- Kolay nakledilebilir, kolay temizlenir.
- Sağladığı faydalara nisbetle fiyatı çok ucuzdur.

TURNER
Quality
1905

Cumhuriyet, 20 Ağustos 1950

SİNEMA

Hollywood gece kulüplerinin birinde verilen galada Errol Flynn, karısı Patricia Wymore (arkası dönük) ve Piper Laurie ailesi arada görülmektedir.

1951 Yılıının En Güzel Filmi

İhtiras Tramvayı

Amerikalı Sinema münekkit, eri 1951 yılının en güzel filmi olarak «İhtiras Tramvayı» ni seçmişlerdir. Sonunun en iyi kadın sanatçısı olarak Vivien Leigh, en mükemmel erkek sanatçısı olarak da Marlon Brando seçilmiştir. Derece alan diğer filmler şunlardır: «Karakoides», «Güneşin Bir Yeri», «Bir Amerikalı Paris'te».

43 yaşında olan tanınmış sinema sanatçısı Barbara Stanwyck, 40 yaşındaki kocam Robert Taylor'dan boşanma kararını istisnai etmiştir.

İhtisadiki mali bir hükmüne göre, Barbara Stanwyck yeniden yitirinceye kadar, Robert Taylor'un kazancının yüzde 15 ni almaktadır.

İngiliz sinema film prodüktörü J. Arthur Rank'ın kardeşi, 2. oğlu olarak 1.622.900 sterlin tutarında bir servet biriktiren bugün açıklanmıştır. Veraset vergisi 749.784 sterlin tutmaktadır. Miras kızına ve karısına kalmıştır.

Charlie Chaplin, 62 yaşında olmasına rağmen Lime Light isimli filmi bitirmiştir. Bu film eski bir müzikholis hikâyesidir. Fakat bütün muassıf ve her şeyin Sadece'nin elinden çıkmasıdır. Filmün mevzuatını müzikholis, koreografisini direktörünün kız kardeşi yönetmiştir. Film, sinema rolünü 29 yaşındaki Claire Bloom yapmaktadır.

Howard Duff

Ida Lupino

Hollywood'da yeni bir çek kaçakçılığı

Edgar Robinso'nun oğlu kaçakçılık suçu ile tevkif edildi

Tanınmış Amerikan sanatçısı, Edward J. Robinson'un 19 yaşındaki oğlu, bir garajdan satın aldığı iki otomobili kaçakçılık mükabili 130 dolarlık kaçakçılık bir çek vermek suçu ile tevkif edilmiştir.

J. Robinson, oğlunun bulunduğu hapisaneye giderek kendisini kurtarmakla tahliye ettirmiştir.

J. Robinson, bundan iki hafta önce 24 yaşında bir aktris ile alimanda muvafakatini almadan evlenen oğluna emamen evinden kovulmuş bulunmaktadır.

J. Robinson'un prodüksiyonlarından Gregory La Vava vefat etmiştir.

Edgar J. Robinson, 60 yaşında idi.

Edgar J. Robinson, 60 yaşında idi.

Edgar J. Robinson, 60 yaşında idi.

Başvekilin askerî ve iktisadî meselelere dair beyanatı

« Az gelişmiş memleket olmaktan kurtulmalıyız »

Amerika'dan istenilen kredi alındığı takdirde kalkınmamızın çabuklaşacağını söyleyen Menderes "Türkiye'de komünizm cereyanı yoktur,, dedi

[ANADOLU AJANSI]

ANKARA, 7 — Başvekil ve Hariciye Vekâleti Vekili Adnan Menderes'in geçen hafta memleketimizi ziyaret etmiş olan International News Service Amerikan ajansının umum müdürü Seymour Berkson'a verdiği mülakatın, bu sabah Amerikada ve diğer dünya memleketlerinde bu ajansın abonesi bulunan 2400 kûsur gazete ve radyo tarafından yayınlanan iktisadî meseleler kısmının, sorulan sualler ve verilen cevaplarla, metni şudur:

Türkiyenin stratejik ehemmiyeti

Bulgar malları listelerinde muhtelif
değişiklikler yapılmıştır.

Rock and Roll dansı bütün Egeyi sardı

İzmir 22 (Telefonla) — Rock and Roll dansı bütün Egede bir salgın halinde yayılmakta devam etmektedir. Daha bir kaç gün önce İzmir sinemalarından birinde yerinde bir müdahale ile önlenen hâdiseden sonra dün de Turgudluda bazı kargaşalıklar çıkmıştır. Turgudluda Sen sinemasının sahibi dün gece film başlamadan ön sahneye çıkarak Rock And Roll filminin gelecek hafta sinemasında gösterileceğini söylemiş ve böylece birdenbire galeyana gelen yüzlerce genc coşmuş ve kendi kendilerine tempo tutarak Rock And Roll dansına başlamıştır. Sinemanın karıştığı bir sırada bir genc dansın ahengine kendini fazla kaptırmış ve yere yuvarlandığı sırada kolu kırılarak tedavi altına alınmıştır. Bilâhare yapılan müdahale ile herhangi bir hâdise çıkmadan genc-ler sükûnet bulmuştur.

Fl
teble
hayı
Ame
dere
Bu
Afyo
ki:

«-
tanb
ona
mak
yük
şire
mak
gaze
şıyo
Oku
üç
aras
üç
tutu
en
rece
seçn
Colu
tir.»

NA

kaydolanmıştır.

Amerika ile yapılan yeni gıda maddeleri anlaşması

Dün Ankarada imzalanan anlaşma ile Amerika-
dan 19,400,000 dolar kıymetinde buğday,
konserve , sığıreti, peynir, süt tozu vesaire
satın alınacak

Ankara 25 (Telefonla) — Türkiye
ile Amerika arasında yeni bir gıda
maddeleri anlaşması bugün Dış İşleri
Bakanlığında imzalanmıştır.
Bu ek anlaşma ile, Amerika Bir-
leşik Devletlerinden 19.400.000 dolar
kıymetinde muhtelif miktarda buğ-
day, arpa, mısır, konserve sığır eti,
peynir, süt tozu ve nebati yağ, Türk
— Arkası Sa. 5 Sü. 5 te —

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Akdaş, Şükrü
Uyruğu : Türk

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2022
Lisans	İstanbul Üniversitesi	2015
Lise	Taşköprü Anadolu Lisesi	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2020	Millî Savunma Bakanlığı	Devlet Memuru

Yabancı Dil

İngilizce

